Áî ðóõ Â.Î ., Àëÿì ê³í ÐÂ.

Економічна статистика

Навчальний посібник

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів

Київ

2006

ББК 65.240
Е 45

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів
(Лист МОНУ № 14/18.2-1769 від 19.07.2005 р.)

Рецензенти: Дубіщев В.П. – доктор економічних наук, професор;
Перебийніс В.І. – доктор економічних наук, професор;
Петришин А.В. – доктор юридичних наук, професор Академії правових наук України.

Борух В.О., Алямкін Р.В.
Е 45 **Економічна статистика.** Навчальний посібник– К.: Ліра-К, 2006. – 318 с.

ISBN 966-351-063-3

У навчальному посібнику висвітлені основні методи і способи розрахунку економічних показників у системі національних рахунків України з урахуванням прийнятих стандартів бухгалтерського обліку. Посібник може бути використаний для студентів вищих навчальних закладів, а також у статистичній і економічній практиці.

ББК65.240

© Борух В.О., Алямкін Р.В., 2005
© Ліра-К, 2005

ISBN 966-351-063-3

ЗМІСТ

Передмова..... 7
Тема 1. Предмет і метод соціально-економічної статистики.... 9
1. Значення економічної статистики..... 9
2. Предмет економічної статистики..... 10
3. Метод економічної статистики..... 12
4. Завдання економічної статистики..... 14
5. Групування та класифікації в економічній статистиці..... 16
6. Система показників економічної статистики..... 23
Тема 2. Система національних рахунків – методологічна основа статистики..... 25
1. Становлення системи національних рахунків в Україні.... 25
2. Уніфікація статистичної звітності в системі національних рахунків..... 28
3. Групування і класифікація у системі національних рахунків..... 30
4. Основні принципи побудови рахунків у системі національних рахунків..... 33
4.1. Рахунок виробництва..... 35
4.2. Рахунки доходів..... 37
4.3. Рахунки нагромадження..... 43
4.4. Рахунки зовнішнього світу..... 45
4.5. Аналіз макроекономічних показників системи національних рахунків..... 47
Тема 3. Міжгалузевий баланс..... 54
1. Сутність міжгалузевого балансу..... 54
2. Загальна схема міжгалузевого балансу..... 57
3. Основні розділи міжгалузевого балансу..... 59
4. Удосконалення побудови міжгалузевого балансу..... 72
Тема 4. Статистика населення і трудових ресурсів..... 74
1. Завдання статистики населення..... 74
2. Показники чисельності та складу населення..... 75
3. Показники руху та відтворення населення..... 82
4. Статистика трудових ресурсів..... 86
5. Показники руху та відтворення трудових ресурсів..... 88

6. Джерела інформації про чисельність населення
та трудових ресурсів..... 91
Тема 5. Статистика ринку праці..... 101
1. Предмет і завдання статистики ринку праці..... 101
2. Класифікації та групування ринків праці і робочої сили... 103
3. Зайнятість населення в Україні..... 107
4. Ціна і вартість робочої сили..... 109
5. Безробіття і його види..... 112
6. Статистичні показники безробіття та методика
їх розрахунку..... 116
7. Сучасні моделі ринку праці..... 117
Тема 6. Статистика національного багатства..... 123
1. Значення національного багатства для розвитку
національної економіки..... 123
2. Завдання статистики національного багатства..... 124
3. Склад і структура національного багатства..... 126
4. Показники національного майна..... 133
5. Статистико-економічний аналіз національного
багатства..... 136
6. Джерела інформації про наявність та використання
національного багатства..... 142
**Тема 7. Статистика науково-технічної та інноваційної
діяльності..... 148**
1. Сутність та проблеми інноваційної діяльності..... 148
2. Завдання статистики інновацій 151
3. Групування та класифікація інноваційної діяльності..... 153
4. Міжнародні класифікації за галузями науки, техніки
та за джерелами фінансування..... 156
5. Статистичний облік та аналіз інновацій..... 158
6. Аналіз ефективності інноваційної діяльності..... 162
Тема 8. Статистика інвестицій..... 169
1. Сутність інвестицій..... 169
2. Предмет і завдання статистики інвестицій..... 170
3. Статистика формування основних джерел
фінансування інвестицій..... 172
4. Групування та класифікації інвестицій..... 175
5. Статистика іноземного інвестування..... 180
6. Статистико-економічний аналіз інвестицій..... 185
7. Показники ефективності інвестицій..... 193

Тема 9. Статистичні показники результатів економічної діяльності..... 199
1. Сутність виробництва продукції товарів та послуг..... 199
2. Відмінність послуг від матеріальної продукції..... 200
3. Групування та класифікації галузей національної економіки і підприємств з виробництва продукції та послуг..... 202
4. Джерела інформації про виробництво продукції товарів та послуг..... 206
5. Сутність макроекономічних показників результатів виробництва і методика їх розрахунку..... 209
6. Аналіз факторів впливу на обсяги виробництва суспільного продукту..... 213
Тема 10. Статистика цін і тарифів..... 226
1. Поняття та сутність цін і тарифів..... 226
2. Завдання статистики цін і тарифів..... 228
3. Організація статистичного спостереження за цінами і тарифами..... 229
4. Показники статистики цін..... 233
5. Статистико-економічний аналіз цін..... 235
Тема 11. Статистика доходів суб'єктів економічної діяльності..... 254
1. Сутність і значення доходів..... 254
2. Види доходів..... 255
3. Статистика доходів сектора нефінансових корпорацій..... 259
4. Статистика доходів сектора фінансових корпорацій..... 262
5. Статистика доходів сектора державного управління..... 263
6. Статистика доходів сектора домашніх господарств..... 265
7. Особливості визначення доходів від тіньової економіки..... 269
Тема 12. Статистика споживання матеріальних благ та послуг..... 275
1. Завдання статистики споживання матеріальних благ та послуг..... 275
2. Показники споживання продукції населенням..... 276
3. Показники структури доходів і витрат населення..... 283
4. Узагальнюючі показники споживання населенням..... 287
5. Джерела інформації про споживання населенням..... 290

Тема 13. Статистичне оцінювання зовнішньоекономічної діяльності..... 296
1. Предмет, метод і завдання статистики зовнішньоекономічної діяльності..... 296
2. Класифікації і групування зовнішньоекономічної діяльності..... 299
3. Вартісний та кількісний облік товарів зовнішньоекономічної діяльності..... 302
4. Показники ефективності зовнішньоекономічної діяльності..... 306
Список літератури..... 313

Автори навчального посібника висловлюють подяку доктору економічних наук, професору Дубіщеву В.П, доктору економічних наук, професору Перебийніс В.І., доктору юридичних наук, професору Петришину А.В. за цінні зауваження і поради, більшість із яких були враховані.

ПЕРЕДМОВА

Невід'ємною умовою підготовки висококваліфікованих фахівців є оволодіння методами статистико-економічного аналізу суспільного життя, що відкриває нові горизонти управління економікою.

Статистика ототожнюється з сумою найнеобхідніших знань для політиків, економістів, менеджерів і загалом для всіх освічених людей. Статистичні знання, набуті багатьма поколіннями людей, і удосконалення науковими відкриттями і практичним досвідом, у сучасних умовах економічного розвитку широко застосовується в багатьох галузях економіки всіх передових країн світу.

В Україні застосування статистичних методів є недостатнім, порівняно з передовими державами ринкової економіки – такими, як Німеччина, Англія, США та інші.

Автори поставили за мету озброїти майбутніх спеціалістів теоретичними аспектами та методами економіко-статистичного аналізу і їх практичним застосуванням.

У сучасній статистичній науці значного поширення набуває заміна принципу єдності теорії і практики на принцип розробки різних конкуруючих концепцій і методик. Дедалі більшого значення надається вивченню і володінню спектром теорій, методів і підходів, які дозволяють у потрібний момент часу і в потрібному місці вибрати найбільш ефективні засоби для дослідження сучасного стану і перспектив розвитку економіки.

Кожний спеціаліст економічного профілю, окрім інтуїції, повинен уміти передбачати зміни економічної ситуації, а для цього

слід правильно визначати тенденції ринку і зовнішнього середовища, знати методи дослідження економічних процесів та їх тенденцій.

Цей посібник дозволяє ознайомитися з відповідним інструментарієм, який необхідний для проведення економіко-статистичного аналізу підприємств різних форм власності, що розширить межі для прийняття правильного рішення і буде сприяти розробці і реалізації прогнозних перетворень.

У посібнику викладені найбільш актуальні концепції і напрямки розвитку економічної статистики у відповідності з основними світовими концепціями статистичних досліджень і складання прогнозів на перспективу. Для багатьох спеціалістів економічного профілю цей посібник буде добрим помічником у теоретичних розробках та практичному використанні.

Статистика зафіксувала, а віковий досвід народів світу встановив закономірність, і для кожної людини, яка наполегливо трудиться, настане її зоряний час, який принесе найбільший успіх і змінить життя на краще. То ж сподіваємося, що наш посібник сприятиме цьому.

Тема 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТАТИСТИКИ

1. Значення економічної статистики

Економічна статистика – наука, яка стала фундаментальною дисципліною завдяки застосуванню електронно-обчислюваної техніки та комп'ютеризації при обробці статистичних даних для характеристики економіки підприємств та домогосподарств. Статистика в умовах ринкової економіки – це ключ до успіху, тому що вона не тільки відкриває двері в храм знань, а й веде до успіху в комерційній діяльності і в особистому житті.

Кожен із нас повинен знайти себе в швидкозмінному світі, а для цього необхідно ставити високу мету і впевнено крокувати до її досягнення. Секрет успіху – праця, наполегливість та здоровий глузд. Життя кожної людини вимагає економічних витрат, пов'язаних з її життєдіяльністю, тобто, забезпечення найнеобхіднішим: харчуванням, житлом, отриманням освіти та іншими економічними умовами. Тому кожна людина повинна об'єктивно проаналізувати своє життя, зробити правильні висновки, знайти оригінальні шляхи розв'язання власних життєвих проблем. Крім економічних проблем, у кожної людини виникає безліч духовних потреб, пов'язаних з моральними цінностями та ідеалами, що також потребують свого забезпечення. Щасливою вважається людина, яка має улюблену роботу і професію, міцну сім'ю та економічну незалежність.

Статистика допомагає кожній людині об'єктивно оцінити свої можливості і точніше визначитися в житті. Для цього необхідно правильно окреслити своє місце в суспільстві і свою професійну спрямованість. На основі комплексу математичного моделювання, висновків та рекомендацій можна поступово визначити економічний суверенітет кожного члена суспільства, який складається з освіти, професійної діяльності та особистої власності.

Людина повинна намагатися підвищувати свій освітній рівень, що допоможе їй збільшити свої духовні та матеріальні надбання.

Для статистичного аналізу соціально-економічного стану і розвитку суспільства необхідні показники і методи дослідження, які розглядалися в загальній теорії статистики. Зважаючи на те, що матеріальні ресурси і люди – це основа продуктивних сил суспільства, головними завданнями соціально- економічної статистики є визначення:

а) показників чисельності складу і відтворення населення взагалі і трудових ресурсів, зокрема;

б) показників засобів виробництва, до складу яких входять засоби та предмети праці;

в) обсягів виробництва продукції, яка вивчається статистикою на стадії розподілу, перерозподілу і кінцевого споживання.

Законом України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" розроблена єдина (стандартна) термінологія бухгалтерського обліку, податкової та статистичної звітності, ідентичність методологічного забезпечення сучасної технології збирання та обробки облікової економічної інформації.

Стандартами бухгалтерського обліку в Україні визначені основні показники і загальні вимоги до звітності і складання балансових таблиць. Цими стандартами передбачені користувачі статистичної інформації. Вони поділяються на фізичні та юридичні особи; на державні і недержавні структури. До державних споживачів інформації належать: міністерства, комітети, відомства, Національний банк, органи соціального страхування і соціального забезпечення, консультативні установи та експертні ради. До недержавних споживачів інформації відносяться комерційні організації, підприємства і установи, громадські організації та установи, наука й освіта, приватні особи.

2. Предмет економічної статистики

Економічна статистика характеризує процеси і явища, які відбуваються в економічному житті країни. Особливістю предмета економічної статистики є вивчення соціально-економічних явищ, що виникають у суспільстві в процесі економічної діяльності людини.

Економічна статистика вивчає кількісний бік розвитку національної економіки в нерозривному зв'язку з її якістю в конкретних умовах місця і часу. Це вивчення проявляється в дослідженні закономірностей суспільного розвитку та об'єктивних статистичних показників суспільного відтворення на стадії виробництва, розподілу, перерозподілу та кінцевого споживання суспільного продукту. Крім того, економічна статистика розглядає узагальнюючі показники стану та розвитку національної економіки, розкриває його галузеву і регіональну структуру, міжгалузеві і регіональні зв'язки та найважливіші співвідношення доходів та витрат.

Статистика вивчає дію основних економічних законів у реальному житті, тому тісно пов'язана з теоретичними розробками економічної теорії, соціології, політекономії, які досліджують і формують закони суспільного розвитку, визначають сутність явищ і процесів економічного, культурного і політичного життя суспільства. Використовуючи знання цих законів, статистика характеризує їх дію на конкретних прикладах і збагачує економічну теорію знанням конкретних фактів, дає інформацію для узагальнення і підтвердження теоретичних висновків, дослідження закономірностей та законів суспільного розвитку.

Статистичні закономірності проявляються в масових дослідженнях і підлягають дії закону великих чисел, за яким вплив другорядних факторів характеризується випадковістю і взаємопогашається. Статистичні закономірності за їх змістом поділяться на:

– закономірності розподілу одиниць сукупності, наприклад, розподіл населення за віком, статтю, місцем проживання, за рівнем сукупного доходу та іншими ознаками;

– закономірності динамічного розвитку суспільних явищ, наприклад, зростання обсягів суспільного виробництва, зміна кількості підприємств різних форм власності, підвищення купівельної спроможності населення;

– закономірності зміни структури явищ, наприклад, підвищення частки підприємств малого бізнесу в загальному обсязі валової продукції, зменшення питомої ваги безробітних у загальній чисельності працездатного населення та інші;

– закономірності взаємозв'язків між явищами, які характеризують залежність обсягів суспільного виробництва від продуктивності праці, фондоозброєності та енергоозброєності

працівників; залежність обсягів прибутку від рівня витрат і використання ресурсів виробництва; залежність рівня споживання населення від оплати праці та купівельної спроможності грошової одиниці.

Статистика – це багатогалузева наука, яка базується на загальній теорії статистики і включає економічну статистику, галузеві статистики та соціальну статистику. Теорія статистики розглядає загальні категорії статистичної науки та досліджує узагальнені методи кількісного та якісного аналізу масових суспільних явищ.

Економічна статистика вивчає суспільні виробничі відносини і закономірності їх розвитку в галузях національної економіки, тому показники економічної статистики наповнені конкретним якісним змістом однорідних економічних явищ статистичних сукупностей.

Соціальна статистика вивчає соціальні умови праці, рівня життя та добробуту населення, аналізує склад і структуру доходів та витрат домогосподарств, досліджує обсяги та структуру споживання матеріальних благ і послуг.

3. Метод економічної статистики

У сучасних умовах трансформаційних процесів, які відбуваються в економці, статистика відображає діяльність усіх сфер господарювання, починаючи з виробництва і обігу товарів та послуг, споживання і створення сучасних ринкових інститутів, таких, як комерційні банки, біржі, інвестиційні фонди та інші.

Метод економічної статистики значною мірою відповідає методам загальної теорії статистики, але має певну специфіку, пов'язану з розробкою наукових гіпотез статистичного дослідження виробництва, розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) та валового національного доходу (ВНД) в ринкових умовах. Тому першим етапам статистичного дослідження є визначення і формулювання мети дослідження, постановка конкретних завдань для досягнення мети, виділення і відмежування об'єкта спостереження, розробка системи показників, що дозволяють описати досліджуваний об'єкт.

Без вирішення цих завдань не можливо перейти до другого етапу статистичного дослідження – статистичного спостере-

ження, яке складається із збору та реєстрації необхідних даних про досліджуваний об'єкт.

Зведення та групування даних є третім етапом статистичного дослідження, від якого залежить якість роботи перших етапів статистичного дослідження та якість статистичного аналізу і соціально-економічних висновків. Зібрана й науково оброблена інформація підлягає аналізу та аналітичному узагальненню.

Таким чином, метод соціально-економічної статистики складається з визначення та формулювання мети і завдань дослідження, проведення статистичного спостереження, здійснення зведення та групування даних, детального аналізу інформації та прогнозних рішень.

Статистичний аналіз передбачає використання методів відносних і середніх величин, традиційних методів вивчення динаміки розвитку явищ, застосування індексного та кореляційно-регресивного методів аналізу та інших.

Особливістю методу економічної статистики є широке використання показників прийнятих у системі національних рахунків України.

Метод статистики ґрунтується на поєднанні аналізу і синтезу. Так, статистика виділяє і окремо досліджує певні частини явища, які відрізняються одна від одної умовами і стадіями їх розвитку, а також використовує узагальнюючі характеристики окремих частин для відображення тенденцій розвитку явищ у цілому.

Для управління національною економікою необхідно мати інформацію про національне багатство країни, про наявність природних, трудових, матеріальних та фінансових ресурсів і результатів виробництва. Таку інформацію можна одержати на основі оперативно-технічного, бухгалтерського та статистичного обліку.

За допомогою оперативного обліку реєструються окремі факти діяльності фірм для потреб оперативного керівництва підприємством та його структурними підрозділами.

Бухгалтерський облік є суцільним документальним методом реєстрації економічних показників діяльності підприємства для управління та контролю за здійсненням господарського процесу.

Статистичний облік реєструє тільки масові дані для узагальнення та аналізу, виявляє взаємозв'язки і закономірності.

Окремі факти для статистики не мають провідного значення, тому статистика відіграє провідну роль у загальному народногосподарському обліку.

У зв'язку з цим прийнята система національних рахунків уніфікувала показники оперативного, бухгалтерського і статистичного обліку, що дає можливість використання даних по окремих підприємствах для узагальнення характеристик розвитку національної економіки в цілому. Все це забезпечує єдність методології і організації обліку на всіх суб'єктах господарської діяльності, що дозволяє вивчати стан та темпи розвитку галузей економіки, міжгалузеві, міжрегіональні та міжнародні зв'язки і забезпечувати керівні та виконавчі органи необхідною інформацією.

4. Завдання економічної статистики

Основні завдання статистики пов'язані з ефективним використанням наявних ресурсів для здійснення процесів виробництва на національному та міжнародному рівнях. У зв'язку з цим визначаються такі функції економічної статистики:

– оперативна функція забезпечує статистичною інформацією підприємства та організації, готує матеріали для випуску статистичних збірників;

– управлінська функція пов'язана з наданням статистичної інформації органам державної, законодавчої влади та суб'єктам підприємницької діяльності, які на основі зібраних і оброблених даних приймають оптимальні управлінські рішення;

– аналітична функція полягає в розробці методики аналізу динаміки і тенденцій показників економічної статистики, підготовці документації і аналізів змін національної економіки, проведенні міжнародних зіставлень основних показників соціально-економічної статистики;

– контролююча функція пов'язана з контролем господарсько-фінансової діяльності підприємств, визначенням невикористаних резервів і шляхів підвищення ефективності галузей національної економіки;

– методологічна функція полягає в розробці методології економічної статистики, удосконаленні міжнародних стандартів макроекономічної статистики та складанні прогнозів.

Статистика успішно виконує свої функції за умови, коли діяльність статистичних органів буде скоординована, а статистичні дослідження будуть проводитися за ідентичними методиками.

Координуючим органом статистичної діяльності в Україні є Державний комітет статистики, центральний апарат якого складається з керівництва, Колегії Держкомстату України та структурних підрозділів з диференціацією на територіальні та функціональні органи державної статистики. Структурні підрозділи включають головне міжрегіональне управління статистики у місті Києві, головне управління статистики в Автономній Республіці Крим та головні управління областей. У складі головних управлінь областей виділяються міські та районні відділи статистики. Статистичні органи проводять організацію, збір, обробку, аналіз та подання науково обґрунтованої статистичної інформації про економічні процеси в країні.

Результати діяльності статистичних органів висвітлюються у виданнях Держкомстату, які включають випуск такої періодичної літератури:

– короткий статистичний збірник "Україна у цифрах";
– "Статистичний щорічник України";
– "Соціально-економічне становище України";
– буклет "Україна за ... рік";
– журнал "Статистика України".

Перші три видання випускаються на рівні обласних управлінь статистики. Крім цього, за останні роки збільшився випуск інших статистичних збірників, які відображають економічне життя країни та регіонів.

Завданнями органів статистики є розробка та впровадження статистичної методології, що ґрунтується на міжнародних стандартах та прийнятій в Україні системі національних рахунків, яка побудована на взаємопов'язаних статистичних показниках певного набору рахунків і таблиць. У системі національних рахунків економіка розглядається як єдине ціле виробництво товарів та послуг, а оцінка результатів діяльності підприємств народного господарства проводиться як за кількісними, так і за вартісними показниками.

Завдання економічної статистики тісно пов'язані із загальними економічними завданнями, які вирішуються в Україні при переході до ринкових відносин і включають:

– збирання статистичної інформації про розвиток домогосподарств, проведення переписів, обліків та вибіркових досліджень суспільних явищ;

– розробку та удосконалення методів збору та обробки показників розвитку національної економіки та соціального життя країни та регіонів;

– здійснення контролю за ходом виконання державних програм соціально-економічного розвитку України та секторів національної економіки;

– аналіз показників ринкової інфраструктури, до яких належать показники діяльності торговельних, збутових організацій та мережі банківсько-кредитних установ;

– аналіз економічної кон'юнктури ринку, включаючи макроекономічну кон'юнктуру, темпи інфляції та інші показники;

– дослідження ситуацій на ринку праці, аналіз прогнозу, попиту та пропозиції робочої сили;

– формування трудових ресурсів відповідно до їх професійно-кваліфікаційного рівня, розподілу та руху робочої сили;

– усебічний аналіз статистичної інформації про структурну перебудову, технічне переоснащення народного господарства, міжгалузеві та міждержавні зв'язки у формуванні товарного ринку та ринку праці.

5. Групування та класифікації в економічній статистиці

У зв'язку з переходом України до ринкових відносин виникла необхідність змінити структуру статистики, запровадивши в ній систему показників, які характеризують взаємовідносини ринкових суб'єктів. Таким чином, була розроблена система національних рахунків, яка використовується в більшості країн світу.

Достовірна і детальна інформація про розвиток України дозволяє виявити загальну тенденцію економічних процесів і проаналізувати структуру економіки.

Статистичні показники можуть об'єктивно характеризувати явище лише в тих випадках, коли статистична сукупність буде статистично однорідною. Для цього розробляються різні кла-

сифікації, які передбачають більш повний, розширений і систематизований поділ досліджуваної сукупності, ніж при групуваннях.

Для інформаційного забезпечення системи національних рахунків необхідно використати основні класифікації, відповідно до класифікацій, прийнятих міжнародними статистичними організаціями. Ці класифікації розробляються за такими напрямками:

– сектори економіки;
– види економічної діяльності;
– витрати на споживчі товари та послуги;
– економічні операції;
– активів та пасивів податків і субсидій та інше.

Ці класифікації неможливі без гармонізації відповідних визначень та понять. Тому Статистична комісія ООН у 1995 році розробила план, згідно з яким проводилося вдосконалення методів розрахунку показників та їх визначення, які були використані при розробці основних економічних класифікацій. Основною визнана класифікація видів економічної діяльності, яка застосовується в багатьох галузях статистики.

Для забезпечення правильності зіставлення показників виробництва була розроблена Класифікація основних продуктів (КОП), яка визнана однією з основних. Створена класифікація господарських одиниць за секторами, яка використовується для вивчення та аналізу доходів і витрат, а також зміни активів та пасивів.

На основі стандартних групувань і класифікацій розроблена система національних рахунків (СНР), яка фіксує та описує взаємозв'язки потоків статистичної інформації, що характеризує всі сторони економічного життя України.

Крім перерахованих у таблиці класифікацій, розроблена група функціональних класифікацій, до яких належать:

– індивідуальне споживання за цілями;
– функції органів управління;
– витрати виробників за цілями

Як уже зазначалося, основним визнано класифікатор секторів економіки. Сектор – це сукупність господарських одиниць, які мають спільні інтереси, функції та джерела фінансування. Всі ці умови визначають їх економічну поведінку. Інституційна оди-

Таблиця 1.1

Основні національні статистичні класифікації України

Найменування класифікації	Скорочення	Гармонізація	Об'єкт класифікації	Розрядність коду
1	2	3	4	5
Класифікація видів економічної діяльності	КВЕД	І5ІС, МАЗЕ	Види економічної діяльності господарюючих суб'єктів (фізичних та юридичних осіб)	5
Класифікація професій	КП	І5С088	Професії працюючих	5
Класифікація товарів та послуг	КТП	СРА, РК.ОО СОМ, КВЕД	Товари та послуги, що виробляються усіма видами економічної діяльності	6
Класифікація держав світу	КДС	503166	Держави світу	2 та 3
Класифікатор валют	КВ	504217	Валюти держав світу	3
Класифікація послуг зовнішньо-економічної діяльності	ПЗЕД	КВЕД	Послуги, що надаються усіма видами діяльності під час зовнішньоекономічної діяльності	5
Класифікація товарів зовнішньоеко-номічної діяльності	ТЗЕД	N0, Н5	Усі товари, що мають обіг у міжнародній торгівлі	8
Класифікатор адміністративно-територіального устрою України	АТУУ	—	Об'єкти	10
Класифікація основних фондів	КОФ	КВЕД, КТП	Основні фонди України	6
Класифікація органів управління	КОУ		Органи державного і господарського управління, громадські об'єднання та їх структури, що являють собою організаційно-автономні частини управлінського апарату	4
Класифікатор організаційно-правових форм господарювання	ПФГ	—	Організаційно-правова форма, яка визначена чинним законодавством	3
Класифікатор форм власності	КФМ	—	Форми власності	2

ниця – це господарська одиниця, яка володіє активами, бере зобов'язання та здійснює економічну діяльність з іншими одиницями.

При виробництві товарів та послуг основними інституційними одиницями є корпорації, некомерційні організації та бюджетні установи, а також некорпоративні підприємства. До корпорацій відносяться акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю та кооперативи.

Відповідно до економічних функцій інституційні одиниці об'єднуються в шість секторів, які подані в таблиці.

Таблиця 1.2

Класифікатор секторів економічної діяльності

Код	Найменування
1.	Нефінансові корпорації:
1.1	державні нефінансові підприємства
1.2	національні приватні нефінансові підприємства
1.3	іноземні нефінансові підприємства
2.	Фінансові корпорації:
2.1	національний банк
2.2	інші кредитно-депозитні організації
2.3	фінансові та посередницькі організації
2.4	допоміжні фінансові організації
2.5	страхові організації та пенсійні фонди
3.	Органи державного управління:
3.1	центральний уряд
3.2	регіональні уряди
3.3	місцеві органи управління
3.4	фонди соціального забезпечення та інші позабюджетні фонди
4.	Домашні господарства:
4.1	роботодавці
4.2	самозайняті особи
4.3	наймані робітники
4.4	отримувачі доходів від власності та трансфертів
5.	Некомерційні організації, які обслуговують домашні господарства:
5.1	суспільні та релігійні організації
5.2	благодійні організації та фонди
5.3	інші некомерційні організації
6.	"Інший світ"

Отже, кожний сектор економіки для проведення більш детального економічного та фінансового аналізу поділяється на окремі підсектори, які потім можна розподілити за окремими інституційними одиницями. Однак слід зазначити, що при класифікації секторів внутрішньої економіки вони групуються в п'ять

секторів, а сектор "Інший світ" не нумерується і використовується із зовнішніми операціями. Цей сектор відіграє важливу роль в оцінці зовнішньоекономічної діяльності країни.

Кожний сектор об'єднує одиниці резиденти, які складають економіку України і здійснюють операції з одиницями нерезидентами. Зазначенні операції групуються на окремому рахунку і в окремому секторі. Сектор "Інший світ" відображає діяльність нерезидентів, пов'язаних з національною економікою.

За останні роки в Україні розроблено більше двадцяти національних класифікацій, серед яких головною є Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД), яка передбачає 17 секцій, 31 підсекцію, 60 розділів, 222 групи, 503 класи і 727 підкласів. Прийняття зазначеної класифікації поліпшило статистичну методологію, ідентифікувало розрахунок статистичних показників за видами діяльності, що сприяло наближенню показників до міжнародних стандартів.

Таблиця 1.3

Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД)

№ п/п	Код секції	Назва видів економічної діяльності
1	A	Сільське господарство, мисливство та лісове господарство
2	B	Рибне господарство
3	C	Добувна промисловість
4	D	Обробна промисловість
5	E	Виробництво електроенергії, газу та води
6	F	Будівництво
7	G	Оптова і роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами; послуги з ремонту
8	H	Готелі і ресторани
9	I	Транспорт
10	J	Фінансова діяльність
11	K	Операції з нерухомістю, здавання у найм та послуги юридичним особам
12	L	Державне управління
13	M	Освіта
14	N	Охорона здоров'я та соціальна допомога
15	O	Колективні, громадські та особисті послуги
16	P	Послуги домашніх слуг
17	Q	Екстериторіальна діяльність

Затвердження Держкомстатом України класифікатора економічної діяльності, який гармонізований до європейської системи національних рахунків, дозволив розробити і прийняти відповідно до КВЕДу класифікацію товарів та послуг (КТП), класифікацію витрат на споживчі товари та послуги, а також багато інших класифікацій.

Класифікація витрат на споживчі товари та послуги розроблена за принципами побудови міжнародної класифікації індивідуального споживання за цілями та класифікації споживчих товарів та послуг за призначенням. Класифікація застосовується для економіко-статистичного аналізу витрат домашніх господарств, які використовуються для задоволення соціально-економічних потреб населення. Об'єктами класифікації є види витрат на товари та послуги для індивідуального споживання. Ця класифікація має важливе значення для порівняння обсягів споживання домогосподарствами в різних країнах світу.

Класифікація економічних операцій складається з таких груп:

– операції з товарами та послугами, що пов'язані з їх виробництвом і використанням;

– розподільчі операції, що пов'язані з розподілом доданої вартості та перерозподілом доходів;

– операції з фінансовими інструментами, що пов'язані з придбанням фінансових активів та виникненням фінансових зобов'язань;

– інші операції, що пов'язанні зі зміною активів внаслідок споживання основного капіталу, отримання холдингового прибутку, купівлі цінностей за мінусом їх вибуття, зміни активів у результаті форсмажорних обставин.

Класифікація активів та пасивів відіграє важливу роль при дослідженні змін обсягів капіталу на рівні країни регіонів, та окремих інституційних одиниць

Таблиця 1.4

Класифікатор активів та пасивів

Код	Найменування
I	**Нефінансові активи:**
1.	Виробничі активи
1.1.	Матеріальні активи
1.1.1.	Основний капітал
1.1.2.	Оборотні матеріальні засоби
1.1.3.	Матеріальні цінності, активи, що мають здатність зберігати вартість відносно тривалий час

Продовження таблиці 1.4

1.2.	Нематеріальні активи
1.2.1.	Основний капітал
1.2.1.1.	Витрати на геологорозвідування
1.2.1.2.	Програмне забезпечення
1.2.1.3.	Оригінали художніх та літературних творів
2.	Невиробничі активи:
2.1.	Матеріальні активи
2.1.1.	Земля
2.1.2.	Корисні копалини
2.2.	Нематеріальні активи (патенти, авторські права, ліцензії тощо)
II.	**Ф³і аі сî в³ аê тиви**
1.	Монетне золото та спеціальні права запозичення
2.	Депозити та готівка
3.	Цінні папери (крім акцій)
4.	Акції та інші форми акціонерного капіталу
5.	Позики та кредити
6.	Технічні резерви страхових компаній
7.	Інша кредиторська / дебіторська заборгованість
	Усі активи

Класифікації активів відповідає симетрична класифікація пасивів. Єдиним винятком є монетне золото, яке розглядається тільки як актив. Активи реєструються в особливих рахунках СНР, які називаються балансом активів та пасивів. Активи оцінюються за ринковими відновлюваними цінами.

Усі процеси, які відбуваються в національній економіці, знаходять своє відображення в системі національних рахунків. Основою для побудови національних рахунків є класифікації, прийняті в Україні згідно з міжнародними стандартами.

Кожний національний рахунок являє собою систему взаємопов'язаних статистичних показників і включає певний набір рахунків та таблиць. Національні рахунки характеризують діяльність усіх економічних суб'єктів в усіх взаємозв'язках від початку виробництва до кінцевого споживання та нагромадження. Відповідно до стадій відтворення розробляється спеціальний рахунок, який складається з показників ресурсів та показників їх використання. В кожному рахунку досягається рівновага між обсягом ресурсів та їх використанням завдяки впровадженню балансуючої статті, яка має самостійне значення і виконує функцію поєднання рахунків у єдину систему.

Система національних рахунків виконує такі завдання:

– аналіз узагальнюючих статистичних показників, які характеризують результати економічної діяльності;

– дослідження динаміки макроекономічних показників;

– забезпечення міжнародних організацій даними для аналізу пропорцій та зіставлень.

В основу побудови системи національних рахунків покладені такі поняття економічної теорії, як виробництво, накопичення та споживання.

6. Система показників економічної статистики

Економічна статистика використовує систему економічних показників, які характеризують розміри, склад, структуру, динаміку і взаємозв'язок галузей національної економіки. До економічної статистики відносяться специфічна система показників для характеристики економічних процесів у державі, що відображає процеси виробництва, розподілу і споживання товарів та послуг. Тому економічна статистика вивчає теми, які пов'язані з цими процесами.

Методологічною основою економічної статистики є система національних рахунків, яка висвітлює економічні зв'язки між виробництвом продуктів та послуг на стадіях утворення доходів, їх розподілу, перерозподілу та кінцевого споживання. При цьому використовуються розроблені та прийняті в Україні класифікації й групування, гармонізовані з міжнародними стандартами.

Статистика населення характеризує склад і структуру населення, а також вивчає показники динаміки, природного, механічного руху населення.

Статистика ринку праці досліджує показники, пов'язані з формуванням попиту та позиції робочої сили як на регіональному, так і на національному та міждержавному рівнях.

Статистика національного багатства вивчає склад природних ресурсів, показники запасів та ефективність їх використання. Крім цього, досліджуються показники складу, руху, відтворення та ефективності використання матеріальних і фінансових ресурсів.

Статистика науково-технічної та інноваційної діяльності розглядає склад та структуру інноваційної діяльності відповідно до міжнародної класифікації за формою власності, за інституційними секторами економіки в СНР, за джерелами фінансування, за типом наукової діяльності, за видами витрат та досліджує ефективність інноваційної діяльності.

Статистика інвестицій вивчає формування, склад і структуру інвестицій, управління інвестиційним портфелем, оцінює витрати та ефективність від реалізації інвестиційних проектів з урахуванням змін у часі.

Статистичні показники результатів діяльності підприємств включають показники розміру, складу, динаміки виробництва товарів і послуг та їх розподілу.

Статистика цін і тарифів вивчає рівень та структуру цін, аналізує динаміку цін, рівня інфляції та її вплив на економічні показники національної економіки.

Статистика доходів суб'єктів економічної діяльності досліджує показники доходів та витрат, їх склад, структуру, динаміку джерела утворення доходів і канали використання.

Статистика споживання та рівня життя населення вивчає склад, структуру, динаміку споживання матеріальних благ та послуг залежно від рівнів доходів, а також номінальні та реальні доходи в розрахунку на одне домогосподарство, на одного працюючого та на одну особу.

Статистика зовнішньоекономічних зв'язків досліджує обсяги, розподіл, динаміку і структуру експорту та імпорту товарів і послуг, вивчає вплив на величину макроекономічних показників.

Питання для самоконтролю

1. Предмет економічної статистики.
2. Метод економічної статистики.
3. Завдання економічної статистики.
4. Функції економічної статистики.
5. Назвіть види економічної діяльності (КВЕД).
6. Назвіть основні статистичні публікації Держкомстату України та статистичних управлінь.
7. Система показників економічної статистики.

Тема 2. СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ – МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА СТАТИСТИКИ

1. Становлення системи національних рахунків в Україні

У зв'язку із входженням України в світову економічну спільноту виникла нагальна потреба перебудувати вітчизняну статистику із точки зору розробки показників, пристосованих до функціонування ринкової економіки, та узгодженості із загальноприйнятими міжнародними стандартами. Важливе місце в цих процесах займає система національних рахунків, яка розробила механізм універсального комплексного аналізу показників ринкової економіки.

Розвиток системи національних рахунків в Україні розпочався у 1991 році, коли Уряд взяв курс на впровадження ринкової економіки, а в 1992 році Кабінет Міністрів України прийняв постанову "Про впровадження системи національних рахунків" (№727 від 28.12.1992р.). Особливого значення для розвитку системи національних рахунків мало введення в дію Закону України "Про державну статистику". В цьому Законі відзначена важливість і необхідність впровадження в практику статистичної роботи системи міжнародних статистичних показників.

Наступним етапом розвитку системи національних рахунків було накопичення досвіду ринкових перетворень в Україні. Так, у 1993 році була розроблена Концепція побудови національної статистики України та державної програми переходу на міжнародну систему обліку і статистики, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України (№326 від 04.05.1993р.).

Переважна більшість держав світу з ринковою економікою застосовують міжнародні статистичні показники, розроблені відповідно до методології системи національних рахунків для міжнародного зіставлення результатів діяльності своєї країни з макроекономічними показниками інших країн. Наприкінці ми-

нулого століття в більшості країн світу була впроваджена третя версія системи національних рахунків, яка врахувала успіхи статистичної науки у розробці об'єктивних показників статистичного відображення розвитку економічної діяльності окремої країни. Ця версія була підготовлена спеціалістами Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного валютного фонду, Організації економічного співробітництва та розвитку, Світового банку та Євростату у 1993 році. Система національних рахунків побудована на основі єдиних методологічних принципів обліку, накопичення статистичних даних та проведення порівняльного аналізу економічного розвитку країн.

Запроваджена в Україні система національних рахунків базується не тільки на відображенні матеріальних виробничих витрат, а й нематеріальних послуг, що здійснюються як для окремих споживачів, так і для держави в цілому за окремими галузями економіки: транспорт, зв'язок, охорона здоров'я, освіта, наука, спорт, культура і мистецтво, оборона і безпека та інші. Таким чином, система національних рахунків значно ширше характеризує систему виробництва, що дає можливість методологічно правильно розраховувати виробництво валового внутрішнього продукту в цілому та в розрахунку на душу населення, зокрема. Саме цей показник є головним при визначенні економічного рівня держави.

Система національних рахунків відображає сукупність взаємопов'язаних статистичних показників виробництва, доходу, капіталу, фінансів, які окреслюють стан економічної діяльності окремих підприємств і держави. Ці показники характеризують тенденції розвитку галузей народного господарства в сучасних умовах і на їх основі дозволяють складати прогнози на перспективу. Такий методологічний підхід дає змогу аналізувати взаємозв'язки між окремими галузями на рівні держави та на міждержавному рівні. Система національних рахунків дозволяє як визначити особливості і динаміку первинних доходів, таких як оплата праці, прибуток, амортизаційні відрахування, непрямі податки, так і досліджувати кінцеві витрати, спрямовані на споживання населення, витрати державних підприємств і комерційних організацій, а також передбачати обсяги нагромадження та обсяги чистого експорту.

Система національних рахунків являє собою логічно послідовну, гармонійну і цілісну сукупність макроекономічних рахунків балансів активів і пасивів, а також таблиць. В її основі лежить ряд узгоджених на міжнародному рівні понять, визначень, класифікацій і правил обліку. Система національних рахунків дає можливість використовувати статистичні дані для цілей економічного аналізу, прийняття рішень і визначення стратегії політичного та економічного розвитку.

Методологія системи національних рахунків передбачає розрахунок основних макроекономічних показників у річному періоді з розбивкою поквартально, при цьому обсяг ВВП обчислюється такими взаємопов'язаними методами, як виробничий, метод формування доходів та метод кінцевого використання. Виробничий метод розрахунку ВВП найповніше забезпечений статистичною інформацією, тому цей метод є основним в Україні. Метод кінцевого використання – панівний метод у країнах ринкової економіки, а в Україні використовується для перевірки правильності розрахунку виробничим методом. Метод формування доходів, як і метод кінцевого використання ВВП, недостатньо забезпечений статистичною інформацією і є методично недосконалим, тому розраховується епізодично.

Національні рахунки є системою взаємозв'язаних статистичних показників, що характеризують макроекономічні процеси і побудовані у вигляді визначеного набору рахунків і таблиць. Система національних рахунків характеризує діяльність всіх економічних одиниць від початку виробництва до кінцевого використання і створення різних видів нагромадження. Кожній стадії процесу розширення виробництва відповідає спеціальний рахунок або група рахунків.

Рахунок – це спеціальна таблиця, яка включає дві сукупності показників: показники ресурсів і показники їх використання. Рівність кожного рахунку досягається введенням балансуючої статті. Балансуючі статті використовуються для з'єднання рахунків у єдину систему. Кожний рахунок завершується балансовими таблицями, які характеризують наявність та зміну національного багатства за досліджуваний період. Система національних рахунків інформаційно і методологічно тісно пов'язана зі статистикою окремих галузей народного господарства, а також із статистикою фінансів.

2. Уніфікація статистичної звітності в системі національних рахунків

Система національних рахунків є інтегрованою системою і повинна давати зрозумілу прозору картину економіки та достовірно відображати економічне життя. Фактичною метою СНР є одержання узгоджених між собою національних рахунків, щоб кожний економічний потік або запас вимірювався ідентично обома сторонами рахунку. Це досягається використанням стандартного комплексу рахунків і таблиць з дотриманням правил обліку.

Послідовність утворення рахунків та балансів активів і пасивів системи національних рахунків можна використовувати навіть на рівні кожної інституційної одиниці. Сумарні дані або середні розміри найчастіше характеризують зміни, які відбуваються в середині статистичних сукупностей.

Побудова системи національних рахунків тісно пов'язана з бухгалтерським обліком та статистикою, тому забезпечує системне, компактне та уніфіковане подання соціально-економічної інформації про рівень розвитку країни. Зв'язок побудови системи національних рахунків з бухгалтерським обліком визначається тим, що кожна операція фіксується двічі, як у бухгалтерському обліку, операції відображаються на рахунках обох інституційних одиниць одночасно. Кожна операція фіксується на рахунках за фактичною вартістю. Крім цього, в СНР використовується метод сальдо при визначенні чистих податків (податки мінус субсидії).

Підсумок за операціями в частині ресурсів дорівнює підсумку за операціями в частині використання, що дозволяє перевіряти правильність та узгодженість рахунків.

У національних рахунках операції оцінюються за фактичною ціною, узгодженою учасниками операцій (ринковою ціною). В одному наборі рахунків і таблиць всі операції з використанням товарів та послуг оцінюються за цінами покупців, які включають усі податки, за винятком субсидій на продукти та ПДВ.

Усі рахунки пов'язані між собою. Поточні рахунки стосуються виробництва, розподілу і використання доходу. Рахунки нагромадження охоплюють зміни в активах і пасивах та власному капіталі.

Структура узагальнюючих розрахункових таблиць за видами економічної діяльності для рахунку виробництва в СНР України включає:

Сільське господарство

Таблиця	Зміст розрахунку
1-сг	Розрахунок випуску та проміжного споживання в господарствах суспільного сектору по галузі "Сільське господарство" за звітний рік (форма №5-с).
2-сг	Розрахунок питомої ваги дорахунку до проміжного споживання з інших витрат у господарствах суспільного сектору по галузі "Сільське господарство" за звітний рік (форма №5-с).
3-сг	Випуск, проміжне споживання та валова додана вартість у суспільному секторі за звітний рік (у фактичних цінах попереднього року).
4-сг	Випуск продукції сільського господарства в особистих підсобних господарствах населення, фермерів та орендарів за звітний рік (у фактичних цінах).
5-сг	Розрахунок затрат із закладки і догляду за молодими багаторічними насадженнями за звітний рік.
6-сг	Розрахунок насіння і посадкового матеріалу в фактичних і порівняних цінах у господарствах населення за звітний рік.
7-сг	Розрахунок витрат кормів сільськогосподарського походження в фактичних і порівняних цінах у господарствах населення за звітний рік.
8-сг	Розрахунок затрат промислового походження в господарствах населення за звітний рік.
9-сг	Випуск, проміжне споживання та валова додана вартість в господарствах населення за звітний рік (у фактичних цінах).
10-сг	Розрахунок темпу зміни проміжного споживання в господарствах населення за звітний рік у порівнянні з попереднім роком.
11-сг	Випуск, проміжне споживання та валова додана вартість в господарствах населення за звітний рік (у фактичних цінах та цінах попереднього року).
12-сг	Випуск, проміжне споживання та валова додана вартість в сільському господарстві за звітний рік (у фактичних цінах і цінах попереднього року).

Лісове господарство

Таблиця	Зміст розрахунку
1-лг	Розрахунок випуску і валової доданої вартості лісового господарства за рік.
2-лг	Розрахунок питомої ваги проміжного споживання у випуску продукції за рік (форма №5-с).
3-лг	Розрахунок випуску та валової доданої вартості лісового господарства за рік.
4-лг	Розрахунок випуску продукції лісового господарства за рік у порівняних цінах.
5-лг	Розрахунок індексів фізичного обсягу нетоварної продукції заготівель населенням продуктів лісокористування та мисливства (за даними бюджетних обстежень домашніх господарств).
6-лг	Розрахунок чисельності населення, яке займалося заготівлями продуктів лісокористування та мисливства.
7-лг	Розрахунок цін на продукти лісокористування та мисливства, які заготовлені населенням за рік (за даними бюджетних обстежень сімей сільського населення).
8-лг	Розрахунок цін на дрова і хмиз (за даними бюджетних обстежень сімей сільського населення).
9-лг	Розрахунок цін для оцінки нетоварної частини заготівель населенням дров, деревини та хмизу (за даними бюджетних обстежень сімей сільського населення).
10-лг	Розрахунок питомої ваги господарського споживання в обсязі нетоварної продукції хмизу, дров та зрізків за рік (за даними бюджетних обстежень сімей сільського населення).
11-лг	Розрахунок валової продукції заготівель населенням продуктів лісокористування і мисливства за рік.
Додаток до табл. №11-лг	Переоцінка продукції заготівель населенням продуктів лісокористування та мисливства за звітний рік у цінах попереднього року за рік в порівняних цінах.
12-лг	Розрахунок заготівель населенням продуктів лісокористування та мисливства, які не обраховані в бюджетних табуляторах за рік.
13-лг	Баланс продуктів лісокористування та мисливства за всіма категоріями господарств.
14-лг	Баланс продуктів лісокористування та мисливства за рік.
ПС	Розрахунок питомої ваги проміжного споживання по лісовому господарству.

Промисловість

Таблиця	Зміст розрахунку
1-пр	Розрахунок випуску, проміжного споживання і валової доданої вартості продукції промисловості за рік.
2-пр	Розрахунок проміжного споживання по промислових підприємствах, які знаходяться на самостійному балансі, за рік (форма №5-с).
Додаток №1 до табл. №2-пр	Розрахунок окремих елементів випуску по промислових підприємствах, які знаходяться на самостійному балансі, за рік.
Додаток №2 до табл. №2-пр	Розрахунок внутрішньозаводського обороту, що включається у випуск і проміжне споживання по підприємствах, що знаходяться на самостійному балансі за рік.
Додаток №3 до табл. №2-пр	Розрахунок списаних витрат на невиробничі рахунки за рік.
Додаток №4	Розрахунок зміни залишку незавершеного виробництва та напівфабрикатів власного виробництва, які не включаються у виробництво продукції.

Аналогічні таблиці розроблені для інших видів економічної діяльності.

3. Групування і класифікація в системі національних рахунків

Внутрішній продукт характеризує результати виробництва одиниць – резидентів країни, в той час, як національний дохід є сумою сальдо первинних доходів, що отримані одиницями – резидентами країни як винагорода за послуги та ресурси (праця, земля, капітал), що визначено відповідно до концепції резиденства в СНР ООН і збігається з її викладенням у Керівництві Платіжного балансу МВФ та відповідних законодавчих документах України. У більшості випадків інституційна одиниця або суб'єкт економічної діяльності (підприємство як юридична особа або фізична особа), відноситься до категорії резидентів, якщо вона

знаходиться в даній країні впродовж одного року та більше і вважається, що центр її економічних інтересів розміщений у цій країні; і до категорії нерезидентів, якщо центр її економічних інтересів знаходиться в інших країнах.

Резиденти – юридичні особи та суб'єкти підприємницької діяльності України, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), які створюють та здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України з місцезнаходженням на її території.

Резиденти – це:

– фізичні особи з постійним місцезнаходженням в Україні;

– українські громадяни, що працюють в державних установах України за кордоном;

– українські та іноземні юридичні особи, які знаходяться в Україні (корпорації та квазікорпорації – за напрямками прямих іноземних інвестицій; неприбуткові інститути та урядові установи).

Нерезиденти – юридичні особи та суб'єкти підприємницької діяльності України, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням за межами України, які створені та здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства іншої держави.

Нерезиденти – це:

– фізичні особи, які працюють за кордоном, та іноземні працівники державних установ в Україні;

– фізичні особи з українським громадянством, що мають статус нерезидентів, якщо їх постійне місцеперебування знаходиться за кордоном;

– іноземні та українські юридичні особи, які знаходяться за кордоном.

У чинній статистичній практиці для обчислення узагальнюючих показників у розрізі інституційних секторів застосовується прийнята в міжнародній практиці класифікація секторів СНР-93, яка затверджена ООН, а також методичні рекомендації щодо класифікації інституційних секторів економіки України, затверджених наказом Мінстату від 25 липня 1994 року №172.

Відповідно до рекомендацій міжнародних статистичних організацій національні рахунки розробляються не тільки для економіки в цілому, але й для окремих її секторів. Сектор – це сукупність інституційних одиниць, які мають однакові цілі, виконують однакові функції, мають однорідні джерела фінансування, що обу-

мовлює ідентичну економічну поведінку. Для дослідження процесів економічного відтворення в системі національних рахунків виділяється шість секторів, із яких п'ять використовується для відображення процесів усередині країни, а шостий – для зовнішньоекономічних зв'язків.

У складі внутрішньої економіки виділяються такі сектори:

S.11 – Нефінансові корпорації включають всі категорії виробників, головною функцією яких є виробництво товарів та нефінансових послуг, які покривають витрати виробництва і дають прибуток. У перехідній економіці України це усі підприємства, засновані юридичними чи фізичними особами, які тією чи іншою мірою набули корпоративного статусу. До цього сектора також відносяться некомерційні організації, зайняті виробництвом товарів та послуг, що фінансуються за рахунок внесків їхніх членів (асоціації підприємців, торгові палати тощо).

S.12 – Фінансові корпорації – це комерційні установи, що спеціалізуються на фінансово-посередницькій діяльності (банківські установи, включаючи Національний банк України, страхові компанії, інвестиційні фонди та інші установи, основною функцією яких є фінансове посередництво).

S.13 – Загальне державне управління включає органи державного управління центрального, регіонального та місцевого рівнів, які здійснюють законодавчу і виконавчу владу, проводять податкову політику та фінансують державні витрати. Цей сектор включає також некомерційні організації, що виробляють і надають безкоштовні або пільгові послуги індивідуального характеру у сфері освіти, охорони здоров'я, культури і спорту, відпочинку, соціального забезпечення тощо; послуги колективного характеру в галузі державного управління, оборони, науки, шляхового та лісового господарства, сільськогосподарського обслуговування. До цього ж сектора входять фонди соціального страхування, Державний Пенсійний фонд, Державний фонд сприяння зайнятості населення, державні цільові та позабюджетні фонди, які утворюються з внесків підприємств, організацій, громадян.

S.14 – Домашні господарства об'єднують фізичних осіб як споживачів, а в деяких випадках – як суб'єктів некорпоративної підприємницької діяльності, рахунки яких неможливо відокремити від рахунків самого домашнього господарства ні юридично, ні економічно. До такої виробничої діяльності відносяться, зокрема, підсобні особисті господарства населення, дрібні про-

мислові виробництва, індивідуальне будівництво, капітальний ремонт власного житла, а також надання послуг у галузі побутового обслуговування, освіти, охорони здоров'я тощо.

S.15 – Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства, поєднують одиниці, які створені окремими групами домашніх господарств для забезпечення їх політичних, релігійних, професійних інтересів, а також надання послуг соціально-культурного характеру. Як особливий тип некомерційних організацій перехідної економіки України в СНР розглядаються соціально-культурні підрозділи підприємств, що утримуються за рахунок основної діяльності та надають неринкові послуги працівникам цих підприємств (житлові, оздоровчі, медичні тощо).

Таким чином, тільки наведена коротка характеристика інституційних секторів показує, що для побудови узагальнюючих показників для рахунку виробництва в розрізі інституційних секторів у статистичній практиці України на етапі перехідного періоду необхідно сформувати методологічні положення та виробити практичні рекомендації щодо вдосконалення відповідної класифікації інституційних секторів, виходячи з діючої практики. Для отримання узагальнюючих показників, відповідно, з наведеною схемою статистичні органи узагальнюють усі види діяльності, виходячи з діючої практики бухгалтерського обліку, статистики та проведення відповідних розрахунків для створення методологічних розробок і необхідного інструментарію.

4. Основні принципи побудови рахунків у системі національних рахунків

Система національних рахунків побудована таким чином, що кожний рахунок відображає всі можливі ресурси і всі канали використання цих ресурсів. Ресурси і їх використання створюють баланс рахунку, тобто ліва частина дорівнює правій. Якщо використання ресурсу менше його наявності, то вводиться балансуюча стаття, яка є ресурсом для наступного рахунку.

За даними статистичного щорічника України за 2001 рік ресурси держави і їх використання характеризується такими показниками.

Таблиця 2.1

Зведені національні рахунки України (у фактичних цінах, млрд грн)

Показники	Сума, млрд. грн.
Ресурси	
Валовий випуск в основних цінах	460,5
Імпорт товарів та послуг	109,9
Податки на продукти	25,1
Субсидії на продукти	-1,3
Всього	594,2
Використання	
Проміжне споживання	280,0
Кінцеві споживчі витрати	156,3
Валове нагромадження основного капіталу	40,2
Споживання основного капіталу	-34,3
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	4,2
Чисте придбання цінностей	0,1
Експорт товарів та послуг	113,2
Оплата праці	86,7
Податки на виробництво	30,7
Субсидії на виробництво	-3,5

На основі цих даних можна побудувати:

– зведений рахунок виробництва;

– зведений рахунок утворення доходів, виділивши чистий прибуток;

– зведений рахунок розподілу первинних доходів, виділивши чистий національний продукт;

– зведений рахунок вторинного розподілу доходів, виділивши чистий наявний доход;

– зведений рахунок використання наявного доходу, виділивши заощадження;

– зведений рахунок операцій з капіталом;

– зведений рахунок продуктів і послуг;

– зведений рахунок зовнішніх операцій з продуктами та послугами.

4.1. Рахунок виробництва

Рахунок виробництва займає чільне місце в СНР, тому що він є першим рахунком, і методика його побудови обумовлює методологію побудови наступних рахунків.

Рахунок виробництва характеризує результати виробництва продукції (товарів та послуг) та відображає операції, які безпосередньо пов'язані з процесом виробництва.

Цей рахунок складається з двох частин. У ресурсній частині виробництва для галузей і секторів економіки відображається величина випуску продукції в основних цінах, а в розділі використання відображається проміжне споживання товарів та послуг і балансуюча стаття. Балансуючою статтею рахунку виробництва є валова додана вартість, яка визначається як різниця між валовим випуском і проміжним споживанням. Сума валової доданої вартості за всіма інституційними одиницями і секторами економіки характеризує валовий внутрішній продукт. Для обчислення ВВП у фактичних цінах необхідно суму валової доданої вартості галузей збільшити на величину чистих податків на продукти та імпорт.

Для визначення чистого внутрішнього продукту необхідно від ВВП відняти споживання основного капіталу.

В діючій системі національних рахунків (СНР) статистичних органів України структура рахунку виробництва в розрізі інституційних секторів в узагальнюючому вигляді характеризується такою схемою (табл. 2.2)

Таблиця 2.2

Схема рахунку виробництва

Операції та балансуючі статті	S.11 Не фінансові корпорації	S.12 Фінансові корпорації	S.13 Сектор загального державного управління	S.14 Домашні господарства	S.15 Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	Оплата послуг фінансових посередників	S.1 Вся економіка
Ресурси Випуск (в основних цінах)							
Усього							
Використання							
Проміжне споживання							
Валова додана вартість Усього							
Споживання основного капіталу							
Чиста додана вартість							

Зведений рахунок виробництва в правій частині відображає ресурси. Основною статтею ресурсів рахунку виробництва є випуск товарів і послуг, який виражає результати виробничої діяльності одиниць–резидентів у звітному періоді. До випуску продукції відносяться всі вироблені товари незалежно від їх використання, включаючи приріст запасів матеріальних оборотних коштів, а також послуги, надані іншими інституційними одиницям, та послуги домашніх господарств.

Основним принципом оцінки ринкового випуску товарів та послуг є використання ринкових цін у період виробництва. Якщо валовий випуск поданий в основних цінах, то при переході на фактичні ціни в ресурсній частині рахунку вводиться стаття "Податки на продукти мінус субсидії".

У лівій частині рахунку відображаються статті використання, до яких відноситься проміжне споживання та балансуюча стаття на рівні національної економіки – "ВВП в ринкових цінах", а на рівні інституційних одиниць або секторів балансуюча стаття відображає валову додану вартість.

Проміжне споживання – це вартість спожитих товарів та послуг за даний період, що включає матеріальні витрати, оплату нематеріальних послуг, витрати на відрядження тощо. Деталізуючи проміжне споживання, слід зазначити, що до нього також відносяться представницькі витрати, витрати на рекламу, на перепідготовку кадрів на договірній основі з навчальними закладами та інші. Товари і послуги проміжного споживання оцінюються в цінах покупця в момент споживання цих товарів та послуг.

Основним джерелом інформації для оцінки проміжного споживання є форма №1 – П "Обстеження діяльності підприємства за ... рік", а для державних підприємств дані звіту "Про виконання Державного (місцевого) бюджету". Обсяги проміжного споживання і випуску товарів та послуг у домашніх господарствах визначаються на основі вибіркового бюджетного обстеження сімей, статистичних звітів заготівельних організацій і даних натурально-вартісних балансів сільськогосподарських продуктів.

У лівій частині зведеного рахунку виробництва відображається також споживання основного капіталу, що необхідно при визначенні чистого внутрішнього продукту. Чистий внутрішній продукт розраховується за формулою:

$$ЧВП = ВВП - СОК.$$

Таблиця 2.3

Зведений рахунок виробництва в Україні за 2001 рік (у фактичних цінах, млрд грн)

Використання		Ресурси	
Проміжне споживання (ПС)	280,0	Валовий випуск в основних цінах (ВВ)	460,5
ВВП в ринкових цінах (ВВ+ЧП-ПС)	204,3	Податки на продукти мінус субсидії (ЧП)	23,8
Усього	484,3	Усього	484,3
Споживання основного капіталу (СОК)	-34,3		
Чистий внутрішній продукт (ВВП-СОК)	170,0		

У процесі виробництва протягом звітного року використовуються основні засоби, що призводить до зменшення вартості основного капіталу в результаті фізичного і морального зносу. Тому споживання основного капіталу відображається в частині використання ресурсів, і запис проводиться з від'ємним знаком, що свідчить про зменшення валової доданої вартості.

4.2. Рахунки доходів

Система національних рахунків відповідно до міжнародних рекомендацій передбачає перебудову для економіки в цілому та в розрізі інституційних секторів таке групування рахунків, на яких відображаються операції з доходом:

1. Рахунки первинного розподілу доходів;
1.1. Рахунок утворення доходу;
1.2. Рахунок розподілу первинного доходу.
2. Рахунки перерозподілу доходу:
2.1. Рахунок вторинного розподілу доходу;
2.2. Рахунок перерозподілу доходів у натурі;
3. Рахунки використання доходів:
3.1. Рахунок використання наявного доходу;
3.2. Рахунок використання скоригованого наявного доходу.

На рахунках розподілу первинного доходу відображена діяльність резидентських та нерезидентських інституційних одиниць (секторів) як одержувачів первинних доходів, які можна об'єднати в дві основні групи.

1) доходи від виробництва: оплата праці найманих працівників та змішаний дохід, прибуток, податки на виробництво та імпорт, субсидії;

2) доходи від власності: відсотки, дивіденди, реінвестовані надходження від прямих іноземних інвестицій, дохід від власності, нарахований власникам страхових полісів.

Рахунок утворення доходу в ресурсах відображає ВВП або валову додану вартість, а у використанні – витрати, які відшкодовуються з неї: оплата праці найманих працівників та податки, що сплачуються державі у зв'язку з виробничою діяльністю за винятком субсидій, отриманих від держави. Балансуюча стаття визначає первинні доходи (факторні) – прибуток, а для домашніх господарств він набуває форму прибутку і змішаного доходу (що поєднує вартість робочої сили та прибуткову частину), які важко роз'єднати.

Таблиця 2.4

Зведений рахунок утворення доходу в Україні за 2001 рік (у фактичних цінах, млрд грн)

Використання		Ресурс	
Оплата праці найманих працівників (ОП)	86,7	ВВП у ринкових цінах (ВВ+ЧП-ПС)	204,3
Податки на виробництво та імпорт	30,7		
Субсидії на виробництво та імпорт	-3,5		
Валовий прибуток, змішаний дохід (ВПр=ВВП-ОП-ЧП)	90,4		
Усього	204,3	Усього	204,3
Споживання основного капіталу (СОК)	-34,3		
Чистий прибуток (ЧПр=ВПр-СОК)	56,1		

Рахунок утворення доходів складається як для економіки в цілому, так і для окремих секторів чи галузей. Він відображає використання валового внутрішнього продукту на виплату первинних доходів інституційними одиницями виробникам матеріальних благ та послуг.

На цьому рахунку відображаються доходи від виробничої діяльності, які складаються з оплати праці й податків на виробництво та імпорт, а також прибутки і змішані доходи

У ресурсній частині утворення доходів відображається валовий внутрішній продукт, а використання включає оплату праці

найманих працівників, податки і субсидії на виробництво та імпорт, у результаті цього визначається валовий прибуток. Якщо від валового прибутку відняти споживання основного капіталу, то одержимо чистий прибуток.

Рахунок утворення доходів характеризує розподільні операції, які безпосередньо відносяться до процесу виробництва. Цей рахунок збільшує аналітичні можливості рахунку виробництва, оскільки дає змогу визначати і аналізувати рівні продуктивності праці та оплати праці в секторах економіки.

Першою статтею використання ресурсу є оплата праці, яка визначається в підприємствах та організаціях шляхом підсумку фонду зарплати та виплат. Основним джерелом інформації про фонд заробітної плати є "Звіт з праці" за формою №1 – ПВ.

Рахунок розподілу первинного доходу відображає, як компоненти доданої вартості розподіляються між іншими чинниками праці, капіталу та державою і включає доходи від власності (відсотки, дивіденди, рента, роялті, перерозподілений прибуток і т.і.). Оплата праці найманих працівників відображається у сумі, яка отримана домашніми господарствами, податки на виробництво – як надходження до Державного та місцевого бюджетів, державних цільових та позабюджетних фондів. Крім того, в цьому рахунку знаходять відображення виплати і одержання доходів від власності на запозичені невироблені та фінансові активи. Балансуюча стаття – сальдо первинних доходів, що залишаються у кожного з інституційних секторів після операцій, пов'язаних з виробництвом; на рівні всієї економіки – це валовий національний дохід.

Таблиця 2.5

Зведений рахунок розподілу первинного доходу в Україні за 2001рік

Використання		Ресурси	
Доходи від власності сплачені	4,5	Валовий прибуток, змішаний дохід	90,4
Валовий національний дохід	200,6	Оплата праці	86,7
		Податки на виробництво	30,7
		Субсидії на виробництво	- 3,5
		Доход від власності отриманий	0,8
Усього	205,1	Усього	205,1
Споживання основного капіталу (СОК)	-34,3		
Чистий національний дохід (ЧНД=ВНД-СОК)	166,3		

Ресурси рахунку розподілу первинних доходів представлені показниками валового прибутку, оплати праці найманих працівників у домашніх господарствах, податків на виробництво та імпорт за мінусом субсидій, доходів від власності, отриманих від інших країн. Податки на виробництво та імпорт розглядаються як первинні доходи державних установ. Доходи від власності включають відсотки, дивіденди, розподілений дохід корпорацій, доходи від прямого іноземного інвестування, ренту, дохід від власності, що належать власникам страхових полісів.

У частині використання рахунку первинного розподілу доходів записуються доходи від власності, що сплачені іншим країнам або інституційним одиницям, чи секторам, кредиторам, акціонерам, землевласникам.

Балансуюча стаття на рівні інституційних одиниць чи секторів є сальдо первинних доходів, а на рівні економіки в цілому – це валовий національний дохід (ВНД). Чистий національний дохід (ЧНД) визначається як різниця між валовим національним доходом та споживанням основного капіталу:

$$ЧНД = ВНД - СОК.$$

Рахунок вторинного розподілу доходу відображає перетворення первинних доходів, тобто валового національного доходу на рівні економіки або сальдо первинних доходів секторів у наявний дохід, який можна використати для споживання та заощадження.

На Рахунку виділяють три види поточних трансфертів:

– поточні податки на доходи, майно та ін.;
– соціальні внески та допомоги;
– інші поточні трансферти.

Рахунок показує, як сальдо первинних доходів змінюється під впливом різних грошових трансфертів, крім натуральних, одержаних країною в цілому за інституційними секторами. Це види трансфертів, що перераховані з інших країн світу і відображаються в ресурсній частині, а в розділі "Використання ресурсів" ці трансферти відображаються як сплачені.

Таблиця 2.6

Зведений рахунок вторинного розподілу доходу в Україні за 2001 рік, млрд грн

Використання		Ресурси	
Соціальні допомоги та інші трансферти іншим країнам	0,3	Валовий національний дохід	200,6
Валовий наявний дохід	208,6	Поточні видатки на доходи та інші трансферти, одержані від інших країн	8,3
У сього	208,9	У сього	208,9
Споживання основного капіталу (СОК	-34,3		
Чистий наявний дохід (ЧНД=ВНД-СОК)	174,3		

У ресурсній статті відображається валовий національний дохід, поточні податки на майно, доходи, одержані від інших країн, внески на соціальне страхування, соціальні допомоги та інші поточні трансферти, одержані від інших країн. У розділі "Використання" відображаються ті самі показники, але направлені іншим країнам.

Трансферти – це операції, пов'язані з передачею товарів, послуг або активів іншій інституційній одиниці без отримання від неї будь якого еквіваленту. Трансферти можуть бути в грошовій та натуральній формі, крім цього розрізняють поточні трансферти та капітальні. Однак потрібно мати на увазі, що капітальні трансферти в рахунок вторинного розподілу доходів не включаються.

Балансуюча стаття – валовий наявний дохід, який призначається для споживання та заощадження. Чистий національний дохід визначається за формулою:

$$ЧНД=ВНД - СОК.$$

Рахунок перерозподілу доходу в натурі (у вигляді соціальних трансфертів) складається з національного доходу, який переноситься з Рахунку вторинного розподілу доходу. Рахунок має на меті одержання альтернативної, скоригованої оцінки наявного доходу та його перерозподілу за допомогою соціальних трансфертів у натурі, які надаються домашнім господарствам установами загального державного управління і некомерційними організаціями.

Цей рахунок має особливе значення для секторів домашніх господарств, некомерційних організацій та загального державного управління. В ньому відображається та частка доходів, яка от-

римується не в грошовій формі, а в натуральному вигляді, тобто у вигляді продукції або послуг.

Для кожного сектору в цьому рахунку є балансуючий показник – валовий скоригований наявний дохід. Він відрізняється від валового наявного доходу на величину соціальних трансфертів у натурі, до яких відноситься: гуманітарна допомога, безоплатний відпочинок працівників, покриття збитків відомчого житлового та оздоровчого комплексів.

На цьому рахунку окремо виділяється субрахунок для обліку трансфертів, виконаних органами управління і некомерційними організаціями для домашніх господарств.

Рахунок використання наявного доходу складається в двох варіантах як рахунок наявного доходу і як рахунок скоригованого наявного доходу, які складають їх ресурсну частину. Перший показує витрати на кінцеве споживання, а другий фактичне кінцеве споживання. Згідно з правилами системи національних рахунків кінцеве споживання доходів використовується для задоволення потреб та заощадження в секторах домашніх господарств, загального державного управління та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства. Для інших секторів економіки наявний дохід дорівнює заощадженням.

Кінцеве споживання – це вартість продуктів і послуг, які використано для задоволення індивідуальних і колективних потреб населення. Витрати домашнього господарства включають купівлю товарів і послуг, отримання соціальних допомог і подарунків з-за кордону і оцінюються за ринковими цінами, включаючи будь-які податки на продукти, які підлягають оплаті в момент купівлі.

Таблиця 2.7

Зведений рахунок використання наявного доходу України за 2001 рік, млрд грн

Використання		Ресурси	
Кінцеві споживчі витрати	156,4	Валовий наявний дохід	208,6
Валове заощадження (ВЗ)	52,2		
Усього	208,6	Усього	208,6
Споживання основного капіталу (СОК)	-34,3		
Чисте заощадження (ЧЗ=ВЗ-СОК)	17,9		

На рівні всієї економіки наявний та скоригований дохід однаковий, так само, як і витрати на кінцеве споживання та фактичне кінцеве споживання. Вони відрізняються тільки при розгляді відповідних секторів. Балансуючою системою обох рахунків є валове заощадження – відправний пункт рахунків нагромадження. Чисте заощадження визначається як різниця між валовим заощадженням та споживанням основного капіталу.

4.3. Рахунки нагромадження

Рахунки нагромадження характеризують поповнення, використання та вибуття матеріальних і фінансових активів, тобто суму всіх операцій, пов'язаних зі зміною обсягу і структури національного багатства. Система національних рахунків вперше визначила місце і роль показників національного багатства у системі узагальнюючих показників. В основу методики розрахунку показників нагромадження покладена Класифікація нефінансових і фінансових активів, на основі якої розраховується показник – власний капітал як сума нагромаджених нефінансових і фінансових активів.

Інформація про національне багатство та інші показники рахунків нагромадження в Україні залежать від напрямків та обсягів інвестицій у галузі економіки. З цією метою в системі національних рахунків уведено внутрішній сектор економіки та сектор зовнішніх зв'язків.

Показники національного багатства – це показники запасів, які можуть збільшуватися або зменшуватися протягом року. Балансові операції щодо зміни в нефінансових та фінансових активах за рік відображаються в балансових рахунках.

Показники валового нагромадження обчислюються в системі національних рахунків і характеризують кінцеве використання випуску або ресурсів поточного року. До таких показників відноситься валове нагромадження основного капіталу, зміни запасів матеріальних оборотних коштів та чисте придбання коштовностей.

Валове нагромадження основного капіталу – це матеріальні цінності, експлуатаційний термін яких перевищує один календарний рік або використовується більше одного виробничого циклу.

Зміна запасів матеріальних оборотних коштів визначається різницею між надходженням та вибуттям продукції. Запаси мате-

ріальних оборотних коштів охоплюють усі товари, які є в даний час у господарських одиниць, і розраховуються за такими елементами:

– приріст виробничих запасів, незавершеного виробництва, готової продукції і товарів (без сільськогосподарських виробників);

– приріст запасів сільськогосподарської продукції та незавершеного сільськогосподарського виробництва;

– приріст вартості лісонасаджень;

– приріст товарів для продажу в підприємствах торгівлі;

– приріст державних матеріальних резервів.

Усі ці показники розраховуються на підставі бухгалтерських звітів організацій за формою №1 "Баланс підприємства".

Придбання цінностей у системі національних рахунків виокремлено в особливу групу, яка включає дорогоцінні метали та каміння, антикваріат та інші твори мистецтва, інші цінності. Цінності визначаються як активи, які в основному не використовуються для виробництва або споживання. Вони не втрачають своїх фізичних властивостей з часом за нормальних умов зберігання і закуповуються для збереження вартості.

Основним джерелом фінансування операцій з капіталом є заощадження, яке переноситься з рахунків використання доходів. Іншим джерелом фінансування операцій з капіталом є чисті капітальні трансферти (одержані капітальні трансферти – мінус передані капітальні трансферти).

Таблиця 2.8

Зведений рахунок капіталу в Україні за 2001 рік, млрд грн

Зміни в активах		Зміни в зобов'язаннях	
Валове нагромадження основного капіталу	40,2	Чисте заощадження	17,9
Споживання основного капіталу (СОК)	-34,3		
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	4,2		
Чисте придбання цінностей	0,1		
Чисте кредитування	7,7		
У сього	17,9	У сього	17,9

Показником ресурсної частини рахунку капіталу є чисте заощадження. Цей показник характеризує частину доходів, які за-

лишаються після витрати на кінцеве споживання. Показником використання ресурсу є валове нагромадження основного капіталу, в цій же частині наводяться показники споживання основного капіталу з від'ємним знаком, зміни запасів матеріальних оборотних коштів, придбання цінностей за винятком їх вибуття, а також придбання невироблених нефінансових активів за винятком їх вибуття.

Балансуючою статтею рахунку операцій з капіталом є чисте кредитування (+) або чисте запозичення (–). Ця стаття показує перевищення або нестачу джерел фінансування, витрат на чисте придбання нефінансових активів, а на рівні економіки показує можливості держави до передачі ресурсів "Іншому світу", або необхідності залучення ресурсів від "Іншого світу".

4.4. Рахунки зовнішнього світу

У системі національних рахунків усі операції між інституційними організаціями–резидентами і одиницями–нерезидентами групуються в один рахунок, що називається рахунком зовнішнього світу (рахунок зовнішніх операцій). В інтегрованих економічних рахунках СНР рахунок "Зовнішній світ" виконує роль інституційного сектора і складається з точки зору інших країн світу, тобто нерезидентів. Тому те, що для інших країн світу є ресурсом (зміни в активах), для України є використанням (зміни в зобов'язаннях) і навпаки. Якщо балансуюча стаття має позитивне значення – це означає активне сальдо для інших країн і дефіцит для України (і навпаки, якщо балансуюча стаття має від'ємне значення).

Аналітичні вимоги і методологічні основи побудови СНР потребують застосування ідентичних класифікаційних ознак та визначень для всіх секторів економіки. Особлива увага приділяється зв'язку між агрегованими показниками та окремими компонентами рахунку зовнішнього світу СНР і відповідними компонентами в Платіжному балансі та пов'язаним із ним Балансом міжнародних інвестицій (де відображаються запаси зовнішніх фінансових активів та зобов'язань). Тому основна термінологія в СНР та ПБ майже повністю збігається, особливо це стосується таких основних категорій, як: виробники-резиденти і споживачі-резиденти; нерезиденти, центр економічного інтересу і економічна територія. Для країн з перехідною економікою, до яких належить

Україна, застосовування цієї термінології має суттєве значення для побудови системи рахунків зовнішнього світу і вирішення питань інформаційно-методологічного забезпечення рахунків таких основних агрегатів, як внутрішній продукт (ВВП, ЧВП) та національний дохід (ВНД, ЧНД).

Рахунок зовнішнього світу в цілому відповідає загальній структурі рахунків і складається з таких чотирьох основних рахунків:

1. Рахунок зовнішньоторговельних операцій з товарами і послугами.

2. Зовнішньоекономічний рахунок первинних доходів і поточних трансфертів.

3. Зовнішньоекономічні рахунки нагромадження, в тому числі: два рахунки охоплюють операції (3.1. та 3.2.), а два інших – зміни активів і пасивів(3.3.1. та 3.3.2.) :

3.1. Рахунок операцій з капіталом;

3.2. Фінансовий рахунок;

3.3.1. Рахунок інших змін в обсязі активів;

3.3.2. Рахунок переоцінки.

4. Зовнішньоекономічний рахунок активів та пасивів.

Методологія їх складання відрізняється від методології побудови внутрішніх рахунків СНР і тісно пов'язана з методологією побудови Платіжного балансу та Балансу міжнародних інвестицій. Так, рахунки 3.3.1. та 3.3.2. – є самостійними підрозділами Балансу міжнародних інвестицій (БМІ), в стовпчиках яких проводиться коригування та переоцінки внаслідок зміни цін і валютних курсів. А рахунок 3.4. – збігається з підрозділом Балансу (БМІ), який охоплює ту частину звіту про національне багатство країни, де відображені запаси її зовнішніх фінансових активів та зобов'язань.

Таблиця 2.9

Зовнішній рахунок товарів і послуг України за 2001рік (у фактичних цінах, млрд грн)

Використання		Ресурси	
Експорт товарів і послуг	113,2	Імпорт товарів і послуг	109,9
Зовнішнє сальдо товарів і послуг	- 3,3		
У сього	109,9	У сього	109,9

У міжнародній статистичній практиці сектор "Інші країни світу" підрозділяється на групи країн, з якими Україна має еко-

номічні зв'язки, тобто з їх розширенням можлива поява нових операцій, що потребує відповідного статистичного та методологічного забезпечення. Використання різних методологічних підходів до розрахунку показників зовнішнього світу з боку ООН, Євростату, МВФ, Статкомітету СНД, розбіжності в їх агрегації до СНР та неузгодженість з ПБ та БМІ різних груп країн залежно від рівня їх економічного розвитку та взаємовідносин їх частин в національних рахунках внутрішніх економік, недорахунок тіньового та неявного (прихованого) сектора економіки може призвести до розбіжностей в оцінках різних галузей і тому потребує проведення спеціальних досліджень за Програмою міжнародних порівнянь.

5. Аналіз макроекономічних показників системи національних рахунків

Інформаційні системи національних рахунків дають можливість проаналізувати основні економічні процеси, які відбуваються в економіці України. Так, рахунок виробництва дає інформацію для аналізу обсягу і структури валового випуску, проміжного споживання та валового внутрішнього продукту всієї економіки та окремих секторів. На основі даних цього рахунку можна обчислити частку валового випуску і валової доданої вартості окремих секторів у загальному валовому випуску товарів і послуг, що характеризує результативність виробництва окремих галузей та секторів економіки.

Проміжне споживання дозволяє визначити і проаналізувати матеріаломісткість виробництва товарів та послуг окремих секторів економіки, що дає можливість знайти резерви зниження матеріаломісткості. Відношення проміжного споживання до валового випуску характеризує матеріаломісткість.

Важливими показниками аналізу проміжного споживання є визначення його структури за такими групами як матеріальні витрати продуктів та послуг, оплата нематеріальних послуг, витрати пов'язані з потребами виробництва (спецодяг, інструмент, навчання працівників та ін.), витрати домовласників на поточний ремонт будинків.

Використовуючи дані про чисельність населення, розраховується показник рівня життя населення як відношення чистого

внутрішнього продукту до кількості наявного населення. Цей показник використовується для міжнародних зіставлень.

Рівень економічної ефективності витрат визначається відношенням валового внутрішнього продукту або валової доданої вартості секторів до проміжного споживання, амортизації або оплати праці. Зазначені показники характеризують результат виробництва в розрахунку на одиницю витрат. Відношення ВВП до чисельності зайнятого населення характеризує продуктивність праці, а відношення ВВП до обсягу основного капіталу характеризує капіталовіддачу.

Дані рахунку утворення доходів використовуються для визначення доходів на одного зайнятого, для оцінки зарплатомісткості галузей і секторів економіки. Цей рахунок також дає можливість проаналізувати дані про податки, визначити їх питому вагу в загальному обсязі використаних прибутків.

Система національних рахунків має надзвичайне значення для міжнародних зіставлень макроекономічних вартісних показників, але при цьому виникають проблеми, пов'язані з уніфікацією економічного змісту показників та у виборі методу перерахунку макроекономічних показників, виражених у національній валюті в єдину грошову одиницю.

Валовий внутрішній продукт є основним показником для зіставлення рівнів економічного розвитку окремих країн за звітний період і в динаміці. Він найкраще характеризує кінцеві результати економічної діяльності країни, тому Програма міжнародних зіставлень користується при визначенні ВВП методом кінцевого використання товарів і послуг.

Для міжнародних зіставлень використовується не тільки загальний обсяг Валового внутрішнього продукту, а й окремих його складових. Диференціація ВВП передбачає такі категорії витрат споживання домашніх господарств, як продовольство, одяг, транспорт, зв'язок та інші, а також вирізняє такі види споживчої вартості, як продукти і послуги, предмети короткочасного та тривалого користування.

У зв'язку з тим, що валютні курси перестали забезпечувати точність порівнянь макроекономічних вартісних показників, бо сучасні коливання курсів валют не відображають реальної зміни їхньої купівельної спроможності, тому з середини 50-х років перерахунок показників у національній валюті проводиться за до-

помогою розрахунку паритетів купівельної спроможності (ПКС), який є просторовим дефлятором і аналогом динамічного індексу цін. ПКС вимірює розходження в купівельній спроможності валют різних країн.

На сьогоднішній день ПКС розраховується на основі товарів-представників. На підставі національних цін відібраних товарів-представників розраховуються індивідуальні та групові паритети купівельної спроможності валют, які агрегатуються у зведений ПКС.

Європейська програма зіставлень ВВП передбачає поділ ВВП кожної країни на кілька однорідних товарних груп відповідно до їх кінцевого використання. В рамках кожної товарної групи реєструються ціни і визначається середнє значення ціни в різних країнах, яке потім зважується до рівня ВВП. Національні вартісні показники окремих товарних груп перераховуються в міжнародні показники.

Питання для самоконтролю

1. Значення системи національних рахунків.
2. Система національних рахунків як система взаємопов'язаних показників для характеристики національної економіки.
3. Основні поняття системи національних рахунків: виробнича діяльність, товари, послуги, економічна територія, резидент, економічна операція та інші.
4. Групування господарських одиниць за галузями економіки та економічними секторами.
5. Ціни які використовуються в системі національних рахунків: основна ціна, ціна виробника, ціна покупця.
6. Назвіть основні групи рахунків, затверджених СНР.
7. Рахунок виробництва та його схема.
8. Рахунки доходів, їх схеми і зміст.
9. Рахунки нагромадження, їх схеми і зміст.
10. Рахунки зовнішнього світу, їх схеми і зміст.

Задача

Дані про результати економічної діяльності регіонів, млрд грн

	Показники	Регіони		
		I	II	III
	Валовий випуск продуктів і послуг	2900	3500	4800
	Проміжне споживання	1950	2870	3700
	Споживання основногокапіталу	205	310	390
	Податки на виробництво	220	290	330
	Податки на товарита імпорт	170	250	287
	Субсидії на виробництво	130	160	190
	Субсидії на товарита імпорт	120	145	170
	Оплата праці найманих працівників	500	700	900
	Витрати на кінцеве споживання			
	– домогосподарств	530	590	620
	– державнихустанов	180	200	230
	– некомерційнихорганізацій	51	75	86
	Поточні трансферти отримані	30	50	65
	передані	10	15	26
	Валове накопиченняосновногокапіталу	320	380	430
	Чиста купівля цінностей	2	5	8
	Експорт	650	760	840
	Імпорт	630	740	810

За наведеними даними необхідно побудувати:

1. Рахунок виробництва.
2. Рахунок утворення доходів.
3. Рахунок розподілу доходів.
4. Рахунок перерозподілу доходів.
5. Рахунок використання доходів.
6. Рахунок операцій з капіталом.

Дані про ресурси та їх використання в Україні, млрд грн

Показники	1998	2000	2001	2002	2003
Ресурси					
Валовий випуск в основних цінах	220,7	373,9	460,5	504,0	603,7
Імпорт товарів та послуг	45,3	97,6	109,9	114,5	147,5
Податки на продукти	17,3	27,3	25,1	25,5	28,2
Субсидії на продукти	-1,7	-1,5	-1,3	-0,9	-1,1
Усього	281,6	497,3	594,1	643,1	778,3

Продовження таблиці

Використання					
Проміжне споживання	133,7	229,6	280,0	302,8	363,5
Кінцеві споживчі витрати	83,5	128,0	156,3	170,3	201,6
Валове нагромадження основного капіталу	20,1	33,4	40,2	43,3	55,1
Споживання капіталу	-19,3	-30,2	-34,3	-36,2	-38,8
Оплата праці	49,3	72,1	86,7	103,5	122,9
Податки на виробництво та імпорт	22,7	31,7	30,7	30,8	34,3
Субсидії на виробництво та імпорт	-2,9	-3,2	-3,5	-3,1	-4,0
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	1,1	0,0	4,2	2,2	3,7
Чисте придбання цінностей	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Експорт товарів та послуг	42,9	106,2	113,2	124,4	154,4

Задача

На основі даних таблиці побудувати зведений рахунок виробництва за 1998 і 2001 роки. Зіставте рахунки та зробіть висновки.

Задача

На основі даних таблиці побудувати зведений рахунок утворення доходів за 1998 і 2001 роки, виділивши чистий прибуток. Зіставте дані рахунки та зробіть висновки.

Задача

На основі даних таблиці побудувати зведений рахунок розподілу первинних доходів за 1998 і 2001 роки виділивши чистий національний дохід, якщо доходи від власності отримані в 1998 році складали 6,0 млрд грн, сплачені – 4,5 млрд грн, а в 2001 році відповідно – 2,5 млрд грн і 2,0 млрд грн.

Задача

На основі даних таблиці побудувати зведений рахунок вторинного розподілу за 1998 і 2001 роки, виділивши чистий наявний дохід, якщо поточні податки на доходи та інші трансферти в Україну складали 2,9 млрд грн, а соціальні допомоги та інші трансферти іншим країнам складали 0,2 млрд грн. Порівняйте рахунки та зробіть висновки.

Задача

На основі даних таблиці побудувати зведений рахунок використання

наявного доходу в фактичних цінах за 1998 і 2001 роки, виділивши заощадження. Порівняйте рахунки та зробіть висновки.

Задача

На основі даних таблиці побудувати зведений рахунок капіталу за 1998 і 2001 роки. Порівняйте рахунки та зробіть висновки.

Задача

На основі даних таблиці побудувати зведений рахунок виробництва продуктів та послуг за 1998 і 2001 роки. Порівняйте рахунки та зробіть висновки.

Задача

На основі даних таблиці побудувати зведений рахунок виробництва за 2000 і 2001 роки. Зіставте рахунки та зробіть висновки.

Задача

На основі даних таблиці побудувати зведений рахунок утворення доходів за 2000 і 2001 роки, виділивши чистий прибуток. Зіставте рахунки та зробіть висновки.

Задача

На основі даних таблиці побудувати зведений рахунок розподілу первинних доходів, виділивши чистий національний дохід за 2000 і 2001 роки, якщо доходи від власності отримані в 1998 році, складали 6,0 млрд грн, сплаченні – 4,5 млрд грн., а в 2001 році відповідно – 2,5 млрд грн і 2,0 млрд грн.

Задача

На основі даних таблиці побудувати зведений рахунок вторинного розподілу виділивши чистий наявний дохід за 2000 і 2001 роки, якщо поточні податки на доходи та інші трансферти в Україну складали 2,9 млрд грн, а соціальні допомоги та інші трансферти іншим країнам складали 0,2 млрд грн. Порівняйте рахунки та зробіть висновки.

Задача

На основі даних таблиці побудувати зведений рахунок використання наявного доходу в фактичних цінах за 2000 і 2001 роки, виділивши заощадження. Порівняйте рахунки та зробіть висновки.

Задача

На основі даних таблиці побудувати зведений рахунок капіталу за 2000 і 2001 роки. Порівняйте рахунки та зробіть висновки.

Задача

На основі даних таблиці побудувати зведений рахунок виробництва продуктів та послуг за 2000 і 2001 роки. Порівняйте рахунки та зробіть висновки.

Задача

Показники економіки по регіону (умовні дані)

	Показники	Сума, млн. грн
1	Валовий випуск в основних цінах	2325
2	Проміжне споживання	1120
3	Податки на виробництво	350
4	Субсидії на виробництво	185
5	Податки на товари	162
6	Субсидії на товари	96
7	Оплата праці найманих працівників	718

Складіть зведений рахунок виробництва і утворення доходів.

Задача

Показники економіки по регіону (умовні дані)

	Показники	Сума, млн грн
	Валові змішані доходи	1246
	Оплата праці	643
	Податки на виробництво та імпорт	220
	Субсидії на виробництво та імпорт	136
	Доходи від власності: отримані	60
	передані	50
	Сальдо поточних трансфертів	-25
	Витрати на кінцеве споживання:	
	– домогосподарств	1070
	– державних установ	300
	– некомерційних організацій	140

Складіть зведений рахунок використання доходів.

Тема 3. МІЖГАЛУЗЕВИЙ БАЛАНС

1.Сутність міжгалузевого балансу

Міжгалузевий баланс – це система взаємопов'язаних макроекономічних показників, які характеризують процеси відтворення ринкової економіки та визначають основні пропорції її розвитку на основі аналітичних і прогнозних розрахунків.

Міжгалузевий баланс дозволяє відслідкувати рух виробленого продукту на стадіях використання, кінцевого споживання, нагромадження і експорту. Міжгалузевий баланс відображає структуру матеріальних затрат і витрати матеріальних послуг та основні параметри валового внутрішнього продукту.

Національна статистика охоплює всі види народногосподарського обліку і вимагає узгоджених дій економічних органів держави, всіх господарських структур управління, підприємств, організацій, установ і наукових колективів з визначення обсягів виробництва і розподілу ВВП.

Одним із пріоритетних напрямів створення національної статистики є перегляд та удосконалення макроекономічних показників відповідно до міжнародних рекомендацій.

На сучасному етапі розвитку економіки і наближення макроекономічних показників до міжнародних стандартів Міністерство статистики України, починаючи з 1993 року, запроваджує розробку міжгалузевого балансу за системою національних рахунків (СНР) на основі статистичної звітності.

Міжгалузевий баланс є одним із найважливіших розділів системи національних рахунків України. Принципи побудови міжгалузевого балансу полягають у деагрегації рахунків товарів та послуг, тому рахунок повинен складатися за основними групами товарів та послуг відповідно до прийнятої класифікації. Для кожної групи товарів та послуг встановлюється валова додана вартість.

Звітний міжгалузевий баланс виробництва і розподілу товарів та послуг в економіці України складається щорічно. Міжгалузевий баланс дає розгорнуту характеристику процесів відтворення

та взаємовідносин галузей матеріального виробництва та нематеріальних послуг і базується на даних національних рахунків, користується ідентичними з ними показниками та методологією їх обчислення.

У балансі розкриваються виробничі зв'язки галузей матеріального виробництва і нематеріальних послуг, вартісний склад валового внутрішнього продукту та його використання на кінцеве споживання і валове нагромадження.

Розробка методичних рекомендацій зі складання звітного міжгалузевого балансу виробництва і розподілу товарів та послуг за розширеною програмою здійснюється за розділами:

1. Методика розрахунку проміжного споживання складається з:

– розподілу споживання матеріальних та нематеріальних послуг галузями економіки;

– розподілу споживання товарів галузями економіки;

– розрахунку і розподілу націнок торгівлі, заготівель, НТП за галузями економіки;

– розрахунку і розподілу транспортної націнки за галузями економіки;

– розрахунку проміжного споживання за "чистими" галузями промисловості.

2. Методика розрахунку елементів валового нагромадження складається з:

– розподілу за галузями економіки валового нагромадження основного капіталу;

– розподілу за галузями економіки експорту та імпорту.

3. Методика розрахунку елементів перерозподілу ВВП складається з:

– розрахунку заробітної плати, фактичних та умовних внесків на соціальні заходи, витрат на відрядження;

– розрахунку та розподілу за галузями економіки податків та субсидій на виробництво, податків та субсидій на продукти та на імпорт;

– розподілу за галузями промисловості споживання основного капіталу;

– розподілу холдінгового прибутку за галузями промисловості;

– розрахунку та розподілу за галузями економіки чистого прибутку та змішаного доходу домашніх господарств.

До недавнього часу відповідно до ЗКГНГ міжгалузевий баланс виробництва та розподілу продукції розроблявся за галузями. У нинішній період у зв'язку з переходом до КВЕДу у новій класифікації повинен розроблятися і міжгалузевий баланс.

Впровадженням КВЕД забезпечується:

– проведення статистичних обстежень економічної діяльності підприємств та організацій;

– проведення аналізу статистичної інформації на макро та мікрорівнях;

– складання міжгалузевого балансу виробництва та розподілу товарів і послуг відповідно до системи національних рахунків тощо.

Перехід від ЗКГНГ до КВЕД супроводжується зміною методології побудови класифікації. Найсуттєвішими відмінностями зміни методології побудови нової класифікації вважається:

1) зміна принципу розподілу галузей економіки виробничої та невиробничої сфери на розподіл видів економічної діяльності за ознакою добувних, обробних та інших видів діяльності, що надають послуги;

2) поява у класифікації нових видів економічної діяльності, що вносять нові уявлення у розподіл праці у суспільстві і відтворюють ринкові відносини в економіці.

Наприклад, за методологією ЗКГНГ монтаж технологічного обладнання відноситься до будівництва, а за методологією КВЕД – до промисловості. У зв'язку з цим проводиться дослідження можливості конвертації міжгалузевого балансу за класифікаціями КВЕД та ЗКГНГ.

Звітний міжгалузевий баланс виробництва і розподілу товарів та послуг в економіці України (МГБ СНР) є складовою СНР, деталізує рахунки товарів та послуг, виробництва та утворення доходу. Міжгалузевий баланс СНР відображає процеси, які відбуваються на сучасному етапі розвитку економіки, дозволяє проводити системний розрахунок головних показників СНР, аналізувати взаємозв'язки між галузями економіки, виявляти головні макроекономічні пропорції, вивчати структурні зрушення і особливості перетворень в економіці. Міжгалузевий баланс є економіко-математичною моделлю, в якій відображаються існуючі в економіці функціональні взаємозв'язки між загальноекономічними пропорціями та пропорціями розвитку окремих галузей.

Міжгалузеві баланси відрізняються між собою за ступенем деталізації, номенклатурою (укрупнені чи розгорнуті), вимірниками, що використовуються (натуральні, вартісні, натурально-вартісні), за характером економіко-математичної моделі (статичні чи динамічні), за широтою охоплення економічних процесів (у цілому по економіці, регіональні, галузеві).

Розвиток побудови міжгалузевих балансів виробництва і розподілу товарів та послуг у вказаних напрямках значно розширює аналітичні функції і можливості вивчення економіки.

Міжгалузевий баланс виробництва і розподілу товарів та послуг за розширеною або скороченою програмою використовується на стадії розробки основних напрямів розвитку економіки. За допомогою таких балансів можливо більш оптимально визначити масштаби розвитку економіки та її структури з метою вибору варіанту, що забезпечує найбільш повне вирішення соціально-економічних завдань.

2. Характеристика загальної схеми міжгалузевого балансу України

При розробці агрегованого МГБ СНР в Україні на основі існуючої статистичної звітності використовуються дані національних рахунків (базових рахунків СНР: рахунків виробництва, первинного розподілу доходів, операцій з капіталом, використання доходів, рахунків зовнішньоекономічних зв'язків). Схема МГБ СНР відповідає відкритій статичній моделі, в якій виділяються три квадранти. І квадрант характеризує взаємозв'язки галузей у процесі виробництва, в ІІ квадранті відображено кінцеве використання товарів та послуг, а в ІІІ квадранті наведена вартісна структура валового внутрішнього продукту.

Загальна схема МГБ СНР

Випуск	Проміжне споживання	Кінцеве використання			Усього використано
Витрати	Галузі економіки	Кінцеве споживання	Валове нагромадження	Експорт	
Проміжні витрати по галузях економіки	І квадрант	ІІ квадрант			
Валова додана вартість	ІІІ квадрант				
Імпорт					
Усього ресурсів					

Як бачимо з наведеної схеми, розробка методологічних принципів складання звітного міжгалузевого балансу за скороченою програмою здійснюється за розділами (квадрантами). Показники першого являють собою величини міжгалузевих потоків товарів та послуг, тобто, характеризують споживання їх в одній галузі для виробництва продукції і послуг інших галузей. Цей розділ (квадрант) є базовим для МГБ СНР через те, що він розкриває взаємозв'язки між галузями. При оцінці проміжного споживання використовуються ціни покупців (кінцевого споживання), тобто перший квадрант включає поточні витрати підприємств і організацій на придбання товарів та послуг у розмірі фактичної вартості витрат, які включені до витрат на виробництво з урахуванням торгових націнок та транспортних витрат, ПДВ, який не підлягає відрахуванню, та податки на імпорт.

Усі контрольні підсумки першого квадранта міжгалузевого балансу СНР беруться безпосередньо з розрахунків для СНР, за винятком даних з випуску, доданої вартості та проміжного споживання галузей промисловості, які в СНР не розробляються і потребують додаткових розрахунків.

Розрахунок показників першого квадранта міжгалузевого балансу СНР ґрунтується на використанні контрольних підсумків проміжного споживання галузей економіки (колонки) даними рахунку виробництва та контрольних підсумків використання товарів та послуг (рядки) з виділенням окремих видів послуг за даними рахунку товарів та послуг.

Для розробки першого квадранта міжгалузевого балансу джерелами інформації є дані форми № 5-с "Звіт про витрати на виробництво продукції, робіт, послуг".

У складі другого квадранта міжгалузевого балансу СНР відображається кінцеве споживання, яке деталізує рахунок використання наявного доходу СНР. Заповнення даного розділу ведеться на основі підсумкових даних рахунків споживання та рахунку товарів та послуг з розшифровкою цих показників відповідно до номенклатури галузей міжгалузевого балансу.

Кінцеве споживання групується за принципом оплати витрат і включає:

– витрати на кінцеве споживання домашніх господарств;

– витрати на кінцеве споживання загального державного управління;

– витрати на кінцеве споживання некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства.

Витрати на кінцеве споживання домашніх господарств є основною частиною кінцевого споживання і характеризують структуру споживання товарів та послуг населенням за рахунок власних коштів.

У витрати на кінцеве споживання загального державного управління та некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства, включаються:

– вартість послуг, наданих безоплатно цими установами окремим особам (у галузях охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізичної культури та спорту, освіти, культури та мистецтва) та суспільству в цілому (в галузях науки, управління та оборони, сільськогосподарські послуги, надані бюджетними організаціями, послуги шляхового господарства тощо);

– вартість товарів та послуг, придбаних цими організаціями для безоплатної передачі домашнім господарствам.

У міжгалузевому балансі СНР кінцеве споживання за видами відображається у відповідних колонках у складі другого квадранта. Заповнення цих колонок ведеться на основі підсумкових даних рахунків споживання і рахунку товарів та послуг з розшифровкою цих показників відповідно до номенклатури галузей міжгалузевого балансу.

У міжгалузевому балансі СНР розглядаються витрати на кінцеве споживання домашніх господарств, які розмежовуються на витрати кінцевого споживання та інші витрати.

У третьому квадранті міжгалузевого балансу за системою національних рахунків (МГБ СНР) відображається вартісний склад валового внутрішнього продукту (ВВП), який показує розподіл за галузями первинних доходів, одержаних інституційними одиницями–резидентами внаслідок безпосередньої участі в процесі виробництва.

3. Основні розділи міжгалузевого балансу

Розвиток статистичних досліджень проблем побудови міжгалузевих балансів за скороченою та розширеною програмою у відповідності з вимогами міжнародних стандартів побудови на-

Таблиця 3.1

Міжгалузевий баланс України за 1996 рік. І квадрант

	Проміжне споживання							Оплата послуг фінансових посередників	Разом спожито
	промисловість	будівництво	сільське, лісове та рибне господарство	транспорт та зв'язок	торгівля, матеріально-технічне постачання	інші галузі матеріального виробництва	галузі сфери нематеріального виробництва		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
І. Проміжне споживання									
Промисловість	43529	4213	7883	5270	2306	655	8983		72839
Будівництво	167	14	82	66	37	2	202		570
Сільське, лісове та рибне господарство	8619	32	8545	5	426	2	255		17884
Транспорт та зв'язок	4930	328	558	305	609	89	1140		7959
Торгівля, заготівлі, матеріально-технічне постачання та збут	8499		953			128			9580
Інші галузі сфери матеріального виробництва	397	52	55	126	167	37	198		1032
Галузі сфери нематеріальних послуг	1807	319	361	568	947	78	2530	1087	7697
Разом витрат	67948	4958	18437	6340	4492	991	13308	1087	117561

Джерело інформації: Україна в цифрах у 1997 році.

Таблиця 3.2

Міжгалузевий баланс України за 1996 рік. II квадрант

	Кінцеве споживання			Валове нагромадження			Експорт	Усього ресурсів
	домашніх господарств	сектор загального державного управління	некомерційних організацій	валове нагромадження основного капіталу	зміна запасів матеріальних оборотних коштів	чисте придбання цінностей		
	10	11	12	13	14	15	16	17
I. Проміжне споживання								
Промисловість	25682	760		6300	61	123	27278	133043
Будівництво				10236	58		323	11187
Сільське, лісове та рибне господарство	9886	410		104	927		1156	30367
Транспорт та зв'язок	2100	769					7632	18460
Торгівля, заготівлі, матеріально-технічне постачання та збут	910	4					21	10575
Інші галузі сфери матеріального виробництва	732	10		251	11		264	2300
Галузі сфери нематеріальних послуг	4159	15785	3912		410		541	32504
Разом витрат	43469	17738	3912	16891	1467	123	37215	238376

Джерело інформації: Україна у цифрах у 1997 році.

Таблиця 3.3

Міжгалузевий баланс України за 1996 рік. III квадрант

	Проміжне споживання							Оплата послуг фінансових посередників	Разом спожито
	промисловість	будівництво	сільське, лісове та рибне господарство	транспорт та зв'язок	торгівля, матеріально-технічне постачання	інші галузі матеріального виробництва	галузі сфери нематеріального виробництва		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
I I. ВВП									
Оплата праці найманих працівників	12119	2905	3541	3881	2608	587	13295		38931
Чистий прибуток, змішаний дохід	1386	614	2115	3527	1717	201	1547		11107
Інші податки за винятком субсидій на виробництво	4150	902	910	956	678	73	767		8436
Споживання основного капіталу	4726	394	3403	2358	723	9&	3002		14702
Оплата послуг фінансових посередників								-1087	-1087
Валова додана вартість	22381	4815	9969	10722	5721	957	18611	-1087	72089
Податки за винятком субсидій на продукти	6419	1215	1445	406	245	150	-450		9430
Разом	28800	6030	11414	11128	5966	1107	18161	-1087	81519
I I I. Випуск товарів та послуг	96748	10988	29851	17468	10458	2098	30469	199080	
IV. ІМПОРТ	36295	199	516	992	57	202	1035	39296	
V. Усього ресурсів	133043	11187	30367	18460	10515	2300	32504	238376	

Джерело інформації: Україна у цифрах у 1997 році.

Таблиця 3.4

Міжгалузевий баланс України за 1999 рік. І квадрант

	Проміжне споживання							Оплата послуг фінансових посередників	Разом спожито
	промисловість	будівництво	сільське, лісове та рибне господарство	транспорт та зв'язок	торгівля, заготівлі, матеріально-технічне постачання та збут	інші галузі, які виробляють товари	галузі сфери послуг		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
І. Проміжне споживання									
Промисловість	78055	4927	7709	7659	3023	1411	15148		117932
Будівництво	200	21	41	115	108	10	177		672
Сільське, лісове та рибне господарство	8716	52	14781	23	473	5	803		24853
Транспорт та зв'язок	5528	409	717	804	1424	260	1372		10514
Торгівля, заготівлі, матеріально-технічне постачання та збут	17088		2459			412			19959
Інші галузі, які виробляють товари	875	82	78	385	1050	589	549		3608
Галузі сфери послуг	3758	449	301	1063	2733	543	4453	1157	14457
Разом витрат	114220	5940	26086	10049	8811	3230	22502	1157	191995

Джерело інформації: Україна у цифрах у 2000 році, с. 42-43.

Таблиця 3.5

Міжгалузевий баланс України за 1999 рік. II квадрант

	Кінцеве споживання			Валове нагромадження			Експорт	Усього ресурсів
	домашніх господарств	сектору загального. державного управління	некомерційних організацій які обслуговують домашні господарства	валове нагромадження основного капіталу	зміна запасів матеріальних оборотних коштів	чисте придбання цінностей		
	10	11	12	13	14	15	16	17
I. Проміжне споживання								
Промисловість	41763	-1064		10374	-2060	134	51666	218745
Будівництво				13451	19		261	14403
Сільське, лісове та рибне господарство	15716	547		308	-595		3238	44067
Транспорт та зв'язок	4232	1556					13167	29469
Торгівля, заготівлі, матеріально-технічне постачання та збут	1667	2					480	22108
Інші галузі сфери матеріального виробництва	2188	25		998	32		1055	7906
Галузі сфери нематеріальних послуг	5744	24800	3305		85		1017	49408
Разом витрат	71310	25866	3305	25131	-2519	134	70884	386106

Джерело інформації: Україна у цифрах у 2000 році, с. 42-43.

Таблиця 3.6

Міжгалузевий баланс України за 1999 рік. III квадрант

	Проміжне споживання							Оплата послуг фінансових посередників	Разом спожито
	промисловість	будівництво	сільське, лісове та рибне господарство	транспорт та зв'язок	торгівля, заготівлі, матеріально-технічне постачання та збут	інші галузі, які виробляють товари	галузі сфери послуг		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
II. Валовий внутрішній продукт									
Оплата праці найманих працівників	20080	3502	4258	6284	5339	1583	16792		57838
Валовий прибуток, змішаний дохід	15838	1864	11058	8931	4213	1586	7296	-1157	49629
Інші податки, за винятком субсидій, пов'язані з виробництвом	-396	29	174	154	774	46	217		998
Валова додана вартість	35522	5395	15490	15369	10326	3215	24305	-1157	108465
Податки за винятком субсидій на продукти	15364	2055	1676	2068	895	521	-602		21977
Усього	50886	7450	17166	17437	11221	3736	23703	-1157	130442
III. Випуск товарів і послуг	165106	13390	43252	27486	20032	6966	46205		322437
IV. Імпорт	53639	1013	815	1983	2076	940	3203		63669
V. Усього ресурсів	218745	14403	44067	29469	22108	7906	49408		386106

Джерело інформації: Україна у цифрах у 2000 році, с. 42-43.

ціональних рахунків вимагає ґрунтовного вдосконалення класифікацій у діючій практиці, перебудову системи статистичного спостереження затрат та послуг у процесі економічної діяльності, формування системи вибіркових спостережень, розвиток застосування цінового фактора з вимогами економіки перехідного періоду в Україні.

Для більш поглибленого вивчення міжгалузевих зв'язків поряд із системою національних рахунків суттєву роль відіграє розробка міжгалузевого балансу виробництва і розподілу товарів та послуг (МТБ), який до останнього часу розроблявся за укрупненими галузями економіки на основі загального класифікатора галузей народного господарства (ЗКГНГ).

У сучасних умовах у зв'язку з переходом національної статистичної практики на міжнародну основу в Україні розробляються міжгалузеві баланси за видами економічної діяльності, які дають можливість більш детально визначати співвідношення і взаємозв'язки при виробництві та розподілі валового внутрішнього продукту.

Сектором дослідження проблем побудови міжгалузевих балансів був розроблений перелік видів економічної діяльності для складання звітного міжгалузевого балансу за розширеною програмою, яка складає 163 позиції.

При розробці зазначеного переліку за основу був прийнятий Український класифікатор видів економічної діяльності (УКВЕД). При визначенні видів економічної діяльності, які мають бути відображені в міжгалузевому балансі за розширеною програмою, особлива увага звертається на значення того чи іншого виду діяльності для економіки України.

На основі складеного балансу проводиться аналіз міжгалузевих виробничих зв'язків. Колонки першого квадранта відображають витрати товарів та послуг на виробництво, а рядки характеризують проміжне споживання галузей економіки. Окремо відображаються витрати, пов'язані з матеріально-технічним забезпеченням, торговельно-транспортні націнки, податки та субсидії на продукти, спожиті в складі використаних товарів та послуг.

До складу проміжного споживання включається:

– вартість товарів та послуг, спожитих економічною одиницею;
– умовно обчислена оплата послуг фінансових посередників;

– витрати на відрядження, пов'язані з проїздом та проживанням (без добових);

– купівля виробниками малоцінних та швидкозношуваних предметів;

– витрати, пов'язані з орендою приміщень, споруд, машин та обладнання;

– витрати на утримання збройних сил;

– націнки торгівлі, транспорту матеріального постачання в складі спожитих товарів ;

– податки, за винятком субсидій на продукти, спожиті у складі спожитих товарів.

Таблиця 3.7

Склад і структура проміжного споживання за даними міжгалузевого балансу України

	1996р.		1999р.		1999 р.у % до 1996р.
	спожито, млн грн	структура, %	спожито, млн грн..	структура, %	
Промисловість	67948	57,8	114220	59,5	168,1
Будівництво	4958	4,2	5940	3,1	119,8
Сільське, лісове та рибне господарство	18437	15,7	26086	13,6	141,5
Транспорт та зв'язок	6340	5,4	10049	5,2	158,5
Торгівля, заготівлі, матеріально-технічне постачання та збут	4492	3,8	8811	4,6	196,1
інші галузі, які виробляють товари	991	0,8	3230	1,7	325,9
Галузі сфери послуг	13308	11,3	22502	11,7	169,1
Оплата послуг фінансових посередників	1087	0,9	1157	0,6	106,4
Усього спожито	117561	100,0	191995	100	163,3

Найбільший обсяг проміжного споживання спостерігається в галузі промисловості, де питома вага проміжного споживання складала в 1996 році 57,8 %, а в 1999 році – 59,5 %. Значні обсяги проміжного споживання займає сільське, лісове та рибне господарство, частка якого в 1996 році складала 15,7 %, а в 1999 році – 13,6 %, що менше базисного року на 2,1 пункту.

Зростають обсяги проміжного споживання галузей сфери послуг, у 1996 році спожито 13,3 млрд грн або 11,3%, а в 1999 році було спожито 22,5 млрд грн або 11,7 % в загальній вартості спо-

живання. Обсяг проміжного споживання галузей сфери послуг за досліджуваний період зріс на 9,2 млрд грн або 69,1 %.

Оцінка показників міжгалузевого балансу проводиться в основних цінах, хоча можна використовувати і ціни виробників, які відрізняються від основних цін на величину чистих податків на продукти.

Кінцеве використання ВВП відображається в другому квадранті і включає:

– витрати домашніх господарств, пов'язані з придбанням спожитих товарів та послуг і споживанням товарів у натуральній формі та умовно обчислена вартість проживання у власному будинку;

– витрати на кінцеве споживання загального державного управління (витрати на безпеку і оборону, здійснення державної політики, наукових досліджень, послуги дорожнього та комунального господарства тощо);

– витрати на кінцеве споживання некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства (вартість послуг профспілок, партійних організацій, молодіжних, жіночих, релігійних та доброчинних організацій).

Крім цього, в другому квадранті відображаються валове нагромадження основного капіталу, зміна запасів матеріальних оборотних коштів та чисте придбання цінностей.

До валового нагромадження основного капіталу включається приріст виробленого основного капіталу та невироблених активів, витрати з передачі права власності.

Зміна запасів матеріальних оборотних коштів включає зміну запасів сировини, матеріалів, палива, кормів, насіння, готової продукції, напівфабрикатів власного виробництва та інші товари для подальшої реалізації.

Чисте придбання цінностей включає купівлю ювелірних виробів, дорогоцінного каміння та творів мистецтва, за виключенням їх продажу.

У структурі використаного ВВП найбільшу питому вагу займає кінцеве споживання, питома вага якого в 1996 році складала 77,9%, а в 1999 році – 81,5%, у тому числі кінцеве споживання домашніх господарств склало 57,9 %, що на 5,9 пункту більше ніж у 1996 році. Значна частка кінцевого споживання припадає на сектор загального державного управління і складає майже 21%

від загального обсягу ВВП. Валове нагромадження за період 1996 по 1999 роки зросло на 23,1%, але частка його в загальній сумі зменшилася на 3,6 пункту. Валове нагромадження основного капіталу зросло і в абсолютному і відносному вираженні, а обсяг запасів матеріальних оборотних коштів у 1999 році зменшився. Чисте придбання цінностей займає лише 0,1% від загальної суми використання ВВП як у 1996 році, так і в 1999 році.

Таблиця 3.8

Кінцеве використання ВВП за даними міжгалузевого балансу України

	1996 р.		1999 р.		1999р. в % до 1996р.
	млн грн	структура %	млн грн	структура %	
Кінцеве споживання	65119	77,9	100481	81,5	154,3
У т.ч. домашніх господарств	43469	52,0	71310	57,9	164,0
сектора загального державного управління	17738	21,2	25866	21,0	145,8
некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства	3912	4,7	3305	2,7	84,5
Валове нагромадження	18481	22,1	22746	18,5	123,1
У т.ч. валове нагромадження основного капіталу	16891	20,2	25131	20,4	148,8
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	1467	1,8	-2519	-2,0	-171,7
Чисте придбання цінностей	123	0,1	134	0,1	108,9
Усього	83600	100,0	123227	100,0	147,4

У третьому квадранті відображається валова додана вартість, що відповідає за колонками галузям економіки, а за рядками вартісним компонентам валової доданої вартості, до яких відноситься оплата праці найманих працівників, чистий прибуток, змішаний дохід споживання основного капіталу, інші податки на виробництво, за винятком субсидій.

Первинні доходи – це доходи, одержані інституційними одиницями внаслідок їх участі в процесі виробництва (оплата праці, податки на виробництво та імпорт, прибуток, змішані доходи) або володіння активами (доходи від власності), які можуть бути використані у виробництві. Вони виплачуються з доданої вартості, яка утворена у виробництві. В дослідженні розглянуто вартісний склад ВВП в МГБ СНР, який визначається за такою схемою:

1. Оплата праці найманих працівників – усього.
2. Фактичні відрахування роботодавців на соціальні заходи.

3. Умовно-нараховані відрахування роботодавців на соціальні заходи.
4. Податки на виробництво.
5. Субсидії на виробництво.
6. Чистий прибуток.
7. Чистий змішаний дохід.
8. Споживання основного капіталу.
9. Валова додана вартість (в основних цінах).
10. Податки на продукти та імпорт.
11. Субсидії на продукти та імпорт.
12. Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах).

Таблиця 3.9

Склад і структура первинного розподілу ВВП за даними міжгалузевого балансу України

	1996р.		1999р.		1999р. в % до 1996р.
	млн грн	структура, %	млн грн	структура, %	
Оплата праці найманих працівників	38931	47,8	57838	44,3	148,6
Валовий прибуток, змішаний дохід	25809	31,7	49629	38,0	192,3
Інші податки, за винятком субсидій, пов'язані з виробництвом	8436	10,3	998	0,8	11,8
Валова додана вартість	72089	88,4	108465	83,2	150,5
Податки, за винятком субсидій на продукти	9430	11,6	21977	16,8	233,1
Усього ВВП.	81519	100,0	130442	100,0	160,0

За даними міжгалузевих балансів видно, що оплата праці найманих працівників у 1996 році складала 38931 млн грн або 47,8%, а в 1999 році –57838 млн грн або 44,3%. За цей же період в 1,9 разу зріс валовий прибуток та змішаний дохід і склав у 1999 році – 49629 млн грн, що на 23820 млн грн більше, частка валового та змішаного доходу також зросла на 6,3 пункту. Зростання валового прибутку та змішаного доходу сприяє розвитку підприємств, оскільки створює передумови для розширення виробництва товарів і послуг при підвищенні їх якості та задоволення попиту.

За досліджуваний період зросли в 2,3 разу чисті податки на продукти, значно підвищилася їх частка в складі ВВП і склала 16,8% проти 11,6% в 1996 році, а загальний обсяг ВВП зріс в 1,6 разу.

Як бачимо, на основі міжгалузевих балансів визначається обсяг валового внутрішнього продукту за роками в основних цінах або цінах споживачів. Реальний обсяг ВВП визначається з урахуванням зміни цін.

Заключним етапом розробки міжгалузевого балансу є розрахунки коефіцієнтів прямих та повних витрат на виробництво товарів та послуг.

Розрахунок коефіцієнтів прямих та повних витрат на виробництво товарів та послуг базуються на математичній інтерпретації коефіцієнтів прямих та повних витрат.

Для кожної галузі економіки наявний обсяг ресурсів дорівнює обсягу використаних ресурсів, виражених в основних цінах.

На основі фактично складеного міжгалузевого балансу складаються їх прогнозні моделі у відповідності з певними етапами. Спочатку визначаються реальні зміни в обсязі експорту та імпорту товарів та послуг за видами економічної діяльності. Розрахунки здійснюються з урахуванням впливу зміни реального валютного курсу та світового попиту на обсяги експорту, імпорту.

Наступним етапом складання прогнозного міжгалузевого балансу є визначення екзогенних показників споживання і нагромадження основного капіталу та зміни запасів матеріальних оборотних коштів за секторами економіки, а також показники зміни коефіцієнтів прямих матеріальних витрат і галузеві індекси цін.

У подальшому визначається зміна кожного елемента кінцевого споживання залежно від структури кінцевого використання за секторами економіки та в цілому по країні.

На основі даних фактичного балансу визначаються прогнозні коефіцієнти прямих матеріальних витрат.

Заключним етапом складання міжгалузевого балансу є визначення обсягів валового випуску, валової доданої вартості і проміжного споживання, виходячи з прогнозного кінцевого використання ВВП і прогнозних таблиць коефіцієнтів прямих матеріальних витрат.

Між фактичним та прогнозним балансами існує взаємозв'язок, який полягає в здійсненні обміну між оціночними і прогнозними даними. Найчастіше оціночні дані розраховуються на основі даних за два останніх роки, які передують прогнозу.

Джерелами статистичної інформації, яка використовується при складанні міжгалузевого балансу України, є одноразові

суцільні спостереження, спеціально організовані на промислових підприємствах та в будівництві.

На інших підприємствах проводяться вибіркові спостереження, де реєстрація витрат на виробництво однорідних товарів та послуг за галузями економіки проводиться на спеціальних бланках.

На основі проведення суцільного та вибіркового спостереження за витратами інституційних одиниць складається міжгалузевий баланс. На сучасному етапі для відображення відтворюваних процесів економіки і наближення макроекономічних показників до міжнародної статистичної практики Міністерство статистики України проводить щорічне складання міжгалузевих балансів за системою національних рахунків на основі сучасної статистичної звітності. Міжгалузевий баланс характеризує структуру витрат на виробництво товарів та послуг, структуру проміжного споживання, кінцевого використання та валового нагромадження. Крім цього, відображає вартісний склад валового випуску галузей економіки та доданої вартості.

4. Удосконалення побудови міжгалузевого балансу

Міжгалузеві баланси, побудовані в системі національних рахунків надають широкі можливості для аналізу структури економіки, основних вартісних та натуральних пропорцій, визначення основних напрямів і тенденцій розвитку національної економіки, оцінки ефективності управління та проведення міжнародних зіставлень.

У системі національних рахунків не вживається термін міжгалузевий баланс, а передбачені таблиці "витрати–випуск", які розроблені в двох варіантах:

– таблиці ресурсів та використання товарів;

– симетричні матриці (таблиці) "витрати–випуск", які будуються за принципом "продукт–продукт", "галузь–галузь" (виробник–виробник).

Рахунок виробництва можна розглядати за окремими секторами, що дає змогу охарактеризувати їх роль у формуванні валового національного продукту. Якщо проміжні витрати вивчати за окремими видами продукції, то одержимо інформацію для аналізу системи "витрати-випуск".

Система "витрати–випуск" є комбінацією рахунків виробництва та рахунків доходів окремих виробників, яка узгоджена співвідношенням попиту та пропозиції. В цій системі випуск та імпорт становлять загальний обсяг пропозицій, який узгоджується з проміжним споживанням домашніх господарств, державного управління та нагромадження.

Таблиці "витрати–випуск" системи національних рахунків повинні складатись на основі розробленої та прийнятої класифікації видів економічної діяльності (КВЕД), яка дає можливість більше деталізувати показники валового споживання та нагромадження.

Питання для самоконтролю

1. Сутність міжгалузевого балансу.
2. Основні розділи (квадранти) міжгалузевого балансу.
3. Взаємозв'язок міжгалузевого балансу з системою національних рахунків.
4. Таблиці "витрати–випуск".
5. Вартісний склад ВВП, що відображається у III квадранті.
6. Зміст та основні положення I квадранта.
7. Зміст та основні положення II квадранта.
8. Порядок складання міжгалузевого балансу.
9. Джерела інформації для складання міжгалузевого балансу.

Тема 4. СТАТИСТИКА НАСЕЛЕННЯ І ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ

1. Основні визначення показників населення та завдання статистики населення

Зростання економічного потенціалу держави можливе лише за умови достатньої кількості населення, його інтелектуального і працересурсного потенціалу виробничої і духовної культури, тому що основа кожної держави – населення, тобто, її громадяни, які є носіями державного суверенітету. Розвиток людської цивілізації свідчить про те, що, незважаючи на зростаюче об'єднання світу, основною тенденцією країни є формування і розквіт націй. Успішно розвиваються передусім національні держави, які формуються певною нацією. Через державу нація виступає як суб'єкт міжнародного права.

Україна є такою державою, в якій головним етносом є українці, що належать до східних слов'ян і становлять другу за кількістю населення слов'янську націю.

Чисельність населення впливає на формування внутрішнього ринку країни, а також на розмір її валового внутрішнього продукту, хоча основним фактором зростанням ВВП є підвищення рівня продуктивності праці.

Визначення чисельності населення країни та окремих її регіонів у динаміці є необхідною умовою для розрахунків економічних показників обсягу виробництва споживчих товарів, обсягів будівництва житла, показників забезпеченості населення школами, лікарнями, культурними та оздоровчо-спортивними закладами, безпечними умовами життя.

Територіальне розміщення населення залежить від природних, екологічних та економічних умов життя та розміщення виробництва, які є факторами розселення по окремих регіонах.

Завдяки міграційним процесам, пов'язаним з екологічними катастрофами та вимушеним переселенням, українці мають численну діаспору в інших країнах. Найбільше українців мешкає в Росії (4,4 млн. осіб), у Казахстані, Канаді, США та інших країнах.

Значна частина українців в XIX–XX ст. виїхала до країн Південної Америки та країн Західної Європи: Австрія, Німеччина. На сьогодні за межами України мешкає від 11 до 15 млн українців.

Населення – це сукупність людей, що проживають на даній території. Статистика населення вивчає закономірності відтворення населення, яке проживає на даній території, в даний час, на основі якісного аналізу кількісних характеристик.

Основними завданнями статистики населення є:

– вивчення процесів природного руху населення і зміни поколінь;

– вивчення динаміки , структури і структурних зрушень населення за статтю, віком, за соціальним та економічним складом, за національністю, за рівнем освіти тощо;

– вивчення процесів розміщення населення по території й міграції населення.

Основною одиницею статистичного спостереження населення є людина, яка має фізичний розвиток, розумові здібності і знання, необхідні для трудової діяльності. Тому статистика всебічно вивчає населення як найважливішу складову продуктивних сил суспільства.

Інформацію про чисельність населення можна отримати шляхом переписів, обліків і оцінювань. Переписи проходять в Україні через певну кількість років, а в період між переписами проводяться розрахунки за даними поточного обліку змін, що відбуваються в демографічному процесі. Демографічний процес – це множина демографічних подій, що відбуваються з населенням у цілому. Демографічні події це факти народження, смерті, шлюбу і розлучень окремих людей.

2. Показники статистики чисельності та складу населення

Чисельність населення є кількісною характеристикою населення країни чи його регіону на певну дату. При переписах реєстрація населення проходить на критичний момент, а при обліках – на початок кожного року. Ці показники характеризують стан населення.

Кількість наявного населення України на 1 січня 2004 року становила 47622,4 тис осіб. За 2003 рік кількість населення зменшилася на 381 тис. осіб, у тому числі за рахунок природного скорочення на 356,8 тис. осіб, а за рахунок міграційного скорочення – на 24,2 тис. осіб.

Для оцінки демографічного процесу необхідні середні показники чисельності населення. Залежно від первинних даних та мети розрахунку використовуються такі види середніх показників:

– середня арифметична проста застосовується в тих випадках, коли відомі дані про чисельність населення на початок і кінець періоду:

$$\bar{S} = \frac{\sum S}{n} = \frac{S_0 + S_1}{2},$$

де S – чисельність населення;

– середня арифметична зважена застосовується, коли відомі дані про середню чисельність населення за нерівні проміжки часу:

$$\bar{S} = \frac{\sum St}{\sum t},,$$

де t – період часу;

– середня хронологічна застосовується, коли відомі дані про чисельність населення на початок кожного місяця або кварталу:

$$\bar{S} = \frac{0,5S_1 + S_2 + ... + 0,5S_n}{n-1};$$

– середня геометрична скоригована застосовується, коли чисельність населення змінюється за тривалий час нерівномірно:

$$\bar{S} = S_0 \times \sqrt[n]{K_1 \cdot K_2 \cdot .... \cdot K_n};$$

де K – ланцюгові коефіцієнти зміни населення.

На підставі даних про чисельність населення будуються типологічні і структурні групування. Для характеристики народонаселення Міжнародна організація праці (МОП) при ООН використовує загальнодемографічні групування:

– групування за статтю поділяє населення на чоловіків та жінок;

– групування за віком включає такі вікові групи:

0–1 рік;
1–3 роки;
3–7 років;
7–10 років;
10–14 років;
14–19 років;
19–24 років;
А далі через 5 років;

– територіальні групування за місцем проживання (міське і сільське, за адміністративними районами);

– групування за сімейним станом (одружені, неодружені, розведені, вдівці);

– групування за національністю (на основі принципу самовизначеності);

– групування за громадянством ;

– групування за рівнем освіти;

– групування за джерелами засобів існування, які згідно з даними МОП поділяються на :

а) роботодавці – особи, що керують своїм бізнесом і утримують найманих працівників;

б) самостійні господарі без найманих працівників;

в) наймані працівники, що отримують зарплату;

г) неоплачені працівники, що працюють в сімейному бізнесі;

ґ) члени кооперативу;

д) особи, статус яких невідомий (безробітні, студенти, домогосподарки та ін.).

Основними категоріями населення, за якими проводиться його реєстрація, є наявне та постійне населення. Наявне населення (Н) – це чисельність осіб, які на момент реєстрації перебувають на даній території, незалежно від місця їх постійного проживання. Постійне населення (П) – це чисельність осіб, які постійно проживають на даній території, незалежно від їх наявності на момент реєстрації.

Крім цього враховуються такі категорії населення, як тимчасово проживаючі та тимчасово відсутні. Тимчасово проживаючі (Тп) – це особи, які постійно проживають в іншому населеному пункті, але на момент перепису перебувають у даному пункті не

більше шести місяців. Тимчасово відсутні (Тв) – це особи, які постійно проживають у даному населеному пункті, але на момент перепису перебувають за його межами не більше шести місяців. На основі цих даних складаються баланси населення: Н+Тв=П+Тп (наявне + тимчасово відсутнє = постійне + тимчасово присутнє).

За статтю населення поділяється на чоловіків і жінок. В Україні частка чоловіків складає 46,4% , а жінок – 53,6% до загального підсумку населення.

За місцем проживання і видом поселення населення поділяється на міське і сільське. Міським вважається населення, що мешкає в населених пунктах не менше 10000 осіб і часткою зайнятих у несільськогосподарських галузях не менше 75%.

У зв'язку з розвитком і будівництвом міських населених пунктів зростає частка міського населення в загальній чисельності населення. Цей процес називається урбанізацією. В Україні показник урбанізації на початок 2003 року складав 67,3%. Найбільший відсоток міського населення України в Донецькій області – 90%, у Дніпропетровській – 84 %, у Харківській – 79%, у Полтавській –59%.

Статистика вивчає чисельність населення за адміністративно-територіальними одиницями. В Україні виділено п'ять демографічних зон: столична (м. Київ та Київська область), центральна (Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська, Тернопільська, Хмельницька області), південно-східна (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області), західна (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Чернівецька області) , південна (АР Крим, Миколаївська, Херсонська, Одеська області).

Показником концентрації населення по території є визначення щільності населення на 1 кв. км:

$$K = \frac{\text{S постійне}}{T}.$$

У столичній зоні України щільність населення складає 107 осіб/кв.км, в південно-східній демографічній зоні – 127 осіб/кв.км., у центральній демографічній зоні щільність складає, в тому числі в Полтавській області, – 58 осіб/кв.км.

За сімейним складом населення поділяється на дві сукупності: сімейні та одинаки. Сім'єю називається сукупність людей, які спільно проживають, пов'язані кровною спорідненістю і мають спільний бюджет. Одинаки можуть бути неодружені, розлучені і вдівці. Ці дані використовуються для визначення шлюбної ситуації, умов відтворення населення, захисту багатодітних сімей.

Статистика досліджує національний склад населення, громадянство та володіння рідною мовою.

Основним джерелом інформації є переписи населення, за яких національний склад і рідна мова реєструються за принципом самовизначення. За результатами перепису визначається чисельність населення кожної національності в цілому по Україні, по зонах, адміністративних районах і видах поселень; чисельність і частка громадян України та осіб без громадянства; темпи зміни чисельності осіб корінного населення.

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року українці становлять більшість у національному складі України.

Таблиця 4.1

Розподіл постійного населення України за національністю і рідною мовою (станом на 05.12.2001)

	Усього тис.	З них вважають рідною мовою			До кількості населення кожної національності, %		
		мову своєї національності	українську	російську	мову своєї національності	українську	російську
Усе населення	48241	41094	607	6280	85,2	67,5	29,6
в т.ч. українці	37542	31971	X	5545	85,2	X	14,8
росіяни	8334	7994	328	X	95,9	3,9	X
білоруси	276	55	48	172	19,8	17,5	62,5
молдавани	259	181	28	46	70	11	18
кримські татари	248	228	0,2	15	92	0,1	6,1
болгари	205	131	10	62	64,1	5,0	30,4
угорці	157	149	5	2	95,4	3,4	1,0
поляки	144	19	102	23	13,0	71,0	15,6
євреї	104	3	14	86	3,1	13,4	83,0

Україну представляють більш ніж 100 національностей, корінне населення – українці займають 77% від загальної чисельності, а 23% – представники інших національностей, серед яких 19% росіяни. В Україні мешкають також євреї (0,2%), білоруси (0,6%), поляки (0,3%), молдовани (0,5%), болгари (0,4%), угорці (0,3%) та багато інших народів.

Більшість українців зберігають свою мову (85,2%), хоча деяка частина українців (14,8%) вважають своєю рідною мовою російську. На території України проживає 8 334 тисячі росіян, з них 95,9% вважають мову своєї національності рідною і лише 3,9% росіян вважають українську мову рідною. Добре зберігають свої мовні традиції також татари (92,0%) та угорці (95,4%), а значна більшість поляків (71,0%) вважають українську мову рідною.

Національний склад населення необхідно враховувати за певних економічних і політичних ситуацій. Для цього визначається ступінь однорідності населення, національні традиції трудової діяльності, особливості національної культури та способу життя тощо.

За джерелами засобів існування населення розподіляється за такими групами:

– робота за наймом, куди входять особи, що прийняті на роботу на підприємства, в організації, установи, в селянські господарства та до окремих громадян;

– робота не за наймом, куди входять особи, що працюють на власному підприємстві, власному селянському господарстві, в особистому господарстві, отримують прибуток від власності, отримують пенсію, стипендію та інші джерела.

За віковим складом статистика виділяє такі контингенти населення:

– немовлята – до одного року,

– ясельний контингент 1–3 роки,

– дитсадковий контингент 3–6 років,

– дошкільний контингент 1–6 років,

– шкільний контингент це діти 7–14 років та підлітки 15–17 років,

– молодь 16–29 років.

Крім цього, виділяється допрацездатний контингент від народження до 15 років, працездатний контингент від 16 до 54 років для жінок та від 16 до 59 років для чоловіків, після працездатний – старші 55 років для жінок та старші 60 років для чоловіків.

Типи вікової структури населення

Вік населення визначає демографічні покоління, при цьому виділяються такі групи: діти – від народження до 14 років; батьки від 15 до 49 років; прабатьки – 50 років і старші. Г. Зундберг

залежно від співвідношення демографічних поколінь виділив такі типи вікової структури населення:

Прогресивний тип – має таке співвідношення поколінь: діти – 40%, батьки –50%, прабатьки – 10%. Цей тип характеризується швидкою зміною поколінь , пов'язаною з високою народжуваністю та смертністю. Чисельність населення зростає при наявності прогресивного типу вікової структури.

Стабільний тип – має таке співвідношення поколінь: діти –27%, батьки – 50%, прабатьки – 23%. За такого типу вікової структури частка дітей і прабатьків майже вирівнюється через скорочення смертності і продовження тривалості життя населення.

Регресивний тип – має таке співвідношення демографічних поколінь: діти – 20%, батьки – 50%, прабатьки – 30%. За такого типу зміни поколінь зростає частка прабатьків у зв'язку із скороченням народжуваності та збільшенням тривалості життя населення.

В Україні превалює регресивний тип вікової структури населення, оскільки частка дітей у загальній чисельності населення складає 19,7%, батьків – 49,8%, а прабатьків – 30,5%, що свідчить про загальне постаріння населення, збільшення показників смертності, скорочення дітородного контингенту. Тому демографічна політика в Україні спрямована на підвищення природного приросту населення за рахунок зростання народжуваності. Для цього матерям, які народжують дітей, надаються допомоги, відпустки та забезпечується соціальний захист.

Статистичні групування за віком свідчать про зміни, які відбуваються в демографічному складі і процесах відтворення населення.

Безперервний процес оновлення населення за рахунок появи одних життів і зникнення інших називається природним рухом.

Одним із головних показників зміни природного руху є народжуваність. Загальні коефіцієнти народжуваності характеризують демографічний процес відтворення населення. Щоб забезпечити просте відтворення населення, необхідно, щоб сумарний коефіцієнт народжуваності в розрахунку на одну жінку впродовж життя становив 2,6. В Україні цей розрахунковий коефіцієнт народжуваності повинен складати 2,12. Зазначений коефіцієнт має забезпечити в країні просте відтворення населення.

Динаміка природного приросту значною мірою залежить від смертності населення. Одним із показників, що найбільш точно характеризують демографічну ситуацію, є коефіцієнт смертності немовлят, який визначається відношенням кількості померлих дітей у віці до одного року в перерахунку на тисячу осіб населення. Рівень смертності населення впливає на середню тривалість життя. Середня тривалість життя визначає, в якому віці в середньому помиратимуть люди, які народилися на момент обчислення цього показника за умови, що протягом їхнього життя коефіцієнт смертності не зміниться.

Залежно від показників смертності та народжуваності безпосередньо залежать показники відтворення населення та показники статево-вікової структури.

Джерелом даних про чисельність народжених, померлих, одружених і розлучених є книги реєстрації актів громадянського стану у відділах ЗАГСу, а також переписи населення про перебування у фактичному або фіктивному шлюбі на підставі самовизначення.

3. Показники руху та відтворення населення

Чисельність населення визначається на певну дату і в середньому за період. Середня чисельність населення для моментного ряду динаміки визначається за формулою середньої хронологічної:

$$\bar{S} = \frac{0,5S_1 + S_2 + \ldots + 0,5S_n}{n-1}.$$

Для одружених і для розлучених визначається середній, модальний і медіанний вік для кожної статі, а також середня тривалість перебування у шлюбі. Всі показники руху та відтворення населення розраховуються в проміле, тобто на 1000 чоловік населення.

Коефіцієнт шлюбності визначається відношенням кількості зареєстрованих за рік шлюбів до середньої чисельності населення:

$$K_{Ш} = \frac{S_{Ш}}{\bar{S}}.$$

Коефіцієнт розлучень визначається відношенням кількості зареєстрованих за рік розлучень до середньої чисельності населення:

$$K_p = \frac{S_p}{\overline{S}}.$$

Спеціальний коефіцієнт народжуваності (фертильності, плодовитості) визначається відношенням кількості народжених дітей до середньої чисельності жінок дітородного віку (15 – 49 років):

$$K_н = \frac{S_н}{\overline{S\,жінок\,(15-49)}}\ .$$

Загальний коефіцієнт народжуваності обчислюється відношенням чисельності народжених за рік до середньої чисельності населення:

$$K_н = \frac{S_н}{\overline{S}}.$$

Коефіцієнт смертності визначається відношенням кількості померлого за рік населення до середньої чисельності населення:

$$K_с = \frac{S_с}{\overline{S}}.$$

Показник життєздатності населення обчислюється відношенням кількості народжених до померлих (коефіцієнт Покровського):

$$K_Ж = \frac{S_н}{S_с}.$$

Абсолютне значення природного приросту визначається як різниця між числом народжених і померлих людей:

$$\Delta_{п} = S_{н} - S_{с}.$$

Коефіцієнт природного приросту обчислюється відношенням абсолютного природного приросту до середньої чисельності населення:

$$K_{п} = \frac{S_{н} - S_{с}}{\overline{S}}.$$

Абсолютне значення механічного приросту обчислюється як різниця між чисельністю населення, що приїхало і виїхало:

$$\Delta_{м} = S_{п} - S_{в}.$$

Коефіцієнт механічного приросту визначається відношенням абсолютного значення механічного приросту до середньої чисельності населення:

$$K_{м} = \frac{S_{п} - S_{в}}{\overline{S}}.$$

Загальний приріст населення визначається як сума природного і механічного приросту:

$$\Delta = \Delta_{п} + \Delta_{м}.$$

Коефіцієнт загального приросту визначається як сума коефіцієнтів природного і механічного приросту:

$$K = K_{п} + K_{м}.$$

Таблиця 4.2

Чисельність та приріст населення України

Роки	Чисельність наявного населення на кінець року, тис.	Загальний приріст (скорочення) за рік, тис.	Природний приріст (скорочення) на 1 тис., осіб		
				тис осіб	на 1 тис, осіб
1990	51944	106	0,5	78,3	1,5
1991	52057	112	-0,8	151,3	2,9
1992	52244	188	-1,9	287,8	5,5
1993	52114	-130	-3,5	54,5	1,0
1994	51728	- 386	- 4,7	-142,9	-2,8
1995	51297	- 431	-5,8	-131,6	-2,6
1996	50818	- 479	-6,1	-169,2	-3,3
1997	50371	- 448	-6,2	-136,0	-2,7
1998	49918	- 453	- 6,0	-152,0	-3,0
1999	49430	- 488	-7,1	-138,3	-2,8
2000	48923	-507	-7,6	-133,6	-2,7
2001	48402	-522	-7,6	-152,2	-3,1
2002	48004	-398	-7,6	-33,8	-0,7
2003	47622	-381	-7,5	-24,2	-0,5

Джерело інформації: Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році.

В Україні до 1992 року простежувався загальний приріст населення в основному за рахунок позитивного міграційного приросту, оскільки починаючи з 1991 року, спостерігалось природне скорочення населення. А в 1993 році природне скорочення досягло таких масштабів, що вже не могло бути перекрите механічним приростом. Загальне скорочення населення в 1994 році склало 386 тисяч осіб, у тому числі за рахунок природного скорочення чисельність населення зменшилася на 243 тисячі осіб, а за рахунок міграційного скорочення – на 143 тисячі осіб. У наступні роки чисельність наявного населення скорочувалась щорічно в середньому на 449 тисяч осіб, хоча починаючи з 2002 року, темпи природного і міграційного скорочення дещо знизились.

Щоб зрозуміти механізм природного та механічного руху населення, необхідно дослідити розподіл населення за віковими контингентами та проаналізувати динаміку демографічного на-

вантаження на 1000 осіб працездатного віку.

Таблиця 4.3

Розподіл постійного населення за віком

Роки	Чисельність населення у віці, тисяч			Демографічне навантаження на тисячу осіб працездатного віку
	молодшому за працездатний	працездатному	старшому за працездатний	
1990	11814	28785	10957	791
1991	11762	28779	11094	794
1992	11691	28794	11237	796
1993	11625	28831	11425	799
1994	11490	28731	11503	800
1995	11248	28519	11539	799
1996	10989	28309	11580	797
1997	10673	28089	11640	794
1998	10366	27919	11690	790
1999	10013	27873	11660	778
2000	9572	27922	11621	759
2001	9145	28016	11503	737
2002	8744	28004	11493	723
2003	8280	28135	11373	699

Джерело інформації: Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році.

У зв'язку з тим, що за останні роки народжуваність в Україні значно знизилась, а чисельність осіб, старших за працездатний вік, також знизилася, то в 2003 році спостерігається зменшення навантаження на 1000 осіб працездатного віку порівняно з попереднім роком на 24 особи, а проти 1994 року на 101 особу. Зменшення чисельності осіб, молодших за працездатний вік, негативно може вплинути на відновлення трудових ресурсів в Україні, що призведе до постаріння трудових ресурсів.

Враховуючи міграційне скорочення населення за рахунок від'їзду з країни молодих людей, ситуація з трудовими ресурсами значно погіршиться у зв'язку з тим, що держава втрачає трудовий потенціал.

4. Показники трудових ресурсів

Трудові ресурси – це частина продуктивних сил суспільства, до якої відноситься населення, що має добрий фізичний розвиток, розумові здібності і знання для роботи в народному госпо-

дарстві.

До працездатного населення в Україні відносяться – чоловіки віком 16–59 років і жінки віком 16 – 54 роки за винятком інвалідів першої і другої груп. За методикою Міжнародної організації праці (МОП) та Євростату до трудових ресурсів належить населення віком від 15 до 70 років.

Джерелами статистичних даних про трудові ресурси є переписи населення, під час яких визначається чисельність працездатного населення і працюючих пенсіонерів та підлітків, а також статистична звітність «Про працю», де відображається чисельність зайнятого населення та незайнятого.

До зайнятого населення відносяться особи, які займаються економічною діяльністю і працюють за наймом, роботодавці, особи, які безкоштовно працюють в сімейному бізнесі, служителі релігійних культів, військові кадрової служби та інші. До числа зайнятого населення не відносяться учні працездатного віку, які навчаються та не працюють, військові строкової служби, жінки, які перебувають у відпустці з вагітності, пологів та догляду за дитиною.

Крім зайнятого населення, в статистиці обчислюється чисельність економічно активного населення. Згідно з методикою Держкомстату до економічно активного населення відноситься населення обох статей віком 15–70 років, яке протягом певного періоду забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів та послуг.

До економічно активних відносяться особи, зайняті економічною діяльністю, та безробітні. Зайнятими вважаються особи у віці 15–70 років, які відпрацювали протягом обстежуваного тижня хоч одну годину, а в особистому селянському господарстві не менше 30 годин.

Рівень зайнятості визначається як відношення кількості зайнятого населення у віці 15–70 років до всього населення зазначеного віку.

До безробітних за визначенням МОП, відносяться особи у віці 15–70 років, які задовольняють трьом умовам:

– не мали роботи, тобто прибуткового заняття;

– протягом останніх чотирьох тижнів шукали роботу або намагалися організувати власну справу;

– упродовж двох останніх тижнів були готові приступити до

роботи за плату або на власному підприємстві.

Рівень безробіття за методологією МОП визначається як відношення кількості безробітних віком 15–70 років до економічно активного населення зазначеного віку.

Згідно із Законом України "Про зайнятість населення" визначається категорія зареєстрованих безробітних, до якої відносяться працездатні громадяни працездатного віку, які не мають заробітку, зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до роботи.

Економічно неактивне населення – це особи, до яких належать:

– учні та студенти, пенсіонери;

– особи, які зайняті в домашньому господарстві, вихованням дітей та доглядом за хворими;

– особи, які зневірилися знайти роботу;

– особи, які не мали необхідності в працевлаштуванні;

– інші.

Чисельність трудових ресурсів постійно змінюється під впливом природного і механічного руху. Природний рух трудових ресурсів зумовлюється вступом населення в робочий рік і вибуттям з нього, а механічний – переміщенням трудових ресурсів по території(міграція).

Розрізняють такі види міграції:

1) зовнішня міграція – в'їзд до країни (імміграція) і виїзд з країни(еміграція);

2) внутрішня міграція – це переміщення трудових ресурсів з одних регіонів до інших.

Внутрішня міграція буває: довгострокова, сезонна (без зміни постійного місця проживання), маятникова.

5. Показники руху та відтворення трудових ресурсів

Зміна чисельності трудових ресурсів у часі й за різними територіями вивчається за допомогою абсолютних і відносних величин.

Абсолютна чисельність зайнятого населення обчислюється в цілому по країні та за окремими регіонами, галузями економіки й за видами економічної діяльності. На основі цих даних розрахо-

вуються показники динаміки і структури.

Приріст трудових ресурсів складається з природного і механічного приросту. Показники руху та відтворення трудових ресурсів виражаються в проміле, тобто на 1000 осіб.

Коефіцієнт природного поповнення трудових ресурсів визначається відношенням чисельності молоді, яка прийшла в народне господарство, до середньої чисельності трудових ресурсів:

$$K_п = \frac{S_м}{\overline{S}_{т.р.}}.$$

Коефіцієнт природного вибуття трудових ресурсів обчислюється відношенням чисельності тих, що вибули з робочого віку до середньої чисельності трудових ресурсів:

$$K_в = \frac{S_в}{\overline{S}_{т.р.}}.$$

Коефіцієнт природного приросту трудових ресурсів визначається як різниця між коефіцієнтами природного поповнення і природного вибуття трудових ресурсів:

$$K_{природ} = K_п - K_в.$$

Коефіцієнт механічного поповнення трудових ресурсів – це відношення чисельності працівників, які приїхали з інших регіонів, до середньої чисельності трудових ресурсів:

$$K_{мп} = \frac{S_{мп}}{\overline{S}_{т.р.}}.$$

Коефіцієнт механічного вибуття трудових ресурсів – це відношення чисельності працівників, які виїхали з даного регіону, до середньої чисельності трудових ресурсів:

$$K_{мв} = \frac{S_{мв}}{\overline{S}_{т.р.}}.$$

Коефіцієнт механічного приросту(міграції) трудових ресурсів – це різниця між коефіцієнтом механічного поповнення і коефіцієнтом механічного вибуття:

$$К_{мех} = К_{мп} - К_{мв}.$$

Коефіцієнт загального приросту трудових ресурсів – це сума коефіцієнтів природного і механічного приростів:

$$К_{заг} = К_{природ} + К_{мех}.$$

Коефіцієнт працездатного населення визначається відношенням чисельності населення в працездатному віці до загальної чисельності населення:

$$К_{працезд.} = \frac{S_{працездатного}}{S_{всього\ нас.}}.$$

Коефіцієнт трудової активності (економічно активного) населення визначається відношенням економічно активного населення до загальної чисельності населення:

$$К_{т.а.} = \frac{S_{е.ак.}}{S_{всього\ нас.}}.$$

Коефіцієнт зайнятості населення визначається відношенням зайнятого в галузях національної економіки населення до загальної чисельності трудових ресурсів або до чисельності населення в робочому віці:

$$К_{з} = \frac{S_{з}}{S_{всього.т.р.}}.$$

Коефіцієнт навантаження працездатного населення визначається відношенням чисельності населення в непрацездатному віці до чисельності працездатного населення:

$$K_н = \frac{S_{в\ неробочому\ віці}}{S_{працездатного}}.$$

Коефіцієнт пенсійного навантаження визначається відношенням чисельності населення пенсійного віку до чисельності населення в робочому віці:

$$K_{пн} = \frac{S_{пенсійного\ віку}}{S_{в\ робочому\ віці}}.$$

6. Джерела інформації про чисельність населення та трудові ресурси

Основними джерелами статистичної інформації про чисельність, склад, рух та відтворення населення є переписи, обліки населення та статистична й бухгалтерська звітність господарюючих суб'єктів.

Перепис населення є одним із найважливіших заходів визначення економічної, соціальної та демографічної ситуації в країні. Розробка плану проведення перепису – це копітка методична робота із суцільного і вибіркового спостереження, яке розробляється Державним комітетом статистики. Перший перепис населення в незалежній Україні відбувся відповідно до Закону України "Про Всеукраїнський перепис населення", який визначив правові, економічні та організаційні аспекти його підготовки та проведення, оброблення, поширення та використання результатів перепису. Основною метою його проведення було отримання об'єктивних та цілісних даних щодо загальної кількості населення та його характеристик станом на 5 грудня 2001 року. Методикою проведення перепису було передбачено реєстрацію населення по домогосподарствах.

Під час Всеукраїнського перепису населення 2001 року враховувалися дві категорії населення: наявне і постійне.

Переписна документація заповнювалася обліковцями при відвідуванні всіх приміщень, де проживало або могло проживати

населення. Населення переписувалося за місцем фактичного проживання (незалежно від наявності прописки), навіть і тимчасового, а не за місцем роботи або служби. У кожному приміщенні записувалися всі особи, які станом на 12 годину ночі з 4 на 5 грудня 2001 р., проживали в ньому, включаючи і тимчасово проживаючих. З числа постійно проживаючих осіб записувалися також і тимчасово відсутні.

До наявного населення відносились особи, які на момент перепису перебували в даному приміщенні, незалежно від того, проживали вони в ньому постійно чи тимчасово, а також особи, які були не вдома, але на території населеного пункту, де звичайно проживають, або ж виконували службові обов'язки навіть за межами цього населеного пункту, наприклад, працівники залізничного, водного, повітряного і автомобільного транспорту, особи, які працювали в нічних змінах, були на постах або чергуванні і т. ін. До наявного населення відносилися також особи, які на момент перепису перебували в поїздах і автобусах місцевого та приміського сполучення або чекали їх, проводжали або зустрічали пасажирів, перебували в цілодобових дитячих садках і яслах, були в дорозі на автомобілях, пішки, відлучилися на полювання, рибалку тощо і не зупинялися в таких місцях, де вони могли бути переписані.

Таблиця 4.4

Кількість наявного населення за переписами населення

	Усього населення	У тому числі		До загальної кількості, відсотків	
		міське	сільське	міське	сільське
1939 (на 17 грудня)	1896,1	380,8	1515,3	20,1	79,9
1959 (на 15 січня)	1626889	483773	1143116	29,7	70,3
1970 (на 15 січня)	1706217	679392	1026825	39,8	60,2
1979 (на 17 січня)	1742821	874682	868139	50,2	49,8
1989 (на 12 січня)	1754184	990766	763418	56,5	43,5
2001 (на 5 грудня)	1630092	956756	673336	58.7	41.3

При переписах реєструється населення за місцем проживання як міське і сільське. До міського населення відносяться особи, які проживають у міських поселеннях, до сільського – які проживають у сільській місцевості. Міські поселення – це населені пункти, що затверджені законодавчими актами як міста та селища

міського типу. Всі інші населені пункти – сільські.

Після кожного перепису проводяться обліки кількості народжених, кількості померлих громадян і балансовим методом розраховується чисельність населення на кінець року.

До постійного населення відносилися особи, які проживали в даному приміщенні, включаючи тимчасово відсутніх, якщо їх відсутність не перевищувала 12 місяців. Як постійно проживаючі переписувалися також усі особи, які не могли вказати іншого місця постійного проживання, наприклад, безпритульні.

Як тимчасово проживаючих переписували осіб, які на момент перепису перебували в лікарнях, готелях, будинках відпочинку, санаторіях, пансіонатах тощо.

Як постійно проживаючі за місцем перебування переписувались військовослужбовці, особи, які перебували в місцях позбавлення волі, а також особи, які знаходяться на закритих територіях.

Поточні оцінки кількості населення України на початок кожного року базуються на даних останнього перепису населення з урахуванням щорічних природного приросту (скорочення) та міграційного сальдо.

Природний приріст населення – різниця між кількістю осіб народжених живими і кількістю померлих осіб.

Коефіцієнти смертності дітей віком до одного року – це відношення кількості померлих у віці до одного року до кількості народжених живими.

Для визначення і аналізу демографічних подій в Україні проводиться реєстрація шлюбів і розлучень. Час укладення шлюбу визначається моментом реєстрації шлюбу в органах реєстрації актів громадянського стану.

Шлюб припиняється з часу реєстрації розлучення в книзі реєстрації актів про розірвання шлюбу, тобто датою припинення шлюбу є не дата постанови рішення суду про розірвання шлюбу, а дата реєстрації розлучення в органах реєстрації актів громадянського стану хоча б одним із подружжя.

Кількість позашлюбних народжень включає народження, на час реєстрації яких походження дитини від батьків встановлюється подачею спільної заяви батьком і матір'ю дитини або тільки за заявою матері чи за рішенням суду, про що записується в акті про народження. Якщо дитина народилась після смерті особи, яка перебувала з матір'ю новонародженого в шлюбі, у актовий запис

померлий може бути записаний батьком дитини за умови, що з дня його смерті до народження дитини минуло не більше 10 місяців.

Крім переписів та обліків населення, інформація про трудові ресурси отримується з різних форм звітності суб'єктів господарювання.

По трудових ресурсах збирання інформації для визначення показників, які найбільш повно характеризують кількісний та якісний склад трудового потенціалу, його використання в підприємствах та домогосподарствах здійснюється як використанням наявної статистичної і відомчої звітності, так і шляхом суцільного, або вибіркового обстеження.

Економічна активність населення, зайнятість і безробіття, чисельність та виплата заробітної плати, використання робочого часу та соціальний захист працівників досліджуються вибірковим обстеженням домогосподарств, за допомогою державної звітності підприємств та звітності Державного центру зайнятості.

Основними формами статистичної звітності колективних, кооперативних, державних підприємств з праці, є: ф. № 1-ПВ (термінова) місячна "Звіт з праці", ф. № 1-ПВ (заборгованість) термінова місячна "Звіт про стан, заборгованості із виплати заробітної плати", ф. № 1-ПВ (умови праці) річна „Звіт про стан умов праці, пільги та компенсації за роботу в несприятливих умовах за 20__ рік", ф. № 2-ПВ річна "Звіт з праці", ф. № 3-ПВ (квартальна) "Звіт про використання робочого часу", ф. № 5-ПВ (річна) "Звіт про щорічні відпустки станом на 31 грудня", ф. № 6-ПВ (річна) "Чисельність окремих категорій працівників та підготовка кадрів", ф. № 1к "Звіт про чисельність, склад і рух працівників, які займають посади керівників та спеціалістів".

Статистична звітність селянських (фермерських) господарств представлена формою № 2 (ферм) «Звіт про діяльність селянського (фермерського) господарства або орендаря (громадянина) за 20__ рік» і відображає наявність використання трудового потенціалу фермерських господарств. У цьому звіті вказується прізвище фермера та стать, число працюючих членів господарства, із них жінок, працюючих у господарстві за трудовою угодою, залучених на сезонні роботи. Враховуючи те, що у подальшому вибіркові обстеження будуть практикуватись дедалі більше, то бажано провести одноразове обстеження, в якому буде визначена вікова структура членів фермерського господарства та чисельність постійних і тимчасових

найманих працівників.

По колективних, кооперативних, державних сільськогосподарських підприємствах з ф. № 1-ПВ "Звіт з праці" терміновамісячна можна використати інформацію рядка 010 (середньоспискова чисельність штатних працівників). У ф. № 6-ПВ показана чисельність працівників у віці 15–28 років (з них 15 років), 50–54, 55–59 років.

По домогосподарствах (особистих підсобних господарствах сільської місцевості) немає звітності, де б містилась інформація про чисельність, стать і вік володаря домогосподарства та членів його сім'ї, їх сімейний стан, освітній рівень, відпрацьований час у людино-днях та середньорічний рівень оплати праці. Таку інформацію можна отримати лише безпосередньо шляхом суцільного чи вибіркового обстеження всіх господарств або через використання даних книг з господарського обліку сільських рад при складанні відповідної звітності.

Таким чином, в Україні існує значний обсяг інформації про наявність, рух та відтворення населення і трудових ресурсів, що дає можливість детально вивчати демографічні процеси, які відбуваються в державі, та функціонування національного ринку праці.

Питання для самоконтролю

1. Основні категорії статистики населення.
2. Завдання статистики населення.
3. Джерела інформації про населення.
4. Методика визначення чисельності населення.
5. Визначення складу та розміщення населення.
6. Типи вікової структури населення.
7. Статистика природного руху населення.
8. Статистика механічного руху населення.
9. Групи населення, що входять до складу трудових ресурсів.
10. Методи визначення чисельності трудових ресурсів.
11. Склад працездатного населення.
12. Методика визначення економічно - активного населення.

13. Показники використання трудових ресурсів.
14. Сутність показника демографічного навантаження населення.
15. Показники природного і механічного руху трудових ресурсів.
16. Переписи та обліки населення
17. Статистична звітність про населення та трудові ресурси.

Задача

Населення міста на початку року складало	315 тис. чол.
на кінець року	310 тис. чол.
За рік народилося	7,2 тис. чол.
померло	10,2 тис. чол.
в тому числі дітей до одного року	1,2 тис. чол.
Зареєстровано шлюбів	10,7 тис. чол.
розлучень	6,6 тис. чол.

Визначити:
1) середню чисельність населення;
2) коефіцієнт загального приросту (чи зменшення) природного приросту, механічного приросту, шлюбності і розлучень;
3) індекс розлучень.

Задача

Число шлюбів та розлучень по області

Групи за тривалістю шлюбів, роки	Середнє значення	Число розлучень всього	Число розлучень міського населення області	Число розлучень сільського населення області
До 1 року	1	285	231	54
1-4	2	1956	1536	420
5-9	7	1802	1384	418
10-14	13	1100	872	228
15-19	18	645	50	138
20 і >	23	853	672	181
Разом		6641	5202	1439

Число шлюбів 10700.

Визначити індекс розлучень, структуру розлучень за віком і середню тривалість шлюбів.

Задача

Чисельність населення міста на 1 січня 2001р. складала 239,1 тис чол., коефіцієнт народжуваності складає 15; коефіцієнт смертності

– 12; механічного приросту 2 чол. на 1000 чол. населення.

Визначити чисельність населення міста на 2010 рік і 2015 рік.

Задача

Чисельність населення міста складала:

на початку року	310 тис. чол.
на кінець року	304 тис. чол.
Коефіцієнт природного зниження становив	0,98

Визначити:

1) механічний приріст і коефіцієнт механічного приросту населення;

2) коефіцієнт життєздатності населення.

Задача

Чисельність постійного населення в області на кінець року складає 1688,8 тис. чол., у тому числі тимчасово відсутні 120 тис. чол., тимчасово проживаючі 97 тис. чол.

Визначити чисельність наявного населення в області.

Задача

Чисельність населення в обласному центрі за останні 5 років складала на 1 січня, тис. чол.:

I рік	319
II рік	317
III рік	315
IV рік	313
V рік	310

Визначити середньорічну чисельність населення міста.

Задача

Чисельність населення характеризується такими даними, тис. осіб.

	Роки			
1	2	3	4	5
Усього по області	1720	1708	1693	1680
у т. ч. міське	1010	1000	995	990
сільське	710	708	698	690

Визначити структуру і динаміку населення

Задача

Обчисліть середній вік населення, якщо відомо, що середній вік чоловіків становив 43,9 року, а жінок 47,5, частка чоловіків у всьому населенні становила 45%.

Задача

Дані про кількість населення у віці 100 років і старші по Україні станом на 5.12.2001 року

Вікові групи	Всього осіб	У тому числі			
		За місцем проживання		За статтю	
		міське	сільське	чоловіки	жінки
100-104	1378	593	785	182	1196
105-109	139	56	83	15	124
110-114	30	10	20	2	28
115 і більше	2	2	-	-	2
Всього	1549	661	888	199	1350

Визначити середній вік довгожителів у цілому, а також за місцем проживання та за статтю.

Задача

Визначити коефіцієнти прибуття та механічного приросту населення, коли відомо, що коефіцієнт рухомості становить 29%, а коефіцієнт вибуття 13%.

Задача

Розподіл населення України за статтю:

чоловіки 23,5 млн осіб
жінки 27,1 млн осіб

Визначити питому вагу кожної статі в загальній чисельності населення та показник збалансованості статей (або навантаження).

Задача

Віковий склад постійного населення області характеризується такими даними

Вікові групи, років	Середнє значення	Кількість постійного населення, тис. чол.		
		усього	міське	сільське
0-9	5	175,6	102,4	73,2
10-19	15	237,1	142,9	92,2
20-29	25	231,2	148,3	82,9
30-39	35	235,8	143,3	92,5
40-49	45	232,6	152,4	80,2
50-59	55	187,6	114,7	72,9
60-69	65	188,7	95,2	93,5
70 і >	75	200,2	84,1	116,1

Визначити середній вік постійного населення всього і за місцем проживання.

Задача

В одному місті на південному березі Чорного моря в Криму чисельність населення становила:

на початок року 410 тис. чол.
на кінець року 426 тис. чол.

Чисельність відпочиваючих складала:

у квітні 65 тис. чол.
у травні 96 тис. чол.
у червні 150 тис. чол.
у липні 200 тис. чол.
у серпні 260 тис. чол.
у вересні 190 тис. чол.
у жовтні 92 тис. чол.

Визначити:

1) середньорічну чисельність постійного населення;
2) середньорічну чисельність відпочиваючих за курортний сезон;
3) середньорічну чисельність населення разом з відпочиваючими.

Задача

Дані про природній рух населення України

	1989 р.	2001 р.	2002 р.
Кількість народжених	691,0	376,5	390,7
Кількість померлих	606,6	746,0	754,5
Природній приріст			
Кількість постійного населення	51452	48241	47877

Визначити абсолютну величину природного приросту та коефіцієнти народжуваності, смертності, природного приросту.

Задача

В регіоні на початок року було 1690 тис. чол. населення, в тому числі дітей – 320 тис чол., осіб працездатного віку – 886 тис. чол., осіб старше працездатного віку – 44,8 тис. чол.

Визначити:

1) питому вагу всіх груп населення;

2) коефіцієнт навантаження населення працездатного віку;

3) коефіцієнт заміщення працездатного населення;

4) коефіцієнт пенсійного навантаження на працездатне населення.

Задача

Трудові ресурси регіону, тис. чол.

	1990р.	1995р.	2000р.	2004р.
Усього трудових ресурсів	990	1020	995	933
у т. ч. працездатне населення у працездатному віці	923	911	880	850
особи старшого віку та підлітки	67	109	115	83
Зайняте населення	880	838	780	670

Визначити: коефіцієнт безробіття, питому вагу працездатного населення у зальній чисельності трудових ресурсів та частку зайнятого населення у складі працездатного населення.

Тема 5. СТАТИСТИКА РИНКУ ПРАЦІ

1. Предмет і завдання статистики ринку праці

Ринок праці є суспільно-економічною формою руху трудових ресурсів, де товар робоча сила купується і продається. Як економічна категорія ринок праці являє собою систему виробничих відносин між робітниками, підприємцями і державою з приводу обміну індивідуальних здібностей до праці на фонд необхідних засобів для відтворення робочої сили та з приводу розміщення робітників в системі суспільного розподілу праці у відповідності до законів товарного виробництва та обігу. Найманні робітники, які складають 90% від загальної зайнятості працівників на ринку праці, пропонують свою робочу силу за винагороду, формуючи пропозицію, а роботодавці пред'являють попит на робочу силу і платять за неї.

Політика продуктивної зайнятості населення в Україні спрямована на покращення економічної ситуації на загальнодержавному і регіональному рівнях, що дозволяє створити нові робочі місця, підвищити зайнятість і самозайнятість населення. Державна політика ринку праці базується на концептуальних засадах стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002 – 2011 роки за програмою "Європейський вибір", Стратегії та Програми інтеграції України до Європейського Союзу. Все це вимагає визначення загальної потреби в робочих місцях, стабілізації ринків праці, створення нових робочих місць шляхом створення підприємств малого і середнього бізнесу, вдосконалення механізмів регулювання ринку праці.

Ці законодавчі акти регулюють відносини на ринку праці, тому за короткий строк в Україні створена мережа державних і комерційних установ інфраструктури ринку праці, в закладах освіти здійснюється підготовка спеціалістів за новими програмами і спеціальностями.

Аналіз економічної ситуації в Україні показує, що механізми ринку праці вже створено, але цивілізованого ринку праці ще немає, бо ринок праці охоплює різноманітні сфери та лан-

ки суспільного виробництва. Ринок праці визначається як інститут або механізм, в якому покупці та продавці здійснюють процеси купівлі-продажу робочої сили, а також процес узгодження попиту та пропозиції робочої сили.

Існування ринкової економічної системи неможливе без взаємодії всіх ринків товарів і послуг з ринком праці. Ринок праці – це система суспільних відносин, що забезпечують нормальне відтворення і ефективне використання праці за винагороду. Ринок праці характеризується попитом, пропозицією і ціною на специфічний товар, що називається робочою силою. Робоча сила – це здатність людини до праці. Основною функцією ринку праці є забезпечення роботою економічно активного населення, яке може і хоче працювати та пропонує свою робочу силу на ринку праці.

Ринок праці розглядається як сукупність відносин між людьми з відтворення робочої сили або як вивчення функціонально-економічних взаємозв'язків і технології руху робочої сили. Обидва підходи дозволяють аналізувати сутність ринку праці як економічну форму його існування.

Предметом статистики ринку праці є вивчення кількісної та якісної сторони масових явищ їх взаємозв'язків і взаємовідносин між людьми з відтворення робочої сили.

Метою вивчення статистики ринку праці є оволодіння основами ринку праці в економічній системі України, процесів виникнення пропозиції та попиту на цьому ринку, створення ефективних програм зайнятості населення і вдосконалення механізмів працевлаштування різних категорій населення.

Об'єктом статистичного дослідження є ринок праці та взаємовідносини, які виникають на ньому, а суб'єктами виступають фізичні та юридичні особи, які створюють ринкові зв'язки на основі свободи підприємництва та конкуренції.

Основними завданнями статистики ринку праці є:

– реєстрація працездатного населення за окремими категоріями та за регіонами;

– групування та класифікація робочої сили і працедавців;

– аналіз структури робочої сили і структурних зрушень;

– аналіз динаміки робочої сили на ринку праці;

– вплив окремих чинників на формування ринку праці і робочої сили;

– аналіз конкурентноспроможності регіонів на ринку праці;
– аналіз структури та динаміки вартості робочої сили;
– виявлення причин виникнення безробіття і способи його подолання.

2. Класифікації та групування ринків праці та робочої сили

Пропозиція товару на ринку праці характеризується сукупною робочою силою, яка складається з населення віком від 15 до 70 років (за методикою Міжнародної організації праці – МОП), здатного виробляти товари чи послуги за певну винагороду. Сукупна робоча сила поділяється на економічно активне та економічно неактивне населення. Економічно активне населення складається з осіб віком від 15 до 70 років, які забезпечують пропозицію робочої сили і включають зайняте населення та безробітних. До економічно неактивного населення включаються учні та студенти, пенсіонери, особи, зайняті вихованням дітей, доглядом за хворими, зневірені та інші особи, які не бажають працювати. Зайнятість населення визначається також кількістю робочих місць, на які воно претендує.

Зайняте населення поділяється :

– за характером діяльності на зайнятих у підприємствах та організаціях, на спільних підприємствах, служба в армії та інше;
– за соціальною належністю на робітників, службовців, менеджерів, фермерів, підприємців;
– за галузевою належністю на зайнятих у матеріальному виробництві, в невиробничій сфері, в окремих галузях народного господарства та підгалузях;
– за територіальною ознакою на зайнятих в окремих регіонах, економічних районах, адміністративно-господарських одиницях;
– за рівнем урбанізації на зайнятих у міських та сільських місцевостях;
– за видами власності на зайнятих у підприємствах та організаціях різних форм власності: державної, приватної або змішаної;
– за стабільністю трудової діяльності на постійну зайнятість і тимчасову, яка пов'язана з епізодичним або сезонним характером роботи.

Здатність особи трудитись без шкоди для здоров'я називається працездатністю. Працездатність буває загальна, коли особа може працювати на загальних умовах; професіональна, коли особа може виконувати певні професійні функції; спеціальна, коли особа може працювати в особливих виробничих та природно-кліматичних умовах.

Працездатність буває повна, тобто, без обмежень, часткова з певними обмеженнями та залишкова працездатність осіб старшого віку та інвалідів.

Важливим фактором перерозподілу робочої сили на ринку праці відповідно до потреб і наявності робочих місць є трудова мобільність.

Таблиця 5.1

Попит та пропозиція робочої сили на ринку праці України за 2001–2003 роки (на 1 січня)

Показники	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Кількість зареєстрованих громадян, не зайнятих трудовою діяльністю	1188	1029	1055
Потреба підприємств у працівниках	68	97	124
Навантаження на одне вільне робоче місце осіб	17	11	9

Джерело інформації: Статистичний щорічник України 2002 р., с. 422.

В Україні за останні роки на ринку праці збільшився попит на робочу силу, відповідно до цього зменшалось навантаження на одне робоче місце, хоча на початок 2003 року на одне вільне місце припадало 9 осіб. Тому за можливість отримати робоче місце в середньому змагаються декілька осіб, а по окремих регіонах навантаження на одне вільне робоче місце коливається від трьох осіб в Донецькій області до 24 осіб у Херсонській, 25 осіб в Івано-Франківській, 33 осіб в Тернопільській областях.

Значно більше навантаження припадає на окремі професії та види економічної діяльності.

Найнижчий попит на ринку праці мають технічні службовці та кваліфіковані працівники сільського та лісового господарств, а також громадяни найпростіших професій. За цими професійними групами найбільше навантаження на одне робоче місце. Так, у 2002 році на заміщення вакансії технічного службовця припадало 43 особи, а в 2003 році – 25 осіб. Досить високе навантаження на

заміщення вакансії кваліфікованих працівників сільського та лісового господарства складало у 2002 році 29 осіб, а 2003 – 26 осіб.

Таблиця 5.2

Попит та пропозиція робочої сили на ринку праці за професійними групами

Показники	Кількість зареєстрованих, не зайнятих трудовою діяльністю, тис.		Потреба підприємств у працівниках, тис.		Навантаження на одне вільне робоче місце, осіб	
	2002 р.	2003 р.	2002 р.	2003 р.	2002 р.	2003 р.
Усього	1029	1055	97	124	11	9
Вищі державні службовці	54	55	5	7	11	8
Професіонали	75	68	9	13	8	5
Фахівці	125	119	9	12	14	10
Технічні службовці	56	57	1,3	2,3	43	25
Робітники сфери обслуговування та торгівлі	127	137	5	7	26	20
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства	35	45	1,2	1,7	29	26
Кваліфіковані робітники з інструментом	165	142	38	45	4	3
Оператори та складальники устаткування та машин	188	184	22	28	8	7
Найпростіші професії	173	216	7	9	26	25
Особи без професії	31	32	-	-	X	X

Джерело інформації: Статистичний щорічник України 2002 р., с. 423.

За групою найпростіших професій на одне вільне робоче місце претендувало в 2002 році 26 осіб, а в 2003 – 25 осіб. Не зафіксований попит на осіб без професії. Хоча пропозиція досить стала і складала за 2002 і 2003 року більше 31 тисячі осіб.

Відповідно до рекомендацій МОП (Міжнародна Організація Праці) до населення, зайнятого економічною діяльністю, відносяться особи віком від 15 до 70 років, які:

– працювали протягом обстеженого тижня хоча б одну годину на тиждень за наймом або на власному підприємстві;

– працювали 30 годин на тиждень безкоштовно в особистому підприємстві або в сільськогосподарському підприємстві з метою реалізації виробленої продукції;

– особи, які мають робоче місце, але не працювали з поважних причин (хвороби, відпустки, сезонність та інші).

Зайняте населення поділяється на:

– працюючі за наймом – це особи, які уклали письмовий трудовий договір з роботодавцем про умови трудової діяльності і винагороду за працю;

– працюючі не за наймом (самозайняті) – це особи, які зайняті індивідуальною трудовою діяльністю;

– роботодавці – це особи, які працюють самостійно або з партнерами з бізнесу і наймають на постійній основі працівників;

– безкоштовно працюючі члени домогосподарств – це особи, які працюють без оплати в домогосподарстві, якщо їх діяльність відноситься до економічної.

З точки зору суб'єкта розрізняють продуктивну, суспільнокорисну, раціональну та ефективну зайнятість.

Суспільнокорисна зайнятість визначається кількістю осіб, не тільки зайнятих у суспільному виробництві, а й кількістю осіб, зайнятих на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, тих хто навчається на денних відділеннях навчальних закладів, зайнятих у домашньому господарстві, доглядом за дітьми та хворими.

Продуктивна зайнятість – це зайнятість у суспільному виробництві, яка характеризується показниками економічно активного населення.

Раціональна зайнятість визначається відношенням величини продуктивної зайнятості до величини суспільно корисної зайнятості.

Ефективна зайнятість – це теоретичне поняття, під яким розуміють використання робочої сили без втрат, коли досягається найбільший економічний результат.

Сучасний ринок праці являє собою багатогалузеву структуру залежно від різних факторів. Ринок праці може бути згрупований за різними ознаками:

– за кваліфікаційними групами: законодавці, керівники, вищі державні службовці;

– за галузями: промисловість, сільське господарство, сфера обслуговування та інші;

– за видами діяльності: торгівля, зв'язок, транспорт та інші;

– за видом роботи: постійна, змінна, сезонна та інші види роботи;

– за обсягом ринків: міського, сільського, національного, міжнародного та іншого;

– за стандартністю: стандартний, нестандартний (гнучкий, незареєстрований, неформальний, тіньовий, кримінальний);

– за зайнятістю: повна, неповна, вторинна, самозайнятість та безкоштовно працюючі члени сім'ї.

3. Зайнятість населення в Україні

До складу зайнятого населення включаються особи, які займаються економічною діяльністю, тобто працюють за наймом, а також роботодавці та особи, які забезпечують себе роботою у сімейному бізнесі, військові кадрової служби та служителі релігійних культів. Не включаються до зайнятого населення учні працездатного віку, військові строкової служби, жінки що перебувають у відпустці з вагітності, пологів та догляду за дитиною, згідно з чинним законодавством. Зайняте населення поділяється на:

– наймані працівники підприємств, установ, організацій;

– інші особи, зайняті економічною діяльністю.

Кількість найманих працівників складається з осіб, які уклали трудову угоду з роботодавцем і включає постійних та тимчасових робітників, а також іноземних громадян, які працюють на території України. Таким чином, до категорії зайнятого населення відносяться працівники підприємств, бюджетних та небюджетних установ і громадських організацій різних форм власності.

До інших осіб, зайнятих економічною діяльністю, відносяться працюючі за наймом у окремих громадян, роботодавці, самозайняті, безкоштовно працюючі члени сімей, а також працюючі в особистих селянських господарствах.

Дані про кількість зайнятого населення використовуються для середньорічного оцінювання даного показника, який розраховується шляхом щоквартальних вибіркових обстежень населення, статистичної звітності підприємств та установ та ін.

За матеріалами вибіркового обстеження населення до зайнятого включаються особи у віці 15–70 років, які відпрацювали хоча б одну годину на тиждень, що досліджується.

Рівень зайнятості визначається відношенням кількості зайнятого населення у віці 15–70 років до всього населення у даному віці. Цей показник розраховується окремо за віковими групами, за статтю та за регіонами:

$$K_з = \frac{S_з}{S_{всього}}.$$

Безробітні за визначенням Міжнародної Організації Праці (МОП), – це особи у віці 15–70 років, які задовольняють таким умовам:

– не мали роботи;

– протягом останніх чотирьох тижнів шукали роботу або намагалися організувати власну справу;

– упродовж найближчих двох тижнів були готові приступити до роботи.

Особи віком від 15–70 років, які не відносяться до зайнятих або безробітних, включаються до економічно неактивного населення. До цієї категорії належать учні, студенти, пенсіонери, особи, зайняті вихованням дітей та доглядом за хворими, особи, зневірені знайти роботу, інші особи, які не мають потреби у працевлаштуванні.

Таблиця 5.3

Динаміка зайнятого населення України

	Чисельність зайнятого населення, тис. осіб	У % до попереднього року	Зміни	
			абсолютна, тис. осіб	відносна, %
1995 р.	23726	100	-	-
1996 р.	23232	97,9	- 494	- 2,1
1997 р.	22598	97,3	- 634	- 2,7
1998 р.	22349	98,9	- 249	- 1,1
1999 р.	21824	97,7	- 525	- 2,3
2000 р.	21269	97,5	- 555	- 2,5
2001 р.	21016	98,8	- 253	- 1,2
2002 р.	21379	101,7	363	1,7

Джерело інформації: Статистичний щорічник України 2002 р., с. 409.

Дані таблиці свідчать про те, що починаючи з 1995 по 2001 рік чисельність зайнятого населення кожний рік зменшувалась у се-

редньому на 452 тисячі осіб, але в 2002 році чисельність зайнятого населення в Україні зросла на 363 тисячі осіб, або на 1,7 % порівняно з 2001 роком. Такі зміни відображають позитивні тенденції в економіці країни.

Досліджуючи структуру зайнятого населення можна виявити структурні зрушення за окремими групами.

Таблиця 5.4

Структура зайнятості населення

	2001р.		2002р.	
	кількість, тис. осіб	структура, %	кількість, тис. осіб	структура, %
Наймані працівники	15051	71,6	14567	68,1
Інші зайняті	5965	28,4	6812	31,9
у т.ч.: працюючі за наймом у окремих громадян	1741	8,3	1972	9,2
роботодавці	436	2,1	475	2,2
самозайняті	1183	5,6	1412	6,6
безкоштовно працюючі члени сім'ї	28	0,1	19	0,1
особи, працюючі в особистих селянських господарствах	2578	12,3	2934	13,7
Усього зайнятих	21016	100,0	21379	100,0

Джерело інформації: Статистичний щорічник України 2002 р., с. 408.

У структурі зайнятих наймані працівники займали в 2001 році 71,6% від загальної кількості зайнятих, а у 2002 році – 68,1%. Кількість найманих працівників в 2002 році зменшилась на 484 тисячі осіб проти 2001 року. В той же час зросла чисельність роботодавців з 436 тисяч до 475 тисяч осіб, тобто на 39 тисяч осіб, а їхня частка в загальній кількості зайнятих працівників зросла на 1%. Значно збільшилася кількість осіб, працюючих в особистих селянських господарствах з 2578 тисяч до 2934 тисяч осіб або на 356 тисяч осіб, а їх питома вага зросла на 1,4%.

4. Ціна та вартість робочої сили

Ринок праці ефективно функціонує лише у взаємозв'язку з іншими ринками, тому ринок праці є складовою ринкової системи, який відповідає закономірностям функціонування ринкової системи, принципам організації ринку і регулюється законодав-

чими документами України. Основними елементами ринку праці є попит, пропозиція та вартість робочої сили. Ринок праці можна представити як обмін індивідуальних здібностей людини до праці на набір життєвих цінностей для відтворення робочої сили.

Економічна теорія дає визначення: "Робоча сила – це сукупність фізичних і духовних здатностей, які має організм людини, її жива особистість і які вона застосовує щоразу, коли виробляє будь-які споживчі вартості" [20.100]

Робоча сила є сукупністю фізичних і розумових здібностей, набутих знань та практичного досвіду, які використовуються в процесі виробництва матеріальних цінностей. Робоча сила продається на ринку праці в кредит і оплачується роботодавцем після використання праці протягом певного періоду.

У сучасних умовах основним товаром робочої сили є людина, яка розкриває свої творчі здібності, інтелект, знання та досвід. Економічне зростання в Україні пов'язане з масовим новаторством усіх вікових груп працездатного населення.

Як і будь-який інший товар, робоча сила має споживчу вартість і ціну. Споживча вартість робочої сили – це спроможність створювати додаткову вартість і забезпечувати збільшення капіталу.

При визначенні вартості робочої сили потрібно враховувати ті життєві блага, які необхідні для існування та відтворювання робочої сили. До таких благ належать блага, пов'язані з нормальною життєдіяльністю людини, – підтримання її працездатності, підвищення професійно-кваліфікаційного рівня, а також витрати, пов'язані з утриманням сім'ї та вихованням дітей, культурним та духовним розвитком найманих працівників. Величина вартості робочої сили залежить від розвитку суспільства і пов'язаним із цим зростанням потреб у нових товарах та послугах, збільшенням витрат на житло, лікування, відпочинок та інше. Крім цього, науково-технічний прогрес вимагає від працівників більш інтенсивної праці і пов'язаного з цим психологічного навантаження, що вимагає додаткових фізичних, моральних і нервових сил, які необхідно відновити за рахунок додаткових виплат.

Здатність до праці властива кожній людині, але в умовах підприємницького господарювання робоча сила проявляє здатність до найманої праці. Тому в умовах ринкової економіки передбачається поділ суспільства на власників робочої сили та

власників капіталу і землі. Звідси економічна потреба найматися до власника капіталу виникає тільки у найманих працівників, а у власників капіталу такої потреби не виникає. В економічній науці є два підходи до розуміння закону формування заробітної плати:

– зарплата як форма власності є ціна робочої сили (К. Маркс);

– заробітна плата як ціна праці (Ж.Б. Сей, А. Маршалл, П. Самуельсон та ін.)

На ринку робочої сили найманий робітник пропонує свою здатність до праці, яка реалізується в процесі виробничої трудової діяльності. Робітник продає свою здатність працювати на певний термін за певне грошове винагородження. Найманий робітник втрачає право використовувати свою здатність до праці на свій розсуд. Це право отримує власник капіталу, який купив працю і оплатив це право.

Використання робочої сили, її виробництво та відтворення мають певні відмінності від іншого товару. Процес використання робочої сили відбувається під час роботи працівника на підприємстві, коли він виробляє певні товари та послуги, в ціні яких є частка його праці.

Найманого робітника передусім цікавить можливість компенсувати розумові витрати та фізичні зусилля для забезпечення своєї здатності до найманої праці та на утримання власної родини.

У процесі здійснення найманої праці працівник повинен відпрацювати стільки часу, щоб створити еквівалент життєвих засобів, які забезпечують відтворення робочої сили.

В Україні розроблена Національна методика визначення вартості робочої сили на основі класифікації витрат на робочу силу. До складу витрат на утримання робочої сили входить оплата за виконану роботу та додаткові виплати і компенсації, вартість натуральної оплати, вартість житла для працівників за рахунок роботодавців, витрати на соціальне забезпечення, професійну підготовку, соціальні та інші послуги.

Враховуючи складний фінансовий стан більшості підприємств, в Україні вартість робочої сили складається в основному за рахунок витрат на оплату праці та відрахувань до соціальних фондів. Роботодавці скорочують обсяги витрат, спрямованих на стимулювання праці та на соціальні програми.

Зарубіжний досвід країн з розвинутою економікою свідчить про зростання вартості робочої сили, пов'язаної зі споживанням

найманими працівниками нових вартостей товарів і послуг. Грошова оцінка засобів, необхідних для життєдіяльності людини і відтворення робочої сили, складає ціну робочої сили. Ціна робочої сили зростає від її якості, тобто, освітнього рівня працівника, його здібностей, навичок, досвіду та інше.

У сучасних ринкових умовах держава виступає гарантом соціального захисту населення і регулятором мінімальних цін на робочу силу.

На сьогодні в Україні склалася така ситуація, коли заробітна плата найманих працівників є однією з основних складових ціни робочої сили. Тому ціна робочої сили є основним показником економічного розвитку суспільства і взаємовідносин між роботодавцем та найманими працівниками.

Основними джерелами інформації про вартість і ціну робочої сили є статистична звітність про доходи працівників підприємств різних форм власності та спеціальні бюджетні обстеження домогосподарств. На основі цих даних використовуються такі показники аналізу витрат на робочу силу за галузями національної економіки, як структура й динаміка витрат, темпи зростання заробітної плати, індексний метод аналізу номінальних та реальних рівнів доходів.

5. Безробіття та його види

До складу економічно активного населення, крім зайнятого, відносяться також безробітні. За визначенням МОП, до безробітних відносяться особи, які зареєстровані та незареєстровані в державній службі зайнятості, не мають роботи, активно її шукають або намагаються організувати власний бізнес протягом останніх чотирьох тижнів та готові приступити до роботи впродовж двох найближчих тижнів. Також до категорії безробітних відносяться особи, які направлені на навчання державною службою зайнятості. В Україні безробітними вважаються особи працездатного віку, які зареєстровані в державній службі зайнятості, шукають роботу і бажають до неї приступити.

В Україні загальний рівень безробіття за 1998–2002 роки становить близько 12%, але не викликає соціальної напруги у зв'язку з поширенням не зареєстрованої економічної діяльності.

Безробіття поділяється на природне, вимушене і застійне.

Природним вважається безробіття, яке швидко перерозподіляє резерв робочої сили відповідно до коливань міжрегіонального і міжгалузевого попиту. Природне безробіття поділяється на фрикційне та інституційне. Природне безробіття найчастіше не призводить до суттєвих негативних наслідків, бо є в більшості випадків короткотерміновим і не вимагає значних змін способу життя населення.

Фрикційне безробіття пов'язане зі зміною місця роботи і пошуком нового робочого місця відповідно до вимог та кваліфікації безробітного. Тривалість цього безробіття не перевищує 4-5 тижнів. В Україні безробітні, що не мали роботи менше одного місяця, складали в 2000 році 2,7%.

Інституційне безробіття породжується правовою системою країни і пов'язане з державною політикою щодо ринку праці та зайнятості населення. Опосередковано на безробіття впливає також система оподаткування, система соціального забезпечення, гарантований мінімум оплати праці, надання допомоги з безробіття, доступність інформації щодо наявності вакантних посад. Якщо держава веде політику, орієнтовану на соціальний захист суспільства, то інституційне безробіття є частиною тієї ціни, яку треба сплатити за соціальну орієнтацію економіки.

Таблиця 5.5

Кількість безробітного населення в Україні

Роки	Кількість безробітних, зареєстрованих і не зареєстрованих, тис. осіб	Рівень безробіття до економічно активного населення, %	Кількість безробітних зареєстрованих, тис. осіб	Рівень безробіття до економічно активного населення, %
1995	1258	5,6	126,9	0,6
1996	1483	7,6	351,1	1,5
1997	1735	8,9	637,1	2,7
1998	2320	11,3	1003,2	4,3
1999	2699	11,9	1174,5	5,5
2000	2708	11,7	1155,2	5,4
2001	2517	11,1	1008,1	4,8
2002	2301	10,1	1034,2	4,9

Джерело інформації: Статистичний щорічник України 2002 р., с. 413, 602, 610.

У більшості країн світу встановлюється норма природного безробіття, яка складає для країн Західної Європи 4–5%, а Північної Америки 6,5–7,0%. У зв'язку з тим, що Україна веде політику, спрямовану на входження у Європейський Союз, то нормою безробіття можна вважати середньоєвропейський рівень, тобто 4–5%.

В Україні, починаючи з 2000 року, рівень безробіття має тенденцію до зменшення, так, у 1999 році рівень безробіття був найбільший (за методикою МОП) складав 11,9 % до загальної чисельності економічно активного населення, а в 2002 році рівень безробіття знизився на 1,8 % і склав 10,1% . За цей період кількість безробітних в Україні зменшилася на 398 тисяч осіб. Така сама тенденція спостерігається і по зареєстрованому безробіттю. Найбільша кількість безробітних була зареєстрована в 1999 році і становила 1174,5 тис. осіб, а рівень безробіття становив 5,5% до економічно активного населення. В 2000 році абсолютні та відносні показники безробіття почали знижуватись. У 2002 році порівняно з 1999 роком кількість безробітних зменшилася на 140,3 тис. осіб, а рівень безробіття знизився на 0,6%.

Вимушене безробіття найчастіше є довготривалим і вимагає від особи значних змін способу життя і місця проживання. У його складі вирізняють технологічне, структурне і регіональне безробіття.

Технологічне безробіття пов'язане з упровадженням у виробництво науково-технічного прогресу, при якому вигідною стає заміна працівника машиною.

Структурне безробіття пов'язане із зміною масштабів структурних зрушень економіки, в тому числі і з реорганізацією виробництва. Структурне безробіття пов'язане з великими змінами способу життя безробітних та їх сімей, тому державна політика зайнятості спрямована на створення спеціальних агентств з визначення професійних груп населення, які необхідно навчити новим професіям, забезпечити новими робочими місцями та виплатити компенсації роботодавцям за створення нових робочих місць та працевлаштування безробітних.

В Україні найкраще створені програми з перенавчання колишніх військовослужбовців, які відзначаються високою мобільністю і здібностями до перепідготовки.

Регіональне безробіття обумовлене концентрацією окремих галузей економіки в розрізі територіальних одиниць, де існує

потреба лише в певній кваліфікації робочої сили, а інші фахівці не забезпечені робочими місцями.

Застійне безробіття виділяється міжнародною статистикою серед інших видів безробіття у зв'язку з тим, що фахівці не забезпечені роботою досить довгий період часу. Якщо безробітний не працює понад 6 місяців, то його відносять до групи тривалого безробіття. Якщо безробітний не працює більше 12 місяців, то його відносять до групи застійного безробіття. В країнах перехідної економіки застійне безробіття займає значно більшу частку в загальній чисельності безробітних, ніж в економічно розвинутих країнах. У більшості країн світу безробіття більш притаманне жінкам, ніж чоловікам, а в Україні навпаки.

Критичний рівень безробіття визначається досяганням певного соціального напруження, яке негативно позначається на економічному стані регіону або країни в цілому. Критичний рівень безробіття називають порогом безробіття. Потенційно небезпечним рівнем безробіття в європейських країнах є 18 – 20% від соціальноактивного населення. В Україні, за спостереженням МОП, безробіття в грудні 1999 року складало 2699 тис. осіб, з яких зареєстрованих у службі зайнятості було 1174,5 тис. осіб.

Поріг безробіття визначається показниками загальної чисельності безробітних, питомою вагою молоді в складі безробітних, особливостями менталітету, соціально-психологічним кліматом, системою захисту безробітних тощо.

Безробіття буває повне, часткове і приховане.

Повним називається безробіття, при якому особа зовсім не має роботи і доходів.

Частковим називається безробіття, при якому тривалість робочого періоду скорочується або за рахунок робочого дня, або за рахунок скорочення робочого тижня. Сезонна зайнятість, за рекомендаціями МОП, не відноситься до часткового безробіття. Часткове безробіття в більшості країн світу компенсується за рахунок служб зайнятості.

Прихованим називається безробіття, яке пов'язане з вимушеною неповною зайнятістю. Приховане безробіття складається з двох форм:

– працюючих в умовах неповної зайнятості з ініціативи адміністрації;

– працюючих, які не отримують заробітної плати.

6. Статистичні показники безробіття

Головним джерелом інформації про безробіття є реєстрація безробітних службами зайнятості, розрахунки чисельності працівників на ринку праці, обстеження населення з питань економічної активності, які проводить Держкомстат України щоквартально. На основі цих джерел розраховуються абсолютні, середні та відносні показники аналізу безробіття.

До абсолютних показників відносяться:

– загальна чисельність безробітних за всією сукупністю населення, а також за окремими групами за статтю, віком, професійною підготовкою та ін.;

– тривалість безробіття розраховується для осіб, які мали раніше роботу;

– обсяг безробіття визначається сумою кількості людиномісяців, втрачених суспільством внаслідок безробіття.

Чисельність осіб, які є приховано безробітними, визначається як різниця між загальною чисельністю зайнятих і чисельністю працюючих в еквіваленті повної зайнятості:

$$S_{пр} = S_{з} - S_{ек}.$$

Чисельність працюючих в еквіваленті повної зайнятості визначається відношенням фактично відпрацьованого фонду робочого часу до нормативного фонду робочого часу.

До середніх показників відноситься середня тривалість безробіття, яка визначається за середньоарифметичною зваженою:

$$\overline{T} = \frac{\sum T \cdot S}{\sum S},$$

де T – тривалість безробіття в окремих групах;
S – чисельність безробітних.

Понад 50 % безробітних України не мають роботи більше одного року. Такий високий рівень тривалості безробіття пояснюється не достатньо динамічним розвитком економіки, низь-

кою мобільністю робочої сили та негнучкістю ринку праці. На цей показник впливає також значний рівень незареєстрованої зайнятості.

Крім цього, розраховується середня тривалість пошуку роботи для всього незайнятого населення, в тому числі і тих осіб, які раніше не мали роботу:

$$\overline{t_n} = \frac{\sum t \cdot S}{\sum S}.$$

де t – кількість днів пошуку роботи.

До відносних показників відносяться:

– структура безробіття, яка визначається питомою вагою чисельності безробітних за окремими групами, регіонами, за статтю та ін.;

– структура безробіття визначається питомою вагою безробітних за тривалістю періоду безробіття;

– рівень безробіття визначається відношенням чисельності безробітних до сукупної робочої сили або до чисельності працездатних осіб або до економічно активного населення;

– співвідношення темпів зростання ВВП і темпів зміни рівня безробіття або співвідношенням темпів приросту цих показників.

7. Сучасні моделі ринку праці

Для подолання безробіття і його наслідків необхідно створити найбільш оптимальну модель ринку праці.

Найпоширенішими моделями праці в світі є патерналістська, соціал-демократична і ліберальна. Перша модель розроблена на основі опікування найманого працівника працедавцем упродовж усього життя працівника. Роботодавець забезпечує підготовку і перепідготовку кадрів на своїй фірмі, забезпечує зміни професійно кваліфікаційного складу відповідно до вимог виробництва і кар'єрного зростання працівників. Крім цього, працедавець розв'язує проблеми надмірної робочої сили за рахунок скорочення робочого часу або переходу за взаємною згодою на інші фірми.

Така модель застосовується в Японії, передбачає систему довічного найму і поширюється на великі та середні підприємства.

Друга, соціал-демократична модель спирається на проведення державою активної політики ринку праці. Ця модель використовується в Швеції, де на підготовку і на перепідготовку кадрів та на створення нових робочих місць витрачається більше коштів, ніж на виплату компенсацій з безробіття.

До основних рис такої моделі належать: непрямі податки на товари і послуги, рівність оплати рівної праці незалежно від фінансового стану підприємства, низький рівень інфляції та повної зайнятості в довготерміновому періоді, надання субсидій підприємствам для утримання неконкурентоспроможних працівників.

Третя, ліберальна модель, характеризується високим рівнем мобільності робочої сили в межах окремих регіональних територій. Безробіття в ліберальній моделі відбувається найчастіше, тривалість безробіття недовга за часом. Ліберальна модель є динамічною і найбільш пристосованою до сучасного розвитку економіки. Вона застосовується в США, Канаді, Австралії. На підприємствах цих країн діють жорсткі взаємовідносини з працівниками, які можуть бути звільнені при скороченні обсягів виробництва без попереднього повідомлення. Колективними угодами охоплена лише чверть всіх працівників. Така політика фірм веде до значної географічної мобільності працівників і більш високого рівня безробіття. За такої моделі працівник повинен завжди підтримувати свою конкурентоспроможність, бути мобільним і пристосованим до потреб економіки.

Економічне зростання країни неможливе без збільшення зайнятості населення, підвищення продуктивності праці та зростання доходів. Політика розвитку ринку праці передбачає збільшення кількості робочих місць з безпечними умовами праці, поліпшення професійно-технічної підготовки, трудової та виконавчої дисципліни, мобільності й економічної активності робочої сили.

Важливою проблемою ринку праці є низький рівень заробітної плати та низька частка витрат на робочу силу у собівартості продукції. У сучасних умовах пріоритетним є створення робочих місць завдяки оптимальному розвитку економіки на національному та регіональному рівнях.

Необхідно реформувати оплату праці для забезпечення належного рівня життя і для стимулювання до активної поведінки на ринку праці.

Питання для самоконтролю

1. Специфіка товару на ринку праці.
2. Показники пропозиції робочої сили.
3. Показники попиту на робочу силу.
4. Працездатність та її види.
5. Ціна і вартість робочої сили.
6. Групування економічно активного населення за зайнятістю.
7. Групування зайнятого населення за окремими ознаками.
8. Безробіття, його сутність і види.
9. Причини і наслідки безробіття.
10. Природне і вимушене безробіття.
11. Фрикційне та інституційне безробіття.
12. Технологічне, структурне і регіональне безробіття.
13. Повне і неповне безробіття.
14. Застійне безробіття.
15. Норма безробіття і критичний рівень безробіття.
16. Статистичні показники безробіття: абсолютні, середні і відносні.
17. Співвідношення динаміки ВВП і рівня безробіття.
18. Сегментація ринку праці.
19. Сучасні моделі ринку праці.

Задача

Кількість зайнятого населення за секторами економіки в Україні та в Полтавській області

Види діяльності	Україна		Полтавська область	
	тис. осіб	структура, %	тис. осіб	структура, %
Всього зайнятого населення у віці 15-70 років	20295,7	100,0	785,0	100,0
Промисловість	8179,3		158,0	
Сільське господарство	7344,0		247,8	
Обслуговування	4769,6		180,6	

Визначити структуру зайнятого населення в Україні та полтавській облісті

Задача

Масштаби безробіття населення працездатного віку в Україні

Форми безробіття	Україна		Полтавська область	
	чисельність , тис.осіб	рівень безробіття, %	чисельність, тис.осіб	рівень безробіття, %
Зареєстроване	982	6,2	40,3	
Незареєсроване	470	7,3	25,1	
Приховане	454	7,8	20,6	
Повне	1906	21,4	86,0	
Загальне число працездатних	20296	X	785	x

Визначити рівні безробіття за кожним видом по Україні і в Полтавській області.

Задача

Динаміка рівнів безробіття населення працездатного віку в Україні

Роки	Рівень безробіття, %			
	Зареєстроване	Незареєстроване	Приховане	Повне
1	2,6	7,1	7,1	
2	4,3	7,9	6,8	
3	5,2	7,3	6,9	
4	5,5	7,0	6,5	
5	5,1	6,6	4,7	
6	3,5	2,7	2,4	

Визначити повне безробіття .

Задача

Розподіл працівників регіону за рівнем освіти та за основними галузями економіки, тис. чол.

	Чисельність штатних працівників	Закінчили вищі заклади освіти	
		з I–II рівнем акредитації	з III–IV рівнем акредитації
По регіону	547	91	113
Промисловість	127	17	28
Сільське господарство	154	8	16
Лісове господарство	2	0,2	0,6
Рибне господарство	1	0,1	0,1
Транспорт	29	2,4	5,1
Зв'язок	10	1,0	2,2
Будівництво	32	4,1	6,3
Торгівля	19	2,6	6,2

Визначити питому вагу працівників з вищою освітою за галузями залежно від рівня акредитації.

Задача

Дані про чисельність працюючих по регіону, тис. чол.

	Базисний період	Звітний період
Зайняте населення	838	780
Чисельність робітників, службовців і селян	673	550
у т.ч. робітників і службовців	512	410
з них жінок	265	220

Визначити:

1) питому вагу робітників і службовців у загальній чисельності зайнятого населення;

2) питому вагу жінок у загальній чисельності робітників і службовців.

Задача

Дані про тривалість безробіття по регіону

Групи за тривалістю безробіття	Питома вага безробітних по групах, %	
	Базисний період	Звітний період
До 1 місяця	2,8	1,2
1–3 місяці	4,7	6,5
4–6 місяців	6,8	6,4
7–9 місяців	9,5	9,2
10–12 місяців	12,3	10,1
Більше 1 року	63,9	66,6
Усього безробітних	100	100

Визначити середню тривалість безробіття за кожний період і зробити висновки.

Задача

Дані про тривалість пошуку роботи безробітними по регіону

Групи за тривалістю безробіття	Питома вага безробітних по групах, %	
	Базисний період	Звітний період
До 1 місяця	2,4	1,9
1–3 місяці	5,4	8,4
4–6 місяців	7,3	9,5
7–9 місяців	13,3	11,1
10–12 місяців	18,6	10,3
Більше 1 року	53,0	58,8
Усього безробітних	100	100

Визначити середню тривалість пошуку роботи за кожний період і зробити висновки.

Задача

Дані про попит і пропозицію робочої сили на ринку праці по регіону станом на 1 січня

	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб	48,1	45,2	42,0
Потреба підприємств на заміщення вільних робочих місць, тис.	2,2	3,0	3,7

Визначити навантаження на одне вільне робоче місце за кожний рік та базисні і ланцюгові темпи зниження навантаження. Зробити висновки.

Задача

Дані про попит та пропозицію робочої сили на ринку праці за професійними групами по регіону станом на 1 січня

	Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб		Число вільних робочих місць, тис	
	базисний період	звітний період	базисний період	звітний період
Законодавці, керівники	2456	2161	115	224
Професіонали	3495	2579	233	285
Фахівці	6224	4658	392	481
Технічні службовці	2601	2476	21	44
Робітники сфери обслуговування та торгівлі	6787	6075	165	256
Кваліфіковані робітники сільського господарства	1518	2148	35	145
Кваліфіковані робітники з інструментом	7775	5305	531	1032
Оператори	9289	8292	577	1004
Найпростіші професії	7930	8397	125	209
Усього	48075	42031	2194	3680

Визначити за професійними групами навантаження на одне вільне робоче місце за кожний рік та абсолютну і відносну зміну навантаження.

Тема 6. СТАТИСТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА

1. Значення національного багатства для розвитку національної економіки

Категорія національного багатства була визначена в XVII столітті як сума нагромаджених матеріальних цінностей у працях Уільяма Петті, а починаючи з 1853 року розробляються методики оцінювання його обсягів, які обговорювались на міжнародних статистичних конгресах. У XX столітті національне багатство почало визначатись в грошовій оцінці як сукупність економічних благ та дарів природи. Сучасні статистичні підходи до національного багатства характеризують його як сукупну вартість матеріальних активів на території певної країни. Для цього проводяться інвентаризації, на основі яких визначається вартість активів як сума витрат за весь період їх експлуатації, виключаючи щорічну суму амортизації, розраховану на середню тривалість функціонування даного активу. У середині XX століття була організована Міжнародна асоціація досліджень проблем національного багатства, на якій була окреслена сутність цієї категорії.

Національне багатство – це сукупність всіх благ, що перебувають у розпорядженні суспільства. Виходячи з цього, багатство – це категорія, яка об'єктивно властива всім економічним системам і є необхідною умовою суспільного виробництва, його відтворення і споживання продуктів виробництва.

Суспільне багатство зумовлене розвитком продуктивних сил і відображає зміни у відносинах власності в засобах виробництва. Тому національне багатство визначає систему економічних виробничих відносин.

Головними ознаками суспільного національного багатства є його нагромаджуваність, яка проявляється в здатності задовольняти потреби виробництва і споживання протягом певного часу. Таким чином суспільна праця є джерелом створення усіх матеріальних і духовних благ і основною умовою розвитку людини.

Національне багатство досліджується з урахуванням взаємозв'язку природи і суспільства. До складу національного багатства включаються як природні ресурси, так і споживчі вартості, створені у процесі виробництва. Природне багатство створює умови і засоби існування людини для задоволення потреб у продуктах харчування, енергії тощо, при цьому людина постійно залучає природні ресурси, включаючи їх у господарський обіг і використовуючи суспільну працю, яка призводить до збільшення національного багатства. Таким чином, джерелами суспільного багатства є праця і природа.

Значною частиною багатства є сукупність нагромаджених матеріальних цінностей, які поділяються на засоби виробництва, предмети праці і предмети споживання. Крім цього, поряд з матеріальними цінностями, велике значення мають духовні, соціальні та інтелектуальні цінності, які є невід'ємною частиною матеріальних носіїв. Загальний обсяг національного багатства виражається вартісними показниками. Гроші – це абсолютна суспільна форма багатства.

Багатство суспільства створюється людиною і для людини. Людина є засобом зростання національного багатства і його споживачем, людина є основною складовою продуктивних сил, суб'єктом виробничих відносин і кінцевою метою виробництва. Людина є частиною і природи, і суспільства, в процесі суспільної праці кожна людина пов'язана з іншими людьми, а сукупність людей повинна створити таку еколого-економічну систему, в якій економічні умови життєдіяльності поєднувалися б із збереженням навколишнього середовища, що забезпечить високу якість життя при екологічно безпечних умовах.

Під дією науково-технічного прогресу змінюються продуктивні сили суспільства і засоби виробництва, відбуваються зміни в співвідношенні уречевленої і живої праці. Наука перетворюється в продуктивну силу суспільства.

2. Завдання статистики національного багатства

Національне багатство визначає умови життя населення і рівень економічної діяльності країни. До складу національного багатства включають всі ті елементи, які можуть мати вартісну

оцінку. Таким чином до складу національного багатства включаються всі накопичені матеріальні блага, а також земля та природні ресурси, які беруть участь у виробництві. Крім цього, до національного багатства відноситься також золото та іноземна валюта й інтелектуальні надбання країни.

У системі національних рахунків національне багатство складається з фінансових і нефінансових активів. До фінансових активів відноситься золото та іноземна валюта, цінні папери, випущені іноземними емітентами. До нефінансових економічних активів відноситься земля, водні ресурси та корисні копалини, які входять до складу невідтворюваних природних ресурсів. До відтворюваних нефінансових активів відноситься основний капітал, сальдо оборотних активів та цінності у вигляді антикваріату, предметів мистецтва, колекції, сувеніри.

Залежно від натурально майнової форми основний капітал складається з матеріальної та нематеріальної частин. У матеріальний основний капітал входять житлові будинки, будівлі та споруди, машини та обладнання, а також багаторічні насадження та ліси, робоча та продуктивна худоба та інше. До нематеріального основного капіталу відносяться геологорозвідувальні роботи, комп'ютерне програмне забезпечення, оригінали художніх творів.

Обсяг окремих видів національного багатства відображається натуральними показниками, а при визначенні загального обсягу використовується вартісна оцінка. В ринкових умовах застосовуються такі види оцінки національного багатства, як облікова вартість, відновна вартість і ринкова вартість. Всі ці види оцінки розраховуються за повної вартості і за вартості за винятком зносу.

Повна вартість відображає загальні витрати, пов'язані з купівлею і транспортуванням та встановленням елементів багатства, а вартість за винятком зносу характеризує реальну залишкову вартість цих елементів.

Ринкова вартість основного капіталу визначається величиною попиту та пропозиції. Якщо попит дорівнює пропозиції, то ринкова ціна більш-менш реально відображає вартість основного капіталу. За відсутності такої рівності, ринкова ціна може бути спекулятивною і не відображати дійсної вартості капіталу, але ринкова ціна має особливо важливе значення при оцінюванні землі, природних ресурсів, творів мистецтва тощо. Ринкова вартість творів мистецтва, сувенірів і колекцій з часом може зро-

стати, а решта основного капіталу з часом зменшує свою вартість у результаті фізичного та морального зносу. Цей процес у статистиці називається споживанням основного капіталу (СОК).

Обсяг національного багатства змінюється за рахунок купівлі основного капіталу, виручки від ліквідації основного капіталу, зміни прав власності та купівлі запасів матеріальних оборотних засобів.

У зв'язку з важливістю національного багатства для економічного розвитку країни необхідною є наявність інформації про стан і ефективність використання національного багатства. Тому основними завданнями статистики національного багатства є:

– проведення статистичного спостереження за наявним національним багатством країни;

– визначення обсягів природних ресурсів та корисних копалин;

– аналіз складу і структури національного багатства;

– аналіз динаміки нагромадження національного багатства;

– визначення факторів, що впливають на зміну обсягів і структури національного багатства;

– аналіз та прогноз темпів зростання національного багатства.

3. Склад і структура національного багатства

В умовах зростання науково-технічного прогресу значних змін зазнає склад і структура національного багатства, відбувається оновлення основних виробничих фондів, у складі невиробничих фондів збільшується частка майна наукових організацій, освітніх установ, медичних закладів, спостерігається прискорене використання природних багатств, що може негативно вплинути на навколишнє середовище і спричинити підвищення витрат на екологічні заходи.

Національне багатство є одним із найважливіших показників економічної могутності і соціально-економічного прогресу.

У сучасних умовах статистична практика визначення національного багатства відповідає розробкам міжнародних статистичних організацій і системі національних рахунків, де показники національного багатства інтегровані з рахунками і таблицями національного доходу і національного продукту для виявлення взаємозв'язків з поточними результатами виробництва та змінами

запасів матеріальних благ. Статистика національного багатства повинна відображати наявність та склад активів, оцінювати їх динаміку і ефективність використання.

Національне багатство складається з двох частин: матеріальної та нематеріальної. До матеріальної частини відносяться створені людиною матеріальні фонди та природні ресурси. До нематеріальної частини відносяться духовні цінності, що знаходяться у розпорядженні суспільства і включають фізичні, професійні та інтелектуальні здібності населення, уміння та навички, рівень освіти та культури населення, досягнення науки і техніки, сукупність духовних, культурних та літературних цінностей. Підвищення освітнього рівня населення сприяє створенню і вдосконаленню засобів виробництва. В свою чергу, ефективне функціонування виробництва неможливе без висококваліфікованої робочої сили, яка здатна управляти технічними засобами і мати високий інтелектуальний рівень.

Ефективність використання виробничих і трудових ресурсів у процесі виробництва виражається співвідношенням одержаного результату від застосування ресурсів та їх витрат. Підвищення ефективності використання може відбуватися як екстенсивним, так і інтенсивним шляхом. Процес інтенсифікації передбачає більш повне використання факторів виробництва при удосконаленні технологій, пов'язаних з науково-технічним прогресом, який дозволяє підвищити використання можливостей наявної та новітньої техніки.

Найвищий ефект досягається тоді, коли в процесі виробництва використовуються ресурси, які відповідають передовим технологіям і висококваліфікованим працівникам, здатним до високопродуктивної праці.

Нефінансові активи – це об'єкти, які дозволяють їх власникам отримувати економічні винагороди в результаті їх використання в економічній діяльності або в результаті зберігання їх як запасу вартості. Нефінансові активи поділяються на вироблені та невироблені. Вироблені нефінансові активи згідно з системою національних рахунків виникають у результаті процесу виробництва і включають основний капітал, запаси матеріальних оборотних коштів та цінності. Основний капітал складається з матеріальних та нематеріальних активів, які неодноразово використовуються в процесі виробництва. До цього виду вироблених

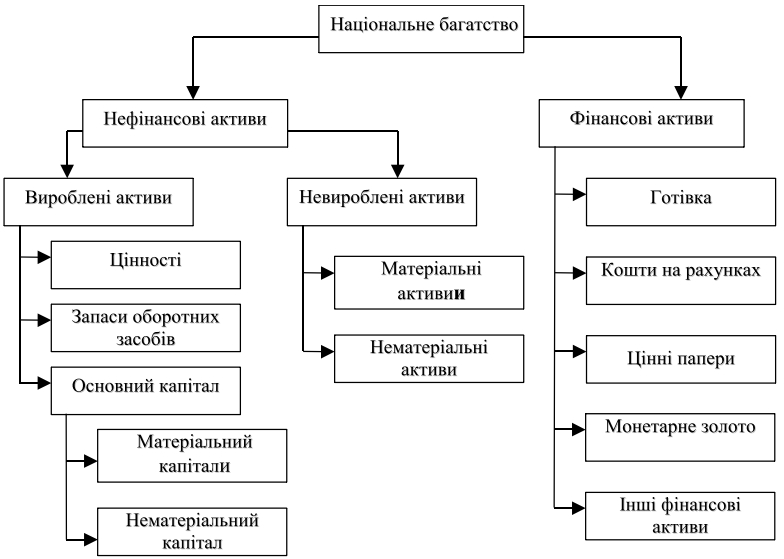

***Рис.* 6.1. Схема складу національного багатства**

активів також відносяться плодові насадження та нематеріальні продукти, такі як програмне забезпечення.

Запаси матеріальних оборотних коштів включають виробничі запаси, незавершене виробництво, готову продукцію, товари, державні матеріальні резерви.

До цінностей відносяться дорогоцінні метали, дорогоцінні каміння, антикварні вироби, колекції, які є носіями вартості для їх власників.

Невироблені нефінансові активи включають активи, які не є результатом виробництва і складаються з природних ресурсів (земля, надра, водні ресурси, корисні копалини та інше).

Невироблені нематеріальні активи включають авторські права, патенти, ліцензії, товарні знаки тощо.

Джерелами даних про обсяги національного багатства є дані інвентаризації, бухгалтерської та статистичної звітності.

Статистика національного багатства – це система показників наявності, накопичення та його використання для розширеного процесу суспільного відтворення. Статистика вивчає обсяг і структуру національного багатства, його динаміку, розміщення

по території та відтворення національного багатства. Обсяг національного багатства оцінюють в поточних цінах. У системі національних рахунків обсяг національного багатства на початок року називають запасами. Інформація про запаси використовується для розробки національної економічної політики.

Розвиток кожної країни незалежно від її суспільного ладу пов'язаний із наявністю і станом земельного фонду. Тому статистика вивчає склад та структуру земельного фонду, трансформацію і рекультивацію земель, зміну якостей земельних ресурсів.

Земельні ресурси є територіальним базисом для більшості видів економічної діяльності, а для сільського господарства – і засобом виробництва. Таким чином, земля – це основа існування людей, які проживають на ній. Земля дає багатство і розмаїття смаків, барв, пахощів і звуків рідної природи. Земельний фонд країни характеризується територією в межах її кордонів, включаючи внутрішні води. Якість землі буває різна і залежить від природних процесів і господарської діяльності людини. Україна має найбагатші в світі природні ґрунти, які характеризуються високою природною родючістю.

Таблиця 6.1

Земельний фонд України на 01.01.2003 року

Види угідь	Площа, тис. га.	Структура, %
Усього земель	60354,8	100
Землі сільськогосподарського призначення	43022,3	71,3
Ліси та лісовкриті площі	10438,9	17,3
Забудовані землі	2463,0	4,1
Землі під водою	2421,0	4,0
Відкриті заболочені землі	951,8	1,6
Інші землі	1057,8	1,7

Загальна земельна площа України – це площа поверхні суші разом з внутрішніми водами, які знаходяться в межах державного кордону. В складі загальної земельної площі найбільшу питому вагу займають землі сільськогосподарського призначення (71,3 %). В середньому на одну особу наявного населення України припадає 0,89 га земель сільськогосподарського призначення, що в 3,5 разу більше, ніж у Німеччині.

Господарська діяльність людини може поліпшити якість ґрунтів шляхом впровадження раціональної системи землероб-

ства, а може і погіршити якість землі шляхом забруднення навколишнього середовища. Тому земля має різну економічну оцінку, і зниження цього показника свідчить про величину втрат і зниження народногосподарського ефекту.

Статистика вивчає площу порушених земель, відпрацьованих земель та відновлення земель у вигляді рекультивації. Рекультивація земель – це комплекс робіт пов'язаний з відновленням продуктивності та господарської цінності земель і поліпшенням навколишнього середовища. Крім цього, для покращення якості ґрунтів проводяться меліоративні заходи, пов'язані з вапнуванням кислих ґрунтів та гіпсуванням солонців.

Таблиця 6.2

Динаміка рекультивації земель та проведення меліоративних заходів в Україні за 1996–2002 роки, тис. га

Показники	1996р.	1997р.	1998р.	1999р.	2000р.	2001р.	2002р.
Порушено земель	3,3	1,9	2,3	2,4	1,9	2,2	1,5
Відпрацьовано земель	5,9	2,2	2,8	2,7	2,8	2,6	3,6
Рекультивовано земель	6,8	3,1	3,3	4,1	3,7	2,6	2,8
Проведено вапнування	139,1	34,7	32,7	23,0	23,9	26,7	21,5
Проведено гіпсування	1,8	7,3	4,0	1,7	5,1	3,6	5,0

Дані таблиці свідчать про зменшення обсягів меліоративних заходів з поліпшенню земель в Україні. Так, площа рекультивованих земель зменшилися в 2,4 разу, вапнування кислих ґрунтів зменшилось в 6,5 разу проти 1996 року. За досліджуваний період збільшилась у 2,5 разу площа земель, на якій проведено гіпсування.

Лісові ресурси тісно пов'язані з земельними ресурсами і з життям людей. Ліси підтримують кисневий і вуглеводневий баланси землі, впливають на кліматичні умови різних зон, на запаси вологи в ґрунті, повноводдя рік та озер. Але статистика лісового господарства розглядає ліси як економічний ресурс і проводить облік лісів залежно від їх народногосподарського значення, місцезнаходження і природоохоронних функцій.

Водні ресурси включають запаси підземних і поверхневих вод, таких як ріки, озера, ставки, канали і водосховища. Статистика

водних ресурсів вивчає водозабезпечення окремих регіонів і водоспоживання, обсяги стоків і їх забрудненість, а також заходи з охорони і збереження водних ресурсів.

Споживання свіжої води включає використання води для задоволення потреб населення і виробництва. Статистика досліджує обсяги використання свіжої води в цілому та для окремих потреб, а також обсяги скидів забруднених вод. Крім цього, обліковується обсяг оборотної та повторно використаної води та потужність очисних споруд. Ці показники досліджуються в динаміці за регіонами і в цілому по Україні.

Таблиця 6.3

Динаміка водопостачання в Україні за 1996–2002 роки, млн м^3

Показники	1996р.	1997р.	1998р.	1999р.	2000р.	2001р.	2002р.
Спожито свіжої води	18668	15623	13836	14285	12991	12168	11589
У т.ч. для виробництва	9090	7666	6794	7304	6957	7033	6632
для господарсько питних потреб	4246	3929	3812	3566	3311	3041	2870
Скинуто зворотних вод	13998	12534	11040	11488	10964	10569	10005
Обсяг оборотної та послідовно використаної води	47958	45927	42220	40969	41523	41334	41315
Потужність очисних споруд	8281	8271	8284	8018	7992	7790	7546

Споживання свіжої води для виробничих та господарських потреб за період з 1996 року 2002 рік значно скоротилося, що пояснюється скороченням обсягів виробництва, а звідси і зменшенням споживання води. Цим пояснюється і зменшення відведених (скинутих вод). Досліджуваний період характеризується зменшенням потужності очисних споруд, що може мати негативні наслідки в майбутньому.

Умови життя людей залежать також від якості атмосферного повітря, тому статистика фіксує викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря як у цілому по Україні так і за регіонами. При цьому фіксуються викиди в атмосферу стаціонарними джерелами забруднення і автотранспортом.

За останні роки викиди шкідливих речовин в атмосферу зменшилися на 4%, що обумовлено зменшенням забруднення стаціонарними джерелами, у той же час збільшилося забруднення ат-

мосферного повітря викидами автотранспорту на 28 %, що пояснюється збільшенням парку автомобільного транспорту.

Таблиця 6.4

Динаміка забруднення та охорона атмосферного повітря за 1996–2002 роки, млн т

Показники	1996р.	1997р.	1998р.	1999р.	2000р.	2001р.	2002р.
Викиди шкідливих речовин	6342	5966	6041	5853	5909	6050	6094
У т. ч. стаціонарними джерелами забруднення	4764	4533	4156	4106	3959	4055	4075
автотранспортом	1579	1433	1885	1747	1949	1995	2019

Природні ресурси відносяться до невідтворюваних матеріальних благ, тому їх використання повинно бути раціональним і обмеженим.

Згідно з системою національних рахунків фінансові активи – це фінансові вимоги та зобов'язання у різних формах. Основними видами фінансових активів є готівка, кошти на рахунках у банку (депозити), цінні папери, монетарне золото, страхові резерви тощо.

Готівка – це банкноти та монети в національній та іноземній валюті, які використовуються для проведення розрахунків.

Депозити – це грошові кошти, які передані банкам на зберігання. Грошові кошти на рахунках у банку можуть бути виражені як у національній, так і в іноземній валюті.

Цінні папери – це боргові зобов'язання, до яких відносяться облігації, депозитні сертифікати, приватизаційні чеки, векселі та ін.

Монетарне золото – це централізований запас золота в зливках та монетах, що зберігається в державних грошово-кредитних установах для створення резервів купівельної спроможності грошей.

До інших фінансових активів відносяться позики, акції, страхові резерви рахунки дебіторів та кредиторів.

Як бачимо, фінансові активи проявляються в фінансових вимогах чи фінансових зобов'язаннях і виступають в різних формах.

4. Показники національного майна

Найпершою умовою процесу виробництва є забезпечення його засобами виробництва, предметами праці та виробничим персоналом для отримання такого рівня валової продукції, яка б дала змогу підприємству отримати прибуток і прийняти модель розширеного відтворення виробництва. Вкладена у виробництво авансована вартість в процесі свого використання приносить економічну вигоду власнику.

Національне майно є більш динамічним і оновлюваним у складі національного багатства. За економічним призначенням національне майно поділяється на такі групи:

– основні фонди, які включають засоби виробництва і використовуються протягом кількох виробничих періодів;

– матеріальні оборотні засоби і запаси, які створюють умови для виробництва і використовуються протягом одного виробничого періоду;

– домашнє майно населення, до якого включаються матеріальні блага домашніх господарств довготривалого використання, такі як меблі, побутова техніка, транспортні засоби та інше.

За формами власності, відповідно до державного класифікатора форм власності, національне майно поділяється на:

– державну власність;
– муніципальну власність;
– власність громадських організацій;
– приватну власність;
– іноземну власність;
– змішану власність.

В основу національного багатства покладено поняття економічних активів, що відповідає показникам системи національних рахунків. Економічні активи –це об'єкти, що знаходяться в індивідуальній або колективній власності інституційних одиниць, які мають від їх володіння або використання економічну винагороду. Кожний економічний актив має вартість, яка залежить від економічних вигод, але ця вартість не буває постійною, так як економічна винагорода для власників різна.

Економічні активи визначаються такими умовами:

– об'єкти повинні знаходитись у власності;

– власник повинен мати економічні винагороди від володіння або використання об'єкта;

– власник може розпоряджатись активом на свій розсуд, тобто може його віддати або продати іншим інституційним одиницям.

На основі прийнятої класифікації основних фондів вони поділяються на такі групи: будівлі, споруди, житлові будинки, машини та обладнання, транспортні засоби, виробничий і господарський інвентар, робоча худоба, продуктивна худоба, багаторічні насадження та інші види основних фондів. У вартість основних фондів також включаються витрати з покращення земель, витрати, пов'язані з передачею прав власності.

Склад основних фондів досліджується за такими ознаками:

– за галузями економіки та видами економічної діяльності (сільське та лісове господарство, промисловість, транспорт, зв'язок та ін.);

– за формами власності основні фонди поділяються на фонди державної власності, приватної, колективної та ін.;

– за участю у виробничому процесі основні фонди поділяються на ті, які беруть участь у виробництві та незадіяні основні фонди;

– за територіальною ознакою фонди групуються відповідно до адміністративно-територіального устрою.

Облік основних фондів проводиться в натуральному та вартісному вигляді.

Під час експлуатації основні засоби зношуються, а їх вартість зменшується на суму амортизаційних відрахувань. Такий знос називається фізичний. Зношення, яке пов'язане з розвитком науково-технічного прогресу, називається моральним зносом.

Грошовим вираженням зносу основного капіталу є амортизаційний фонд. Авансовані основні виробничі кошти рухаються у вигляді амортизаційних відрахувань, накопичуються в амортизаційному фонді до повного повернення, а потім авансуються у новий цикл виробництва інституційної одиниці у розширеному обсязі за рахунок використання частини прибутку. Рух основних і оборотних фондів супроводжується їхнім споживанням і заміщенням у вартісній та натуральній формі.

Всі засоби виробництва постійно знаходяться в русі і здійснюють кругообіг. Послідовне повторення стадій кругообігу харак-

теризується оборотом капіталу. Важливим показником обороту капіталу виступає його послідовна заміна. Приміщення, будівлі функціонують багато років, тобто ця частина капіталу обертається досить повільно. Частина капіталу, вкладена в машини і обладнання також обертається, але швидше, тому що функціонує в процесі виробництва протягом кількох виробничих циклів. При кожному обертанні частина авансованої вартості переноситься в амортизаційний фонд, який у подальшому дозволить провести просте відтворення капіталу. В економіці використовуються такі системи нарахування амортизації:

— зростаюча амортизація, при якій у перші роки експлуатації амортизаційні відрахування невеликі, а в подальші роки їх величина зростає;

— лінійна або рівномірна амортизація, при якій вартість об'єкта рівномірно розподіляється протягом терміну служби об'єкта;

— зменшуюча амортизація, або метод залишку, при якому норма амортизації застосовується до балансової вартості об'єкта на кінець попереднього року.

Існують такі способи оцінки основних фондів:

1) повна первісна вартість основних фондів – це їх вартість у момент придбання плюс витрати на доставку, монтаж, податки та гонорари. Якщо фонди придбані за бартером або трансфертами в натурі, їх оцінка проводиться за розрахунковими цінами;

2) залишкова вартість основних фондів – це первісна вартість, яка зменшується на величину фізичного зносу;

3) відновна вартість основних фондів – це оцінка основних фондів у поточних цінах;

4) залишкова відновна вартість основних фондів – це вартість, яка зменшується на величину зносу.

Для поповнення основного капіталу підприємства проводять амортизаційні відрахування, які утворюють амортизаційний фонд. Сума амортизації за рік визначається за формулою:

$$A = \frac{Ф + К - Л}{Т},$$

де: $Ф$ – повна початкова вартість основного капіталу;
$К$ – вартість проведеного капітального ремонту;
$Л$ – ліквідаційна вартість;
$Т$ – нормативний термін дії основних фондів.

Норма амортизації обчислюється відношенням річної норми амортизації до повної початкової вартості основних фондів, або до їх балансової вартості.

$$H = \frac{A}{\Phi} \times 100,$$

де: Н – норма амортизації.

Якщо величину норми амортизації брати від балансової вартості основних фондів, то одержимо зменшуючу амортизацію. Такий метод називається методом постійного відсотка:

$$A = \Phi_{б} \cdot H.$$

Упродовж періоду експлуатації вартість об'єктів змінюється. Балансова вартість – це вартість об'єктів з урахуванням переоцінки основних засобів підприємства. Проводять переоцінку основних фондів за діючими в сучасних умовах цінами, які відповідають відновній вартості на початок року. Перерахунок проводиться на основі індексів зміни цін на основні засоби або на основі ринкових цін відповідних видів основних засобів на момент переоцінки.

При ринкових відносинах використовується ще один вид вартісної оцінки основних фондів, яка називається ринковою вартістю. Зазначена вартість відображає можливу ціну продажу об'єктів основних фондів з урахуванням їх реального стану, фізичного і морального зносу та можливого доходу від експлуатації.

5. Статистико-економічний аналіз національного багатства

Наявність і рух основних фондів відображається в балансі основних фондів. На основі балансу основних фондів розраховуються такі якісні характеристики:

Коефіцієнт зносу визначається відношенням суми зносу до повної первісної вартості основних фондів:

$$Кз = \frac{З}{\Phi} \times 100.$$

Коефіцієнт придатності основних фондів визначається відношенням залишкової вартості до повної первісної вартості основних фондів, або як різниця між 100 і відсотком зносу

$$K_п = 100 - K_з$$

Ці показники обчислюються станом на початок і кінець року.

Показник динаміки обчислюється відношенням вартості основних фондів на кінець і початок року:

$$K_д = \frac{Ф_1}{Ф_0}.$$

Коефіцієнт вибуття визначається відношенням вартості вибувших основних фондів до вартості фондів на початок року:

$$K_в = \frac{Ф_в}{Ф_0}.$$

Коефіцієнт оновлення визначається відношенням вартості фондів, що надійшли, до вартості фондів на кінець року:

$$K_{онов.} = \frac{Ф_н}{Ф_1}.$$

Показник забезпечення основних фондів оборотними фондами визначається відношенням суми оборотних фондів до вартості основних фондів.

Показники фондоозброєності, фондозабезпечення і фондовіддачі обчислюються на основі середньорічної вартості основних фондів.

Фондоозброєність визначається відношенням середньорічної вартості основних фондів до середньоспискової чисельності працівників:

$$Ф_{озб} = \frac{\overline{Ф}}{\overline{S}}.$$

У сільськогосподарських підприємствах показник фондозабезпеченості визначається відношенням середньорічної вартості основних фондів до площі сільськогосподарських угідь.

Ефективність використання основних засобів виробництва характеризує показник фондовіддачі, який показує обсяг випущеної продукції на 1 грн вартості основних фондів, таким чином фондовіддача визначається відношенням вартості валової продукції до середньорічної вартості основних фондів:

$$f_{віддача} = \frac{B}{\overline{\Phi}}.$$

Фондомісткість є оберненою величиною фондовіддачі:

$$f_{міст} = \frac{\overline{\Phi}}{B}.$$

Якщо підприємства виробляють однорідну продукцію, то при аналізі динаміки середнього рівня фондовіддачі застосовується індекс рівня фондовіддачі змінного складу:

$$I_{\overline{f}} = \frac{\sum f_1 \Phi_1}{\sum \Phi_1} : \frac{\sum f_0 \Phi_0}{\sum \Phi_0} = \frac{\overline{f}_1}{\overline{f}_0}.$$

Абсолютна зміна фондовіддачі визначається як різниця між чисельником і знаменником:

$$\Delta \overline{f} = \overline{f}_1 - \overline{f}_0.$$

На зміну цього індексу впливають два фактори: зміна рівнів фондовіддачі на окремих підприємствах та структурні зрушення у вартості основних засобів. Індекс фіксованого складу середнього рівня фондовіддачі обчислюється за формулою:

$$I_f = \frac{\sum f_1 \Phi_1}{\sum f_0 \Phi_1} = \frac{\overline{f}_1}{\overline{f}_{ум.}}.$$

Абсолютна зміна фондовіддачі за рахунок зміни фондовіддачі окремих підприємств визначається як різниця між чисельником і знаменником:

$$\Delta f = \overline{f}_1 - \overline{f}_{ум}.$$

Індекс структурних зрушень середнього рівня фондовіддачі визначається за формулою:

$$I_{стр} = \frac{\sum f_0 \Phi_1}{\sum \Phi_1} : \frac{\sum f_0 \Phi_0}{\sum \Phi_0} = \frac{\overline{f}_{ум}}{\overline{f}_0}.$$

Абсолютна зміна середнього рівня фондовіддачі за рахунок структурних зрушень у вартості основних засобів визначається як різниця між чисельником і знаменником:

$$\Delta f_{стр} = \overline{f}_{ум} - \overline{f}_0.$$

Мультиплікативна модель взаємозв'язку індексного аналізу:

$$I_{\overline{f}} = I_f \cdot I_{стр.}.$$

Адитивна модель взаємозв'язку індексного аналізу:

$$\Delta \overline{f} = \Delta f + \Delta f_{стр.}$$

Виробництво валової продукції залежить від двох факторів: від наявності основних фондів і від рівня фондовіддачі. Щоб визначити вплив цих факторів, необхідно розрахувати умовну валову продукцію, як добуток фондовіддачі базисного року(f_0) і середньорічної вартості основних фондів звітного року(Φ_1):

$$B_{ум} = f_0 \cdot \overline{\Phi}_1.$$

Зміна обсягів валової продукції визначається, як різниця між вартістю валової продукції звітного і базисного періодів :

$$\Delta = B_1 - B_0.$$

У тому числі:

за рахунок фондовіддачі:

$$\Delta = B_1 - B_{ум};$$

за рахунок середньорічної вартості фондів:

$$\Delta = B_{ум} - B_0.$$

Розвиток виробництва і зростання національного багатства пов'язані з науково-технічним прогресом. Впровадження високопродуктивних технологій і новітньої техніки значно зменшує

питому вагу ручної праці, скорочує витрати на виробництво, підвищує продуктивність праці і економічну ефективність виробництва.

Для аналізу ефективності використання оборотних коштів застосовується ряд показників.

Середні залишки оборотних коштів у моментному ряду динаміки обчислюються за формулою середньої хронологічної:

$$\overline{З} = \frac{0,5З_1 + З_2 + ... + 0,5З_n}{З - 1}.$$

Кількість оборотів оборотних коштів визначається відношенням вартості реалізованої продукції (Р) на середній залишок оборотних коштів:

$$v = \frac{P}{\overline{З}}.$$

Цей показник характеризує швидкість обертання оборотних коштів.

Середня тривалість одного обороту визначається відношенням календарної кількості днів у році на швидкість обертання оборотних коштів:

$$t = \frac{Д}{v} = \frac{360}{v}.$$

Індекс швидкості обертання оборотних коштів визначається відношенням показника швидкості обертання оборотних коштів звітного періоду до такого ж показника базисного періоду:

$$I = \frac{v_1}{v_0}.$$

Індекс тривалості одного обороту оборотних коштів визначається за формулою:

$$I = \frac{t_1}{t_0}.$$

Сума вивільнення коштів за рахунок зменшення часу оборотності оборотних коштів визначається за формулою:

$$E = \frac{P}{Д} \times (t_1 - t_0),$$

де: P – це вартість реалізованої продукції;
$Д$ – тривалість періоду;
t_1, t_0 – тривалість одного обороту в звітному і базисному періодах.

Ефективність застосування прогресивної техніки характеризується такими показниками:

1) зниження собівартості від використання нової техніки:

$$\Delta z = (z_1 - z_{мех}) q_{мех}.$$

де: z_1 – собівартість одиниці продукції без застосування нової техніки;
$z_{мех}$ – собівартість одиниці продукції при застосуванні нової техніки;
$q_{мех}$ – обсяг продукції при застосуванні нової техніки;

2) ефективність використання нової техніки обчислюється відношенням економії витрат до витрат на модернізацію:

$$E = \frac{(z_1 - z_{мех}) q_{мех}}{K},$$

де: K – витрати на модернізацію (капіталовкладення);

3) окупність витрат на модернізацію визначається відношенням суми капіталовкладень до економічної ефективності:

$$O = \frac{K}{\Delta z};$$

4) економія витрат праці при використанні новітньої техніки:

$$\Delta t = (t_1 - t_{мех}) q_{мех},$$

де: t_1 і $t_{мех}$ – витрати праці на одиницю продукції до і після впровадження нової техніки;
$q_{мех}$ – обсяг виробництва на новій техніці;

5) відносне вивільнення чисельності промислово-виробничого персоналу:

$$\frac{(t_1 - t_{мех})\, q_{мех}}{T_ф},$$

де: $T_ф$ — фонд робочого часу одного робітника за рік (період).

6. Джерела інформації про наявність та використання національного багатства

Основним джерелом інформації про національне багатство є рахунок капіталу та фінансовий рахунок у системі національних рахунків України. Крім цього, джерелом інформації можуть бути дані статистичної та бухгалтерської звітності.

Інформацію про капіталовкладення підприємств та організацій отримуємо зі статистики капітального будівництва, де в формі № 2-кб – річна "Звіт про введення в дію основних фондів і освоєння капітальних вкладень" оцінка будівель проводиться за фактичною вартістю для забудовника. В цій же формі (№2-кб), починаючи з 1997 року, наводяться дані про вартість невстановленого обладнання, розміщеного на складі забудовника, яке також включається до величини капіталовкладень.

Вартість приросту худоби основного стада визначається на основі звітного балансу основних фондів як сальдо вартості між надходженням та вибуттям худоби.

Дані про витрати на капітальний ремонт наводяться в статистичній звітності за формою №11-оф "Звіт про наявність та рух основних фондів, амортизацію (знос)", форма №1-КМП (буд.) "Звіт про виконання підрядних робіт та введення в дію об'єктів житлово-цивільного призначення".

Дані про витрати на геологорозвідувальні роботи, що виконуються за рахунок державного бюджету та інших джерел отримуються з форми № 1-гр "Звіт про виконання геологорозвідувальних робіт" та форми №1-КМП "Звіт про діяльність кооперативу, малого підприємства".

Дані про витрати на створення програмного забезпечення і баз даних для комп'ютерів отримуються з форми №1 – інф. „Звіт про діяльність обчислювальних центрів".

Дані про наявність запасів матеріальних оборотних коштів беруться з річних бухгалтерських звітів підприємств та організацій за формою №1 "Баланс підприємства".

Чисте придбання цінностей відображається даними управління статистики торгівлі за формою №3-торг.

Питання для самоконтролю

1. Статистика національного багатства.
2. Структура національного багатства згідно з СНР.
3. Статистика навколишнього середовища.
4. Складові природних ресурсів.
5. Земельний фонд країни і його значення.
6. Лісові ресурси і їх характеристика.
7. Багатства надр, їх класифікація.
8. Водні ресурси і показники водозабезпечення, водоспоживання і стоку.
9. Склад національного майна.
10. Основний капітал, його склад і структура.
11. Методика оцінки основних фондів.
12. Показники наявності, руху, динаміки, стану і використання основних фондів.
13. Джерела інформації про національне багатство.

Задача

Фірма закупила 10 верстатів за ціною 5000 грн за кожен. Вартість доставки і установки склала 2000 грн. На слідуючий рік фірма купила ще п'ять таких верстатів, первісна вартість яких 45000 грн.

Визначити первісну і відновну вартість верстатів на фірмі.

Задача

Щорічні амортизаційні відрахування на основні засоби підприємства складають 70000 грн, а норма амортизації за рік –15%.

Визначити повну первісну вартість основних засобів.

Задача

Фірма має основні фонди, які відносяться до другої групи. Річна норма амортизації складає 25% , а щоквартальні відрахування становлять 9000 грн.

Визначити повну первісну вартість основних фондів фірми.

Задача

Показники діяльності сільськогосподарського підприємства.

Показники	Базисний рік	Звітний рік
Середньорічна вартість основних фондів, тис. грн.	3240	3320
Середньорічна чисельність працівників, чол.	370	352
Площа сільськогосподарських угідь, га	4510	4330
Вартість валової продукції, тис. грн.	2780	3160

Визначити за базисний і звітний періоди:

1) показники фондоозброєності, фондозабезпечення і фондовіддачі;

2) приріст валової продукції в цілому і за рахунок зміни фондовіддачі та вартості основних фондів.

Задача

На турбомеханічному заводі є 200 одиниць наявного обладнання, в тому числі встановленого – 186 одиниць, а фактично діючого – 179 одиниць.

Визначити коефіцієнти використання наявного і встановленого обладнання.

Задача

Повна початкова вартість основних фондів становить 1800 тис. грн. Вартість фондів на початок другого року –1350 тис. грн.

Визначити:

1) норму амортизації;

2) залишкову вартість на початок п'ятого року експлуатації та коефіцієнт придатності.

Для розрахунку застосувати метод постійного процента.

Задача

Дані про обсяги основних засобів по Україні у фактичних цінах на кінець року

Роки	Основні засоби, млрд грн.						
		базисний	ланцюговий	базисний	ланцюговий	базисний	ланцюговий
1996	843,5						
1997	833,2						
1998	823,6						
1999	837,5						
2000	828,8						
2001	915,5						
2002	941,8						

Визначити показники ряду динаміки основних фондів базисним та ланцюговим методами, а також середні показники ряду динаміки та скласти прогноз на майбутні п'ять років.

Задача

Основні засоби за видами економічної діяльності

Види діяльності	2001р.		2002р.	
	сума, млрд грн	структура, %	сума, млрд грн.	структура, %
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	93,4		93,8	
Рибне господарство	1,9		1,9	
Промисловість	311,1		320,6	
Будівництво	16,9		17,4	
Оптова та роздрібна торгівля	20,3		22,1	
Готелі та ресторани	5,5		5,7	
Транспорт та зв'язок	130,6		138,5	
Фінансова діяльність	6,1		6,9	
Операції з нерухомістю	209,1		213,7	
Держане управління	33,4		33,4	
Освіта	46,3		46,1	
Охорона здоров'я	24,5		24,9	
Колективні, громадські та особисті послуги	16,3		16,9	
Усі основні засоби	915,5		941,8	

Визначити структуру основних засобів за видами економічної діяльності та індекси динаміки основних фондів.

Задача

Дані про середньорічну вартість основних фондів та валову додану вартість по групі підприємств, тис. грн

Підприємства	Середньорічна вартість основних фондів,		Валова додана вартість	
	базисний період	звітний період	базисний період	звітний період
1	1550	1820	1430	1910
2	2600	2730	2540	2890
3	3900	4150	4035	4080
4	4750	5200	4640	5250

Визначити індекси фондовіддачі змінного складу, постійного складу та структурних зрушень. Побудувати мультиплікативну та адитивну індексні моделі.

Задача

Дані про обсяги реалізації продукції та залишки оборотних коштів по фірмі

	Базисний період	Звітний період
Вартість реалізованої продукції, тис. грн.	3700	4550
Середній залишок оборотних коштів, тис. грн.	485	520

Визначити швидкість обертання оборотних коштів, тривалість одного обороту в днях, індекси швидкості обертання і тривалості одного обороту, а також вивільнення коштів під впливом змін у тривалості обороту оборотних коштів.

Задача

Баланс основних засобів промислового підприємства за рік, тис. грн.

Групи основних засобів	Первісна вартість на початок року	Надійшло за рік	Вибуло за рік	Первісна вартість на кінець року
Земельні ділянки	122	2	–	124
Будинки і споруди	158788	23670	2326	180132
машини і обладнання	8063	1297	372	8988
Транспортні засоби	6245	1773	339	7679
Інструменти	1177	355	27	1505
інші	9768	6558	724	15602
Усього основних засобів	1705	5261	352	6614
Знос	58590			72150

Середньорічна чисельність штатних працівників – 486 осіб
Обсяг реалізованої продукції – 180844 тис. грн.
Визначити:

1. Показники структури основних засобів підприємства на початок і кінець року.
2. Показники зносу і придатності основних засобів на початок і кінець року.
3. показники оновлення і вибуття основних засобів.
4. Показники фондоозброєності, фондомісткості та фондовіддачі.

Задача

Баланс основних засобів промислового підприємства за рік, тис. грн.

Групи основних засобів	Первісна вартість на початок року	Надійшло за рік	Вибуло за рік	Первісна вартість на кінець року
Земельні ділянки	–	–	–	–
Будинки і споруди	17806	94	420	17480
машини і обладнання	6465	354	86	6733
Транспортні засоби	2469	74	237	2306
Інструменти	1186	211	15	1382
інші	136	6	5	137
Усього основних засобів	28062	739	763	28039
Знос	14761			15495

Середньорічна чисельність штатних працівників – 324 осіб
Обсяг реалізованої продукції – 66806 тис. грн.
Визначити:

1. Показники структури основних засобів підприємства на початок і кінець року.
2. Показники зносу і придатності основних засобів на початок і кінець року.
3. показники оновлення і вибуття основних засобів.
4. Показники фондоозброєності, фондомісткості та фондовіддачі.

Тема 7. СТАТИСТИКА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Сутність та проблеми інноваційної діяльності

Законодавча та виконавча влади України створили сприятливі умови для інноваційного розвитку країни, які були затверджені Законом України "Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій" № 1676 – IV від 9 квітня 2004 року.

На основі створення і розвитку наукоємних технологій створюється масштабна модернізація національної економіки. Програма реалізується в два етапи:

І етап включає період 2005–2008 роки і передбачає реалізацію проектів з розробки наукоємних технологій з орієнтованим обсягом фінансування 8755,6 млн грн.

ІІ етап розрахований до 2013 року і передбачає впровадження на підприємствах наукоємних технологій, розроблених протягом першого етапу.

Крім цього, реалізується державна програма розвитку промисловості до 2011 року та завершена розробка Енергетичної стратегії до 2030 року.

Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції України розроблені пропозиції щодо механізму запровадження інноваційної моделі розвитку економіки, а Міністерством освіти і науки та НАН України розроблено проект Держаної програми прогнозування науково-технологічного та інноваційного розвитку України.

Інноваційна діяльність відображає ступінь взаємозв'язку та інтеграції наукової і виробничої сфери на основі використання нових науково-технічних знань та організаційних рішень у створенні і поширенні інновацій у матеріальній сфері.

Економічний розвиток країни залежить, в основному, від науково-технічного прогресу, який є важливим чинником ефективного використання природних і трудових ресурсів та джерелом економічного зростання суспільства. Тому науково-технічний прогрес у зарубіжній та вітчизняній літературі ототожнюється з поняттям інноваційного процесу, який об'єднує науку, техніку, економіку, підприємництво та управління і охоплює виробництво, обмін та споживання. Інноваційний процес триває від зародження ідеї до її реалізації в життя.

Технічний прогрес, нова технологічна база та продуктивність праці робітників визначають близько 28 % приросту національного доходу. Якщо інновації пов'язанні з інвестиціями, то їх загальний вплив на приріст національного доходу дорівнюватиме майже 50 %.

Інновація – це економічна категорія, яка визначається перетворенням потенційного науково-технічного прогресу в процес виробництва нових видів продукції і розробки новітніх технологій. К. Фрімен вважав промислову інновацію як технічну, дизайнерську, виробничу, управлінську та комерційну діяльність виготовлення нових товарів чи перше комерційне використання нових (удосконалених) процесів або обладнання.

Економічна енциклопедія трактує інновацію як новий підхід до конструювання виробництва, збуту товарів, завдяки якому інноватор та його партнери здобувають перевагу над конкурентами [18].

Держкомстат України визначає інновації технологічні – це проведення комплексу робіт, які спрямовані на створення й освоєння нових видів продукції і впровадження прогресивних технологічних процесів, а також на значні технологічні зміни продукції та процесів виробництва. Інноваційна продукція – традиційна продукція, параметри якої значною мірою вдосконалені чи модифіковані протягом останніх трьох років [32, с.314].

У сучасних умовах ринкових відносин необхідно розробити стратегію випереджального розвитку всіх галузей національної економіки, щоб забезпечити щорічні темпи зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) на 6–7%. Світовий досвід різних країн свідчить, що таке зростання в Україні є реальним, якщо воно здійснюється на основі інтенсивного технічного та технологічного оновлення виробництва, але наша економіка не викорис-

товує результатів наукових досліджень. Наука, як і існуючі новітні технології, розроблені українськими вченими, залишаються незадіяними.

У 2002 році інноваційною діяльністю займалося лише 10% від загальної кількості підприємств, які випустили інноваційної продукції лише 7% від загального обсягу виробництва, тоді як у розвинутих країнах частка інноваційно-активних підприємств складає близько 70 %, які виробляють 85–90% інноваційної продукції від приросту ВВП.

Міжгалузева незбалансованість виробництва зумовлює недостатні бюджетні надходження, низьку конкурентоспроможність національної економіки, високу енерго- та ресурсоємність продукції, збільшує техногенне навантаження на довколишнє середовище. Розвиток України за роки незалежності показав, що економіка нашої держави не була націлена на подолання технологічного відставання та утворення передумов інтеграції в співтовариство високотехнологічних країн. Тому в Україні розробляються програми швидкого запровадження механізмів прискореної амортизації та податкових стимулів інновацій, що сприяє зростанню експорту високотехнологічної продукції. Щоб прискорити створення ефективного конкурентного середовища, необхідно активізувати процес входження України в світову організацію торгівлі, що буде сприяти поглибленню міжнародного співробітництва в інноваційну сферу.

Суть інноваційної перебудови економічної політики України полягає у максимальній концентрації існуючих ресурсів на конкурентоспроможних галузях науково-технічного прогресу, які визначені Законом "Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні". Наша держава має надзвичайно великі потенційні можливості розвитку внутрішнього ринку високих технологій, які потребують активного державного стимулювання.

Проблемним залишається використання механізмів, які істотно могли б змінити баланс споживання енергоносіїв, задіявши реконструйовані теплові електростанції, з залученням вітчизняної паливної бази. Особливо важливим є розвиток аграрно-промислового комплексу України, який створює сприятливі економічні передумови для інвестиційної та інноваційної діяльності.

Впровадження новітніх технологій можливе лише при інтеграції науки, освіти і передової практики, що сприятиме збе-

реженню кадрового потенціалу науково-технічної сфери, заохочення молоді до участі в науковій та науково-технологічній діяльності шляхом поповнення наукових організацій висококваліфікованими фахівцями.

Створення необхідних умов для повної реалізації наявного інтелектуального та науково-технічного потенціалу утвердить Україну як високотехнологічну державу в світовому товаристві.

Проведення нової науково-технічної політики в Україні багато в чому визначається наявністю достовірних і надійних статистичних даних, які б відповідали міжнародним стандартам.

Стандартизація статистики у сфері науки та новітніх технологій спонукала до створення міжнародних організацій з інноваційного розвитку. Країни – члени організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) створили Групу національних експертів показників науки і техніки (NESTI), яка займається розвитком концепції і побудови системи показників науки і техніки, які публікуються в періодичних виданнях. Розробляються також рекомендації з виміру продукції галузей з високою та середньою технологією. Крім цього, існують рекомендації ЮНЕСКО щодо проведення стандартних спостережень за дослідженнями та експериментальними розробками.

2. Завдання статистики інноваційної діяльності

В умовах ринкової економіки екстенсивні фактори розвитку стали невигідними, а тому і неприйнятними. Розвиток та інтенсифікація сучасного виробництва орієнтуються на впровадження у виробництво різних нововведень, таких як новітня техніка, новітня технологія, нові організаційні форми управління та методи господарювання. Всі ці фактори і становлять зміст інноваційної політики підприємств.

В інноваційній діяльності фундаментальні дослідження мають велике значення у зв'язку з тим, що вони розробляють нові ідеї, які відкривають перспективи розробки нових технологій. На стадії прикладних досліджень та розробок інновацією є виготовлення дослідного зразка або експериментальної партії виробів. Після цього здійснюються маркетингові дослідження і впровад-

ження новинки у виробництво, але на цьому інноваційний процес не закінчується, бо розповсюдження новинки призводить до її вдосконалення і підвищення її споживчих якостей.

Впровадження нововведень здійснюється для удосконалення технології і збільшення обсягів виробництва продукції при економному використанні природних ресурсів. Таким чином, виходячи з наявних ресурсів і можливостей їхнього використання, досягається максимальний рівень прибутковості підприємств.

Важливим фактором науково-технічного та інноваційного прогресу в Україні є формування ефективного внутрішнього ринку високих технологій. Цей процес передбачає:

– здійснення політики модернізації та технічного переобладнання діючих підприємств;

– реалізацію державної програми ресурсо- та енергозбереження;

– технологічного переоснащення енергетичних потужностей;

– задоволення зростаючого платоспроможного попиту на засоби технічного і технологічного оновлення агропромислового комплексу та сфери інформаційних послуг;

– технічне переозброєння Збройних сил та правоохоронних органів України.

Предметом статистики інновацій є дослідження процесів і взаємовідносин господарюючих суб'єктів, що виникають на стадії розробки ідеї, маркетингових досліджень, впровадження її у виробництво та реалізацію продукції.

Об'єктами статистичного дослідження в сфері науково-технічної діяльності є:

– науково-дослідні інститути;

– університети та інші ВНЗ;

– наукові організації та наукові підрозділи фірм;

– наукові організації міністерств та відомств, включаючи науково-дослідні інститути системи Міністерства оборони.

Основними завданнями статистики інновацій є:

– визначення місця та ролі інноваційної діяльності в системі ринкових відносин;

– дослідження державної інноваційної політики в Україні;

– розробка основних напрямків статистичних спостережень за розвитком наукової діяльності;

– групування наукових досліджень та експериментальних

розробок;

– визначення часу, відведеного для досліджень і розробок у секторі вищої освіти;

– виявлення тенденцій та основних рис розвитку інноваційних процесів;

– аналіз та оцінка інноваційних процесів;

– дослідження процесів екологізації інноваційної діяльності;

– визначення обсягу витрат на дослідження та розробки;

– комплексна оцінка ефективності витрат на дослідження та розробки;

– визначення потоків платежів на впровадження технологічних розробок;

– вивчення міжнародної міграції науковців.

3. Класифікація та групування інноваційної діяльності

Інноваційні процеси характеризуються сукупністю якісно нових прогресивних явищ, які забезпечують зміну техніки і технології, підвищують конкурентоспроможність продуктів, вироблених суб'єктами господарювання.

Інноваційний процес розглядається як здійснення науково-дослідницької, науково-технічної і виробничої діяльності підприємства, як комерціалізація новинок. Сукупність науково-технічних, науково-технологічних та організаційних розробок дослідники визначають як інноваційний процес, а перетворення ідеї в товар називають інноваційним циклом. Інноваційний цикл складається з фундаментальних, прикладних досліджень, конструкторських розробок, а також маркетингу, виробництва і збуту.

Статистика інноваційної діяльності підприємств відповідно до міжнародної класифікації використовує групування даних за такими ознаками:

1. За формою власності на:
   – державні;
   – приватні;
   – колективні;

– індивідуальні.

2. За інституційними секторами економіки в СНР на:
   – сектори діяльності;
   – підсектори діяльності;
   – статистичні одиниці;
   – території.
3. За джерелами фінансування:
   – з державного бюджету;
   – власні кошти;
   – іноземні інвестиції;
   – інші.
4. За функціональним підходом (характером досліджень) на:
   – цивільні і оборонні дослідження;
   – види економічної діяльності;
   – групи продукції;
   – типи наукових досліджень;
   – технологічні категорії за галузями і продуктами;
   – галузі науки і техніки;
   – товари і послуги;
   – за соціально-економічними цілями.
5. За типом наукової діяльності на:
   – фундаментальні дослідження;
   – прикладні дослідження;
   – експериментальні розробки.
6. За видами витрат на:
   – постійні і змінні витрати;
   – витрати капіталу;
   – витрати праці.

Крім цього, використовуються групування науково-технічного персоналу за такими ознаками: заняття, освіта, кваліфікація, стать, відпрацьований час, вік, рух працівників. При визначені чисельності персоналу в еквіваленті повної зайнятості враховується робота з неповною зайнятістю протягом робочого дня або тижня. Це явище, а також робота науковців за сумісництвом особливо поширене у вищих навчальних закладах.

Усі фахівці, зайняті дослідженнями і розробками, поділяються на:

– дослідники;
– техніки;

– інший допоміжний персонал.

Дослідники займаються розробкою концепцій створення нових знань, виробів, процесів і систем та здійснюють загальне керівництво проектами, до складу дослідників входять: менеджери та адміністратори, які планують і управляють науково-дослідною роботою. До цієї категорії відносяться також аспіранти і докторанти, які ведуть наукову роботу в рамках свого навчання і виділяються в окрему групу.

Техніки – це спеціалісти, які беруть участь у дослідженнях і розробках, виконуючи науково-технічні завдання відповідно до розроблених дослідниками концепцій і методів і під їх керівництвом. В їх завдання входить проведення бібліографічного пошуку, підготовка комп'ютерних програм, проведення експериментів і тестів, реєстрація вимірів, виконання розрахунків, побудова таблиць і графіків, проведення статистичних обстежень.

Інший допоміжний персонал включає кваліфікованих і некваліфікованих спеціалістів, канцелярських працівників і секретарів, менеджерів і адміністраторів, які займаються фінансовими і особовими справами, пов'язаними з прямим обслуговуванням досліджень і розробок.

Трудовий потенціал наукових працівників групується також за стажем роботи, за національністю, за статевою належністю, за джерелами поповнення та за напрямками вибуття кадрів.

Витрати на наукові дослідження і розробки поділяються на внутрішні та зовнішні витрати. Внутрішні витрати на дослідження і розробки – це витрати, зроблені всередині статистичної одиниці або сектору економіки незалежно від джерела фінансування, які поділяються на поточні і капітальні витрати. Джерелами інформації про витрати є звітність статистичних одиниць організацій і секторів, а також замовників, які подають звітність про зовнішні витрати.

У системі національних рахунків розрізняють виробників послуг і користувачів цих послуг. Користувачем досліджень і розробок є одиниця, яка їх фінансує.

У класифікації, яка застосовується при побудові системи національних рахунків, науково-дослідницька діяльність розглядається як самостійний вид діяльності. Це дозволяє порівнювати показники наукових досліджень і розробок з іншими статистичними даними, пов'язаними з ефективністю діяльності підприємств, а також оцінюва-

ти місце науки в економіці підприємств, регіонів, країни та внесок науки в їх економічне зростання.

Сектори діяльності визначають ті сектори економіки, в яких здійснюється науково-дослідницька робота. В СНР виділяють п'ять основних секторів:

– сектор ділових підприємств;
– державний сектор;
– приватний некомерційний сектор (сектор домашніх господарств);
– сектор вищої освіти;
– закордонний сектор.

4. Міжнародні класифікації за галузями науки, техніки та за джерелами фінансування

Класифікація інноваційної діяльності за галузями науки та техніки застосовується для організації сектору вищої освіти і приватного сектора домогосподарств. На сьогодні немає чітко розробленої системи міжнародної класифікації галузей науки та техніки, що відображала б функціональний розподіл досліджень та розробок. Тому використовуються класифікації за головними галузями науки і техніки, які розроблені ЮНЕСКО, а також організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Ці класифікації є подібними і включають основні групи галузевих наук.

Відомо, що розвиток науки та техніки залежить від виділених асигнувань. За даними ОЕСР, основними джерелами фінансування наукових досліджень та розробок є:

– витрати державного бюджету;
– власні кошти галузей та підприємств;
– державні загальні університетські фонди;
– кошти організації сектору вищої освіти;
– кошти організацій підприємницького сектора;
– кошти організацій приватного безприбуткового сектора.

Валові витрати на дослідження та розробки в ОЕСР складаються з поточних витрат та капітальних вкладень, пов'язаних з науковою діяльністю. В свою чергу, поточні витрати складаються з витрат на персонал, на придбання матеріалів, амортизаційних витрат. Джерелами інформації про поточні витрати є звіт про надходження та витрати, а також звіт про виконання державного

Таблиця 7.1

Класифікація галузей науки і техніки

Галузі науки і техніки ЮНЕСКО	Галузі науки і техніки ОЕСР
Природничі науки - математика й обчислювальна техніка; - фізичні науки; - хімічні науки; - науки про Землю і навколишнє середовище; - біологічна наука.	Природничі науки - математика - і комп'ютерні науки; - фізичні науки; - хімічні науки; - науки про Землю і навколишнє середовище; - біологічні науки.
Інженерні і технічні науки - цивільна інженерія; - електротехніка й електроніка; - інші інженерні науки.	Технічні науки - цивільне будівництво; - електротехніка; - електроніка; - інші технічні науки.
Сільськогосподарські науки - сільське господарство, лісівництво, рибальство і суміжні науки; - ветеринарія.	Сільськогосподарські науки - сільське господарство, лісове господарство, рибальство і суміжні науки; - ветеринарна медицина.
Медичні науки - базова медицина; - клінічна медицина; - охорона здоров'я.	Медичні науки - фундаментальні медичні науки; - клінічна медицина; - охорона здоров'я.
Соціальні науки - психологія; - економіка; - утворювальні науки; - інші соціальні науки.	Суспільні науки - психологія; - економіка; - педагогічні науки; - інші суспільні науки.
Гуманітарні науки - історія; - мови і література; - інша сфера і предмети, що відносяться до гуманітарних наук.	Гуманітарні науки - історія; - мови і література; - інші гуманітарні науки.

бюджету, які включають дані про поточні витрати на наукову діяльність.

Капітальні вкладення складаються з витрат на купівлю землі, будівництво та ремонт приміщень, а також на придбання машин та устаткування. Джерелом інформації є звіт про капітальні вкладення.

Сучасна міжнародна статистика має значний досвід у сфері зіставлень та уніфікацій понять і класифікацій, які можна використати в науковій та практичній діяльності і розвитку науки. Це дозволить удосконалити систему вітчизняної статистики і сприятиме інтегруванню у міжнародні інформаційні системи.

5.Статистичний облік та аналіз інновацій

Розвиток інноваційної діяльності в Україні сприяє зростанню конкуренції і підвищенню ефективності економіки в цілому. В результаті інноваційної діяльності, пов'язаної з впровадженням нововведень у виробництво збільшується ефективність досягнень наукових розробок.

Важливим завданням статистичного вивчення технічного рівня виробництва є визначення його впливу на ефективність роботи окремих галузей і підприємств. У сучасних умовах статистична система обліку інноваційної діяльності пов'язана з фіксацією нових зразків, нових типів машин та устаткування, але не досліджує ефективність цих нововведень. Тому визначити вірогідність реальної інноваційної спроможності підприємств, галузей і країни в цілому неможливо.

На практиці виникають значні труднощі при реєстрації підприємствами ступеня новизни і прогресивності результатів їхньої інноваційної діяльності. У зв'язку з цим, при вивченні інновацій необхідно дати чітке визначення об'єкта досліджень. Інновація – це спрямована діяльність на створення нових видів продукції, нових процесів та нових методів організації виробництва.

З переходом України на міжнародні стандарти статистичної звітності підприємств доцільно використати міжнародні стандарти в галузі інновацій і відповідно до них проводити збір даних у галузі технологічних інновацій, які найбільшою мірою впливають на темпи змін у технологічній сфері і є основними елементами підвищення ефективності економічної діяльності.

Впровадженою називається така інновація, яка надійшла на ринок або застосувалася на виробничому процесі. Інновації можуть використовуватись у таких сферах діяльності, як наукова, технологічна, організаційна, фінансова і комерційна. Найбільшого поширення досягла інновація продукції, яка може бути пов'язана з

розробкою нових видів продукції або з удосконаленням чи поліпшенням характеристик традиційної продукції.

Велика інновація продукції – це продукція, яка має характеристики, особливості, конструкцію або вихідні матеріали, що суттєво відрізняються від видів продукції, виробленої раніше. Такі інновації пов'язані з радикально новими технологіями, що забезпечують виконання нових функцій.

Незначна інновація продукції – це традиційна продукція, яка зазнала значного поліпшення або модернізації.

Інновація процесу – це впровадження нових або значно удосконалених методів виробництва, пов'язаних зі змінами технологічного устаткування і організації виробництва, що сприятиме підвищенню ефективності виробництва традиційних видів продукції.

У міжнародній практиці застосовується дві моделі інноваційної діяльності. Одна з них описується лінійною моделлю і включає дослідження, винаходи, інновацію і поширення нової техніки. Друга модель – ланцюгового зв'язку передбачає вивчення потенційного ринку, винахід і аналітичне конструювання та забезпечення каналів надходжень на ринок. Ця модель характеризує наявність зворотного зв'язку між усіма складовими елементами інноваційного процесу.

Визначення обсягів інноваційної діяльності потребує відповідної інформації, що розробляється органами статистики, які володіють методологією формування синтезованих показників, розроблених на основі сучасної концепції науково-технічного прогресу та перспектив економічного і технологічного розвитку.

Вирішення проблем прогнозування інноваційної діяльності, відповідно до комплексного перетворення виробництва на науково-технічній основі, залежить також від досконалості системи збору даних про інноваційно-технічну діяльність та вміння використовувати ці дані для аналізу.

Джерелом інформації про інноваційну діяльність підприємств є статистична звітність про витрати підприємств на дослідження та розробку нових зразків продукції новітніх технологій і процесів.

Для повної і достовірної статистичної інформації необхідно дотримуватись сталих термінологічних понять. Так, в інструкції

Держкомстату України „Про порядок складання та надання "Звіту підприємств (організацій) про виконання науково-технічних робіт" за формою № 1 – наука" визначено, що розробка технологічних процесів включає розробку способів об'єднання фізичних, хімічних, технологічних та інших процесів з трудовими у цілісну систему, що дає корисний результат. Під розробкою технічних процесів слід розуміти здійснення проектних розробок зі створення, перетворення, оновлення чи впровадження нових технологічних процесів на базі нових технологій і застосування наукоємної техніки та інших засобів виробництва.

Наказом Мінстату №10 від 27.08.1997 року "Про затвердження форм державної статистичної звітності по статистиці науки, інформатики та інновацій і інструкцій про порядок їх заповнення" передбачено квартальну форму № 12 – НТЗ "Звіт про впровадження інновацій", яка дає можливість розробляти систему статистичних показників науково-технічних інновацій, а також показники інноваційної та інвестиційної діяльності на підприємствах промисловості, торгівлі, агропромислового комплексу, сфери послуг тощо.

На основі даних статистичної звітності про інновації досліджуються обсяги фінансування інноваційної діяльності, аналізується динаміка і структура джерел фінансування.

В Україні фінансування інноваційної діяльності в промисловості в основному відбувається за рахунок власних коштів підприємств. Так, у 2000 році за рахунок власних коштів фінансувалося 79,6% від загального обсягу фінансування, а в 2002 році – 71,1%. За цей же період фінансування з держбюджету зросло майже в шість разів, а його частка збільшилась з 0,4 % до 1,5%. Україна стала більш привабливою країною для іноземних держав, вкладення коштів яких в інноваційний процес зросли майже вдвічі. Загальний обсяг фінансування інноваційної діяльності зріс на 1255,7 млн грн або на 71,5%. Це свідчить про те, що промислові підприємства України за останні роки стали впроваджувати у виробництво продуктів та послуг сучасні технології та інші наукові розробки, які сприяють випуску конкурентоспроможної продукції.

Значна частина інноваційної продукції поставляється Україною на експорт.

Таблиця 7.2

Фінансування інноваційної діяльності в промисловості

	2000р.		2001р.		2002р.		2002р. в % до 2000р.
	млн грн	структура, %	млн грн	структура, %	млн грн	структура, %	
Усього	1757,1	100,0	1971,4	100,0	3012,8	100,0	171,5
У т.ч. з держбюджету	7,7	0,4	55,8	2,8	44,6	1,5	579,2
власних коштів	1399,3	79,6	1654	83,9	2141,6	71,1	153,0
коштів вітчизняних інвесторів	49,4	2,8	34,9	1,8	58,7	1,9	118,8
коштів іноземних держав	133,1	7,6	58,6	3,0	264,1	8,8	198,4
інших джерел	167,6	9,5	168,1	8,5	503,8	16,7	300,6

Таблиця 7.3

Обсяг відвантаженої інноваційної продукції в Україні

	2000р.		2001р.		2002р.		2002р. в % до 2000р.
	млн грн	структура, %	млн грн	структура, %	млн грн	структура, %	
Усього	12148,3	100,0	10365,4	100,0	12605,7	100,0	103,8
У т. ч. принципово нової	3813,6	31,4	5674,8	54,7	5753,2	45,6	150,9
Із загального обсягу поставлено на експорт	3023,6	24,9	3158,5	30,5	4421,5	35,1	146,2

Обсяг відвантаженої інноваційної продукції в 2002 році збільшився проти 2000 року на 3,8 %, а принципово нової продукції було відвантажено в 1,5 разу більше. Значно зросли обсяги поставленої на експорт інноваційної продукції, так, у 2002 році на експорт було поставлено більше на 1397,9 млн грн або на 46,2 %. Дані свідчать про те, що вітчизняні підприємства змінюють виробництво старої неконкурентоспроможної продукції на принципово нову, використовуючи прогресивні технології та науковий потенціал країни.

6. Аналіз ефективності інноваційної діяльності

Статистичні методи оцінки економічної ефективності інновацій – це методи, які характеризують економічну привабливість проектів. Вони часто застосовуються на ранніх стадіях експертизи інноваційних проектів.

До показників економічного аналізу оцінювання проекту відносяться: сума прибутку одержаного в результаті впровадження інноваційного проекту, рентабельність інвестицій та період їх окупності.

Сумарний прибуток визначається як різниця між доходом, отриманим у результаті впровадження інноваційного проекту і сукупними витратами на впровадження цього проекту:

$$\sum П = Д - В.$$

Середньорічний прибуток визначається як середня арифметична величина сумарного прибутку, поділена на кількість років проекту:

$$\overline{П} = \frac{\sum П}{t}.$$

Якщо проект економічно привабливий, то показники прибутку будуть позитивні. Якщо показники мають від'ємне значення, то проект являється збитковим і його не слід приймати.

Рентабельність визначає не тільки факт прибутковості проекту, але і оцінює ступінь його окупності. Показник рентабельності визначається відношенням річного прибутку до початкових інвестицій у проект:

$$R = \frac{П}{I}.$$

Ефективність впровадження інновацій у практичну діяльність підприємств проявляється в підвищенні таких показників як: зростання фондовіддачі, фондорентабельності підприємств та ефективності управління; збільшення фондоозброєності і підвищення продуктивності праці; поліпшення використання

матеріально-сировинних та фінансових ресурсів; скорочення тривалості обороту оборотних виробничих засобів та поліпшення якості продукції.

У кожному випадку ефективність введення інновацій повинна супроводжуватись зниженням витрат на виробництво продукції чи послуг.

Для аналізу ефективності інноваційних процесів найбільш важливими є показники впливу інновацій на діяльність підприємств, а також показники, пов'язані з дослідженням і розробкою нових зразків продукції і нових технологій. До показників впливу інновації на діяльність підприємства відносяться:

1. Цілі інновації – цілі технологічного характеру і цілі економічного характеру.

2. Фактори, які впливають на інноваційні ідеї. Вони можуть бути як позитивні, так і негативні.

3. Показники кількості підприємств, які проводять інноваційну діяльність, кількості нових видів продукції та кількості нових інноваційних процесів.

4. Якісні показники інновацій, пов'язані з типом новизни та джерелами інноваційних ідей.

5. Показники кількості придбання чи продажу нових технологій.

6. Показники обсягу витрат на проведення інновацій.

7. Показники впливу інновацій на діяльність підприємства включають визначення питомої ваги нових видів продукції в загальному обсязі реалізації та визначення результатів інноваційної діяльності.

Крім перелічених показників, для аналізу інноваційної діяльності використовуються показники, що характеризують винахідницьку діяльність, яка не завжди закінчується інноваціями, але відіграє важливу роль для розуміння інноваційного процесу. До цих показників відносяться показники кількості поданих заявок і виданих патентів, що знаходяться в міжнародних і національних банках даних.

Для застосування цих показників в аналізі інноваційної діяльності проводяться спеціальні обстеження підприємств за видами діяльності та за їх розміром.

У березні 2000 року у Лісабоні відбувся самміт ЄС, який прийняв курс на створення конкурентоспроможної інноваційної

економіки і європейського інформаційного простору і ухвалив рішення щодо створення Європейського інноваційного табло (ЄІТ) або карти європейського наукового простору в якому сформовано шкалу оцінок інновацій. ЄІТ дозволяє фіксувати ситуацію в кожній галузі, кожній країні і Європейському Союзі в цілому, аналізувати динаміку та відстежувати тенденцію зміни показників.

Ці рішення були реалізовані у 2001 році прийняттям категорій індикаторів розроблених на основі стандартних статистичних показників системи Євростат. Ця система, починаючи з 2003 року, включає 19 індикаторів, які поділені на чотири групи.

За допомогою Європейського інноваційного табло можна оцінювати стан і розвиток інноваційних процесів у різних краї-

Таблиця 7.3

Категорія та індикатори Європейського інноваційного табло (ЄІТ)

Категорії індикаторів ЄІТ	Індикатори
Людські ресурси для інновацій (5 головних індикаторів)	1.1. Дипломовані фахівці з науково-технічною освітою (% у віковій групі 20–29 років). 1.2 Населення з освітою, вищою за середню (% у віковій групі 25–64 років). 1.3 Участь у післядипломній освіті (% у віковій групі 25–64 років). 1.4 Зайнятість у середньо високотехнологічному та високотехнологічному виробництві (% від загального числа працюючих). 1.5 Зайнятість у високотехнологічному сервісі (% від загального числа працюючих).
Створення нових знань (4 головні індикатори)	2.1 Загальні бюджетні витрати на дослідження і розробки (% від ВВП). 2.2 Витрати бізнесу на дослідження і розробки (% від ВВП). 2.3.1. Високотехнологічні патентні заявки в ЄПВ (на мільйон населення). 2.3.2. Високотехнологічні патентні заявки в ПВ США (на мільйон населення). 2.4.1 Патентні заявки в ЄПВ (на мільйон населення). 2.4.2 Патентні заявки в ПВ США (на мільйон населення).

Передача і застосування (3 головні індикатори)	3.1.1 Малі і середні інноваційні підприємства в промисловості (% від загального числа малих і середніх підприємств (МСП). 3.1.2 Малі і середні інноваційні підприємства в сфері послуг (% від загального числа МСП сфери послуг). 3.2.1 Малі і середні підприємства, що беруть участь в інноваційній кооперації в промисловості (% від загального числа МСП). 3.2.2. Малі і середні підприємства, що беруть участь в інноваційній кооперації та сфері послуг (% від загального числа МСП у сфері послуг). 3.3.1 Витрати на інновації у виробництві (% від товарообігу у виробництві). 3.3.2 Витрати на інновації в сфері послуг (% від товарообігу в сфері послуг).
Фінансування інновацій, продажі і ринки (7 головних індикаторів)	4.1 Частка інвестицій у високотехнологічний венчурний капітал. 4.2 Частка венчурного капіталу на ранніх стадіях у ВВП. 4.3.1.1 Продаж нових ринкових продуктів (% від товарообігу в промисловості). 4.3.1.2 Продаж нових ринкових продуктів у сфері послуг (% від товарообігу в сфері послуг). 4.3.2.1 Продаж промислових продуктів, нових для фірми, але не нових для ринку (% від товарообігу в промисловості). 4.3.2.2 Продаж продуктів у сфері послуг, нових для фірми, але не нових для ринку (% товарообігу в сфері послуг). 4.4 Доступ і використання Інтернету. 4.5 Витрати на інформаційно-комунікаційні технології (% від ВВП) 4.6 Додана вартість у високотехнологічних секторах. 4.7.1 Зміна малих і середніх підприємств у виробництві (% від загального числа МСП). 4.7.2 Зміна малих і середніх підприємств у сфері послуг (% від загального числа МСП у сфері послуг).

нах, динаміку інноваційної діяльності, а також накопичувати та використовувати передовий досвід країн для удосконалення інноваційної політики.

Шлях України у Європейський Союз має відбуватися на поєднанні даних про інноваційний розвиток країни, тому необхідно створити адаптовану систему індикаторів інновацій, які дозволять проводити оцінку стану та функціонування інноваційної системи і порівнювати її з країнами Європи та іншими країнами світу. Для цього необхідно удосконалити форми статистичної звітності для отримання необхідних показників, які стануть основою для визначення індикаторів інноваційної діяльності.

Питання для самоконтролю

1. Сутність і значення інновацій.
2. Проблеми і тенденції розвитку інноваційної діяльності.
3. Формування ринку новітніх технологій.
4. Основні напрямки розвитку інноваційної діяльності.
5. Завдання статистики інноваційної діяльності.
6. Секторні класифікації сфери наукових досліджень і розробок.
7. Функціональні класифікації сфери наукових досліджень і розробок.
8. Групування за типами наукової діяльності.
9. Групування науково-технічного персоналу.
10. Основні завдання діяльності дослідників, технічних спеціалістів і допоміжного персоналу.
11. Класифікації за галузями науки та техніки.
12. Джерела фінансування інноваційної діяльності.
13. Основні показники інновацій та ефективності інноваційної діяльності.
14. Назвіть основні групи індикаторів Європейського інноваційного табло.

Задача

Дані про освоєння виробництва нових видів продукції промисловості України

Показники	1998р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
Освоєно нових видів продукції	10796	12645	15323	19484	22847
З них товарів народного споживання	9074	10140	12539	14509	16036

Визначити базисні і ланцюгові темпи зростання нових видів продукції та питому вагу товарів народного споживання.

Задача

Дані про кількість наукових кадрів України, тис. осіб

Показники	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
Кількість спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи	134,4	126,0	120,8	113,3	107,4
З них доктора наук	4,5	4,1	4,1	4,0	4,0
кандидати наук	19,8	18,9	17,9	17,4	17,1

Визначити базисні і ланцюгові темпи зміни наукових кадрів України та питому вагу докторів і кандидатів наук.

Задача

Дані про обсяги наукових та науково-технічних робіт виконаних власними силами підприємств України, млн грн

Показники	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
Усього	1269,0	1578,2	1978,4	2275,0	2496,7
У т. ч. фундаментальні дослідження	205,5	220,5	266,7	353,3	424,8
прикладні дослідження	297,5	330,4	436,6	304,9	343,6
розробки	682,8	918,6	1106,3	1317,2	1386,6
науково-технічні послуги	83,2	108,7	168,8	299,6	341,7

Визначити структуру наукових та науково-технічних робіт за видами робіт і написати висновки.

Задача

Дані про кількість промислових підприємств України, що впроваджували інновації

Показники	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
Усього	1376	1491	1503	1506
У т. ч. проводили комплексну механізацію та автоматизацію	166	174	189	209
впроваджували нові технологічні процеси	371	416	392	354
освоювали виробництво нових видів продукції	1256	1372	1391	1362

Визначити базисні і ланцюгові абсолютні прирости і темпи зростання підприємств, що впроваджували інновації. Зробити висновки.

Задача

Дані про загальні витрати на дослідження та розробки, млн грн

Показники	2000 р.	2001 р.	2002 р.
ВВП	170070	204190	220932
Обсяг витрат на дослідження та розробки	2046	2433	2612
В т. ч. витрати: державного бюджету	615	752	733
бізнесу	1431	1681	1879

Загальні бюджетні витрати та витрати бізнесу на дослідження і розробки в відсотках до ВВП.

Задача

Дані про кількість поданих заявок на патенти до державного департаменту інтелектуальної власності України

Показники	Базисний період	Звітний період
Подано заявок на видачу патентів	5988	6287
Чисельність населення, млн осіб	48,5	48,0

Визначити кількість патентних заявок на мільйон населення, зіставити показники і зробити висновки.

Тема 8. СТАТИСТИКА ІНВЕСТИЦІЙ

1. Сутність інвестицій

На сучасному етапі економічного розвитку України виникає значний політико-економічний інтерес до забезпечення сприятливих умов для здійснення бізнесу. Інвестиції є способом започаткування, розширення і вдосконалення бізнесу.

Інвестиційний процес – невід'ємна складова процесу відтворення національного капіталу, а, отже, – суспільного відтворення. Тому деформація інвестиційних механізмів містить у собі суттєву загрозу суспільному відтворенню та економічній безпеці країни у стратегічному плані. Значне скорочення інвестиційних процесів, яке спостерігається в останнє десятиліття в Україні, свідчить про наявність серйозної деформації економічних відносин.

За економічним змістом інвестиції є вкладеннями результатів виробництва у його відтворення. Отже, критично важливими є як наявність належних результатів виробничої діяльності, так і зацікавленість у відтворенні цього виробництва, або у вкладенні в інше виробництво. В умовах порушення відтворювальних процесів та наявності суттєвих системних перешкод рухові капіталу між грошовою, виробничою та торговельною формами виникає проблема ліквідності інвестицій, що веде до втрати зацікавленості в інвестуванні. Відсутність можливості прибуткового інвестування можна охарактеризувати як відсутність "платоспроможного попиту" на інвестиції з боку національної економіки. В сучасних умовах необхідно змінити структуру інвестицій, що дасть можливість зменшити частину фонду накопичення в складі національного продукту, збалансувати економіку, а в кінцевому підсумку можливість підвищення життєвого рівня населення.

У системі відтворення інвестиціям належить найважливіша роль у відновленні і збільшенні виробничих ресурсів, а, відповідно, і забезпечення відповідних темпів економічного зростання. Якщо уявити суспільне відтворення як систему виробництва, розподілу, обміну та споживання, то інвестиції сто-

суються першої ланки – виробництва і складають матеріальну основу його розвитку.

Саме поняття інвестиції значить вкладення капіталу в економіку як у самій країні, так і за її межами.

Інвестиції – це грошові, майнові, інтелектуальні цінності, які вкладають в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності з метою отримання прибутку. Їх можна робити в основні (будівлі, споруди, машини й устаткування тощо) та оборотні (для формування виробничих запасів товарно – матеріальних цінностей тощо) фонди, у нематеріальні ресурси й активи (цінні папери, патенти, ліцензії тощо).

Інвестиції – це те, що "відкладають" на завтрашній день, для того щоб мати можливість більше споживати в майбутньому. Одна частина інвестицій – це споживчі блага, які не застосовуються в поточному періоді, а відкладаються в запас (інвестиції на збільшення запасів). Інша частина – це ресурси, які направляються на розширення виробництва (вклади в споруди, машини, будівлі).

Таким чином, інвестиціями вважаються ті економічні ресурси, які направлені на збільшення реального капіталу суспільства, тобто на розширення чи модернізацію виробництва. Це може бути пов'язано з придбанням нових машин, будинків, транспортних засобів, а також з будівництвом доріг та інших інженерних споруд. Сюди також необхідно включити витрати на освіту, наукові дослідження та підготовку кадрів. Ці витрати становлять собою інвестиції в "людський капітал", які на сучасному розвитку економіки набувають дедалі більшого значення, тому що результатом людської діяльності є будинки, споруди, машини, устаткування, тобто, інтелектуальний продукт є основним фактором сучасного економічного розвитку, який визначає економічне положення країни в світовій ієрархії держав.

2. Предмет і завдання статистики інвестицій

Інвестиції займають важливе місце в економічному процесі, вони визначають загальне зростання економіки. В результаті інвестування засобів в економіку збільшуються обсяги виробництва, зростає національний прибуток, розвиваються підприємства, що найбільше задовольняє попит на ті чи інші това-

ри та послуги. Отриманий приріст національного прибутку частково знову накопичується, сприяє подальшому збільшенню виробництва, процес повторюється безперервно. Інвестиції, що утворюються за рахунок національного прибутку в результаті його розподілу, самі обумовлюють його зростання і розширене відтворення. Причому, чим ефективніші інвестиції, тим більше зростання національного прибутку, тим значніші абсолютні розміри накопичення (при даній його частці), які можуть бути знову вкладеними у виробництво. При достатньо високій ефективності інвестицій приріст національного прибутку може забезпечити підвищення частки накопичення при абсолютному зростанні споживання.

Інвестиції використовуються на:

– розширення виробництва;
– створення матеріальних і товарних запасів;
– створення виробничої і соціальної інфраструктури;
– розвиток науки і наукове обслуговування.

Предметом статистики інвестицій є вивчення кількісних та якісних показників вкладення інвестицій в економіку України для підвищення ефективності виробництва і формування тенденцій протизатратного розвитку виробництва та зниження матеріалоємності виробленої продукції.

Основними завданнями статистики інвестицій є:

– створення загальнонаціональної інформаційної мережі спеціальних інституцій, аудиторських, консалтингових фірм, які могли б забезпечити українські підприємства достовірною інформацією про інвестиційні можливості підприємств, галузей та регіонів, інвестиційні перспективи діяльності іноземних капіталів на території України;

– утворення цілісної структури збору та аналітичного опрацювання інформації про стан інвестиційної діяльності в Україні для прогнозування перспектив економічної ефективності інвестицій у динаміці та вироблення відповідних рекомендацій щодо раціональної поведінки органів державного управління та суб'єктів господарювання;

– надання методичного забезпечення збору і аналізу інформації про інвестиційну діяльність малих підприємств, а також приватних підприємців, які займаються самостійним інвестуванням за рахунок заощаджень та доходів населення;

– проведення аналізу складу і структури інвестицій за джере-

лами фінансування, за видами економічної діяльності, за технологічним використанням тощо;

– проведення широкої роз'яснювальної та пропагандистської роботи щодо формування ідеології інвестування в реальний сектор як інвестування в майбутнє держави, престижності та вигідності інвестиційної діяльності, пропаганди досвіду найбільших та найуспішніших національних інвесторів.

3. Статистика формування основних джерел фінансування інвестицій

За умов тривалого й глибокого зниження обсягів виробництва безпосередня потреба в інвестиціях практично не стимулюється, оскільки й існуючі потужності підприємств не завантажені повною мірою. У свою чергу, причина незавантаженості вітчизняного промислового потенціалу полягає у дефіциті платоспроможного попиту на продукцію виробництва всередині країни та її неконкурентоспроможності на зовнішніх ринках. Оскільки зменшення попиту значним чином обумовлене відсутністю у населення і підприємств платіжних засобів внаслідок низького рівня їхніх доходів, технологічна недосконалість виробництва часто не розглядається підприємцем як безпосередня перешкода зростанню виробництва. Відповідно, навіть незначний залишок прибутку, який залишається після оподаткування, спрямовується значною мірою на екстенсивне розширення виробництва та на споживання і не поповнює інвестиційні ресурси.

Інвестиція як економічна категорія поєднує в собі два рівноважних процеси: нагромадження тимчасово вільних грошових коштів, які є потенційним джерелом інвестицій, та прийняття їхнім власником обґрунтованого рішення щодо інвестування. За відсутності одного з названих чинників неминуче виникають суттєві диспропорції. Так, нагромадження вільних коштів без створення сприятливого інвестиційного клімату веде до зростання обсягів їхнього спекулятивного використання на ринках короткотермінових капіталів та валютних ринках, що лише погіршує інвестиційний клімат. З іншого боку, певне покращання інвестиційного клімату внаслідок макроекономічної стабільності, за відсутності достатніх обсягів фінансових ресурсів, призводить до надмірного їх попиту та високої вартості кредитних ресурсів.

Потреба у зниженні рівня економічних, соціальних та екологічних загроз національній безпеці вимагає забезпечення випереджаючого зростання інвестицій в реальний сектор економіки порівняно з темпами зростання ВВП. Це неможливо без ефективної інвестиційної політики, що здійснюється в грошово-кредитній, фінансовій, зовнішньоекономічній сферах і створенні ефективної структури української економіки.

Найбільш перспективним стратегічним шляхом розвитку економіки України вважається технологічна модель, реалізована шляхом підтримки і стимулювання інноваційних "точок зростання" і розробки моделей вибору пріоритетів.

Пріоритетним вважається фінансування виробництва товарів народного споживання, що дозволить завдяки швидкому обороту капіталу в цих галузях у короткий термін збільшити податкові надходження в бюджет і поступово створити матеріальну основу для подальшого фінансування структурної перебудови. Під пріоритетним фінансуванням варто розуміти контрольоване пільгове кредитування лише тих інвестиційних проектів, реалізація яких дозволить "розшити" вузькі місця у функціонуванні галузей, поліпшити їхній фінансовий стан із найменшими витратами.

Пріоритетним вважається фінансування розвитку виробничої інфраструктури (дорожнє господарство, транспорт, зв'язок), енергозберігаючих технологій і наукомісткого машинобудування, пов'язаного з авіакосмічною галуззю і військово-промисловим комплексом.

Вибір наведених інвестиційних напрямків ґрунтується на тому, що поки інноваційні "точки зростання" не визначені, необхідно надати пріоритетне значення галузям, розвиток яких дозволить реалізувати факторні переваги і використовувати високотехнологічну складову наявного виробничого потенціалу.

Ключове завдання нової інвестиційної політики полягає в тому, щоб адаптувати сучасну модель інвестування до конкретних умов сучасної трансформації ринкової економіки. Для цього потрібні:

– мобілізація власних інвестиційних ресурсів підприємств і організацій та залучення інвестиційних ресурсів, цим забезпечується основна частина капіталовкладень у народне господарство. Саме за рахунок цих джерел відбувається інвестиційне фінансування в розвинутих країнах;

– удосконалення бюджетної інвестиційної політики, пов'язаної із збільшенням частки інвестицій із бюджету в загальних обсягах інвестування.

Стратегія нагромадження та мобілізації інвестиційного потенціалу України повинна передбачати:

– забезпечення макроекономічних умов, сприятливих для ведення підприємницької діяльності в економічному просторі України, отримання прийнятної норми прибутку, стимулів утворення та нагромадження фінансових ресурсів у державі;

– спрямування ресурсів кредитно-фінансової сфери на здійснення інвестицій у реальний сектор економіки, узгодження грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики із завданнями інвестиційної стратегії;

– збільшення фінансових ресурсів населення, національних підприємств і держави та їхнього спрямування на здійснення інвестицій до реального сектору економіки;

– упровадження режиму найжорсткішої економії бюджетних коштів, підвищення їхньої ролі як макроекономічного регулятора і складової інвестиційного потенціалу;

– створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій та їхнього використання для здійснення намічених структурних зрушень, підвищення здатності національної економіки до сприйняття цих інвестицій;

– залучення у відкриту економіку тіньового капіталу, що ухиляється від оподаткування і вивезений за кордон, перекриття каналів нелегального відпливу грошей за кордон;

– відновлення та розвиток мотивації суб'єктів господарювання та населення до інвестування, спрямування інвестицій до реального сектору економіки, на здійснення позитивних структурних зрушень.

Для того, щоб оживити виробництво і підвищити його рентабельність, потрібно залучити капітал для зменшення дефіциту оборотних коштів і нормалізації платежів та провести початкову модернізацію підприємств і освоєння конкурентоспроможних видів продукції. У результаті вкладення інвестицій економіка зможе нормально функціонувати і давати віддачу.

4. Групування та класифікація інвестицій

У загальноекономічному розумінні інвестиції пов'язують з балансом підприємства. У такому розумінні інвестиції – це стан активів підприємства і уречевлення капіталу в активах.

Визначення інвестицій у фінансах пов'язують з використанням капіталу або довготерміновими капітальними вкладеннями з метою одержання прибутку. Отже, інвестиції мають фінансовий і виробничий аспекти.

Закордонні вчені вважають інвестиції вирішальним базисом майбутньої доходності підприємства. Втілення інвестиційних проектів потребує відмови від грошових коштів сьогодні на користь отримання прибутку в майбутньому. Як правило, на отримання прибутку слід розраховувати не раніше, ніж через рік після початкових витрат (інвестицій). У цей період вони є основною причиною виникнення фінансових проблем (наприклад, з ліквідністю), які підприємство намагається вирішити через додаткове фінансування.

Згідно зі статтею 1 Закону України "Про інвестиційну діяльність" під інвестиціями розуміють всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект. Такими цінностями можуть бути:

– кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери;

– рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності);

– майнові права, що випливають з авторського права, досвід та інші інтелектуальні цінності;

– сукупність технічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навичок та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але незапатентованих ("ноу-хау");

– права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права;

– інші цінності.

Інвестиції у відтворення основних фондів і на приріст матеріально-виробничих запасів здійснюються у формі капітальних вкладень.

Інвестиції поділяються на виробничо-господарські (реальні) і фінансові (портфельні). Під реальними інвестиціями розуміють вкладення коштів у реальні активи як матеріальні, так і нематеріальні (вкладення коштів у нематеріальні активи, пов'язані з науково-технічним прогресом, визначаються як інноваційні інвестиції).

Фінансові (портфельні) інвестиції не мають матеріальних компонентів і поряд з матеріальними інвестиціями відіграють значну роль у житті підприємства. До них відносяться вклади підприємства в дебіторську заборгованість або вкладення коштів у різноманітні фінансові інструменти (активи), серед яких найбільшу частку становлять цінні папери, включаючи кошти в банках. Значення фінансових інвестицій буде зростати в міру розвитку фінансового ринку і накопичення досвіду роботи з фінансовими активами.

За цілями застосування інвестиції поділяються на реінвестиції (заміна застарілих засобів) і нетто-інвестиції (придбання нових активів, розширення виробництва тощо).

За характером участі в інвестуванні виділяють прямі і непрямі інвестиції. Під прямими інвестиціями розуміють особисту участь інвестора у виборі об'єктів інвестування і вкладенні коштів.

Пряме інвестування здійснюється обізнаними інвесторами, що мають досить точну інформацію про об'єкт інвестування і детально ознайомлені з механізмом інвестування. Непрямі інвестиції пов'язані з інвестуванням, що опосередковується інвестиційними або іншими фінансовими посередниками.

Не всі інвестори мають достатню кваліфікацію для ефективного вибору об'єктів інвестування і подальшого управління ними. Тому вони вкладають кошти в цінні папери, що випускаються інвестиційними або іншими фінансовими посередниками. Такими цінними паперами можуть бути інвестиційні сертифікати інвестиційних фондів або компаній. Акумульовані таким чином кошти посередники розміщують на свій розсуд – обирають найефективніші об'єкти інвестування, беруть участь в управлінні ними, а отримані прибутки розподіляють серед своїх клієнтів.

За терміном інвестування розрізняють короткострокові і довгострокові інвестиції. Короткострокові інвестиції – це вкладення капіталу на період не більше одного року (короткостро-

кові депозитні внески, купівля короткострокових ощадних сертифікатів тощо).

Довгострокові інвестиції – це вкладення капіталу на період понад один рік, хоча інвестиційні компанії довгострокові інвестиції деталізують в такий спосіб: до 2 років; від 2 до 3 років; від 3 до 5 років; більше 5 років.

Інвестиції за формою власності інвесторів поділяють на: приватні, державні, іноземні і спільні. В економічній теорії та практиці застосовується термін "приватні" інвестиції до вкладення коштів, що здійснюють фізичні особи, а також підприємства недержавної форми власності, насамперед – колективні. Під державними інвестиціями розуміють вкладення, що здійснюють центральні або місцеві органи влади за рахунок бюджетів, позабюджетних фондів і позикових коштів, а також державні підприємства й установи за рахунок власних і позикових коштів. Іноземні інвестиції пов'язані з вкладеннями, що здійснюють іноземні громадяни, юридичні особи і держава. Під спільними інвестиціями розуміють вкладення, що здійснюють резиденти та нерезиденти.

Виділяють також інвестиції за регіональною ознакою. Інвестиції всередині країни (внутрішні) означають вкладення коштів в об'єкти інвестування, які розміщені в територіальних межах даної країни. Зовнішні інвестиції – це вкладення коштів в об'єкти інвестування, які розміщені за межами території даної країни. До таких інвестицій відносять придбання різноманітних фінансових інструментів інших країн – акцій закордонних компаній, облігацій інших держав тощо.

Наведена класифікація інвестицій відображає найістотніші їх ознаки і за необхідності може бути розширена відповідно до підприємницьких або дослідницьких цілей.

Суб'єктами інвестиційної діяльності є інвестори, замовники, виконавці робіт, користувачі об'єктів інвестиційної діяльності, а також постачальники, будь-які суб'єкти підприємницької і фінансової діяльності – банківські, страхові і посередницькі установи. Також суб'єктами інвестиційної діяльності можуть бути фізичні та юридичні особи (в тому числі іноземні), а також держави та міжнародні організації. Крім того, суб'єкти інвестиційної діяльності можуть поєднувати функції двох і більше суб'єктів. Відносини між суб'єктами інвестиційної діяльності здійснюються на підставі договорів.

Інвестор є основним суб'єктом інвестиційної діяльності, який здійснює вкладення власних, позикових і залучених коштів у формі інвестицій. Інвесторами можуть бути: фізичні та юридичні особи; об'єднання юридичних осіб створених на підставі договору про спільну діяльність, які не мають статусу юридичної особи; державні органи; органи місцевого самоврядування; іноземні суб'єкти підприємницької діяльності.

З урахуванням спрямованості основної господарської діяльності інвестори поділяються на індивідуальні та інституційні. Індивідуальний інвестор – це фізична або юридична особа, що здійснює вкладення коштів у формі інвестицій для розвитку виробничо-господарської діяльності.

Інституційний інвестор – це фінансовий посередник, який акумулює кошти індивідуальних інвесторів і здійснює інвестиційну діяльність. Інституційні інвестори представлені інвестиційними компаніями, інвестиційними фондами, що спеціалізуються на операціях з цінними паперами.

За цілями інвестування, які ставлять перед собою інвестори, виділяють стратегічні і портфельні інвестиції. Перші при здійсненні інвестицій, мають на меті придбання контрольного пакета акцій або переважаючої частки статутного капіталу іншого підприємства для отримання можливості самостійного управління ним. Портфельний інвестор вкладає кошти в різноманітні об'єкти інвестування з метою отримання доходу або приросту капіталу.

Усі інвестори мають рівні права на здійснення інвестиційної діяльності в будь-якій формі: володіння, користування і розпорядження об'єктами інвестування; самостійне визначення обсягів і напрямів інвестицій; залучення на договірній основі інших суб'єктів інвестиційної діяльності; здійснення контролю за цільовим використанням коштів, що інвестуються; об'єднання власних та залучених коштів із коштами інших інвесторів для здійснення спільного інвестування.

Інший суб'єкт інвестиційної діяльності – замовник. Замовниками можуть бути інвестори (уповноважені посередники), які здійснюють реалізацію інвестиційних проектів, не втручаючись при цьому в підприємницьку та іншу діяльність інших суб'єктів інвестиційної діяльності, якщо інше не передбачено договором між ними.

Підрядниками є фізичні та юридичні особи, які виконують роботи за договором підряду або за державним контрактом, що укладається із замовниками.

Власниками об'єктів інвестиційної діяльності можуть бути інвестори, а також інші фізичні та юридичні особи (в тому числі іноземні), державні органи і органи місцевої влади, міжнародні об'єднання та організації, для яких створюються об'єкти інвестиційної діяльності.

Практична реалізація фінансових вкладень суб'єктами інвестиційної діяльності відбувається за такими напрямами:

– капітальне будівництво, де відбувається вкладення інвестицій в основні засоби виробничого та невиробничого призначення та об'єднується діяльність замовників, підрядників, проектувальників, постачальників обладнання тощо;

– інновації, в яких утілюється науково-технічна продукція та інтелектуальний потенціал;

– фондовий ринок: акції, облігації, похідні інструменти.

Джерелами фінансування інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання виступають фінансові ресурси:

– власні і внутрішньогосподарські резерви інвестора, які включають в себе початкові внески засновників до статутного капіталу і частину грошових коштів, отриманих у результаті господарської діяльності, тобто за рахунок прибутку, амортизаційних відрахувань, коштів, що виплачуються органами страхування у вигляді відшкодування збитків від аварій, стихійних лих тощо;

– позикові кошти, представлені банківським кредитом, інвестиційним податковим кредитом, бюджетним кредитом та іншими коштами;

– залучені кошти, які отримані від продажу акцій, пайових та інших внесків юридичних осіб та працівників підприємства;

– централізовані кошти, що надходять у порядку перерозподілу із фондів концернів, асоціацій та інших об'єднань підприємств;

– бюджетне фінансування з відповідних фондів на виконання державних, регіональних або галузевих цільових програм.

– кошти іноземних інвесторів, що надаються у формі фінансової або іншої участі в статутному капіталі спільних підприємств, а також у формі прямих вкладів у грошовій формі міжнародних

організацій і фінансових інститутів, держав, підприємств різних форм власності. Залучення іноземних інвестицій забезпечує розвиток міжнародних економічних зв'язків і впровадження передових науково-технічних досягнень.

Залежно від того, які джерела фінансових ресурсів залучає підприємство для фінансування своєї інвестиційної діяльності, виділяють три основні форми фінансування інвестицій: самофінансування; кредитне фінансування; змішане фінансування.

Самофінансування здійснюється за рахунок власних фінансових ресурсів. Ця форма фінансування, як правило, використовується при реалізації короткострокових інвестиційних проектів з невисокою нормою рентабельності.

Кредитне фінансування використовується в процесі реалізації короткострокових інвестиційних проектів з високою нормою рентабельності інвестицій, тому що його необхідно повернути на визначених умовах. З іншого боку, кредитор не претендує на участь в доходах від реалізації інвестицій.

Змішане фінансування є комбінацією декількох джерел фінансування. Це найбільш поширена форма фінансування інвестиційної діяльності, вона може застосовуватись при реалізації будь-яких інвестиційних проектів.

При виборі джерел фінансування інвестиційної діяльності питання повинно вирішуватися підприємством з урахуванням багатьох факторів: вартості залученого капіталу, ефективності віддачі від нього; співвідношення власного та позикового капіталів, що визначає рівень фінансової незалежності; ризику, що виникає при використанні того або іншого джерела фінансування, а також економічних інтересів інвесторів.

5. Статистика іноземного інвестування

При дослідженні національного інвестиційного потенціалу слід також враховувати кошти іноземних інвесторів, які вкладені у вітчизняну економіку.

За даними Держкомстату, загальний обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в Україну на 01.01.2004 р. становив 6657,6 млн доларів США. Порівняно з 2000 роком обсяг інвестицій зріс більше ніж у два рази. Однак, у порівнянні з іншими країнами, це один із найнижчих показників.

Співвідношення між внутрішніми капіталовкладеннями та обсягами прямих іноземних інвестицій свідчить про незначну питому вагу в загальному обсязі інвестиційного потенціалу. Так, на початок 2002 року прямі іноземні інвестиції складали лише 5,6% валових капіталовкладень в економіку України. Таким чином, роль іноземних інвестицій у структурній перебудові економіки України недостатня.

Питома вага в промисловість на початок 2002 року складала 53,6 %, а на початок 2004 року 49,8% від загальної суми прямих іноземних інвестицій. Найбільша частка інвестицій припадає на галузі із швидким обігом капіталу, а саме: у харчовій промисловості – 17,7 % у 2002 році та 14,8% на початок 2004 року, у сфері торгівлі – відповідно 16,9 % і 17,7%, у машинобудуванні – відповідно 9,3% і 9,0%, а в сільському господарстві – лише 1,9% і 2,8% від загального обсягу прямих інвестицій.

Таблиця 8.1

Прямі іноземні інвестиції зарубіжних країн в економіку України за видами діяльності, станом на початок року

	2002 р.		2004р.		2004 р., в % до 2002 р.
	млн дол. США	структура, %	млн дол. США	структура, %	
Усього	4555,3	100,0	6657,6	100,0	146,2
Сільське, лісове господарство	86,7	1,9	185,7	2,8	214,2
Промисловість	2443,6	53,6	3314,6	49,8	135,6
У т.ч. харчова	808	17,7	988,3	14,8	122,3
машинобудування	423,9	9,3	597,3	9,0	140,9
Оптова та роздрібна торгівля	769,2	16,9	1175,1	17,7	152,8
Готелі і ресторани	117,6	2,6	183,2	2,8	155,8
Транспорт і зв'язок	308,8	6,8	524,8	7,9	169,9
Фінансова діяльність	355,2	7,8	490,9	7,4	138,2

Джерело інформації: Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році, с. 381–382.

Аналізуючи динаміку прямих іноземних інвестицій, слід зазначити, що загальний обсяг прямих іноземних інвестицій на початок 2004 року зріс на 46,2% проти такого ж показника за 2002 рік. Зросли інвестиції в сільське та лісове господарство більш ніж удвічі. Інвестиції в промисловість зросли на 35,6%, а в оптову

та роздрібну торгівлю та в розвиток готельного й ресторанного бізнесу інвестиції зросли більше ніж в 1,5 разу.

Слід також зазначити, що на початок 2004 року структура прямих іноземних інвестицій покращилася, але недостатньо, що свідчить про відсутність як сприятливого інвестиційного клімату, так і наявність певних проблем визначення інвестиційних пріоритетів.

Потенційно на залучення прямих іноземних інвестицій в Україну впливають такі чинники:

– наявність багатих природних ресурсів та потужностей з їхнього видобутку;

– дешева та кваліфікована робоча сила;

– потенційно місткий ринок;

– інші фактори.

Між тим, у дійсності, визначальним чинником припливу іноземного капіталу в Україну є завоювання нових ринків. Водночас інвестори не зацікавлені в підвищенні ефективності національного виробництва. Інтерес іноземних інвесторів, орієнтованих на завоювання ринків, полягає у розширенні внутрішніх ринків, але такі інвестиції створюють незначний обсяг доданої вартості на території України.

З іншого боку, інвестори, які прагнуть вкласти свій капітал в українську економіку з метою здобуття конкурентних переваг зацікавлені у створенні сприятливих умов для розвитку національного товаровиробництва, оскільки їхні технологічні процеси передбачають тісну співпрацю з українськими підприємствами різних галузей економіки. В той же час, реалізація їхньої продукції відбуватиметься здебільшого на світовому ринку, отже, українські підприємства навряд чи розглядатимуться цими інвесторами як конкуренти.

Важливим кроком у напрямі більш активного залучення до української економіки іноземних інвесторів є підвищення її інвестиційної привабливості. Реальна динаміка прямих іноземних інвестицій у сучасних умовах свідчить про деякі успіхи в цьому напрямку.

Міжнародний імідж України у світовій економіці потроху покращується, тому Україна стає дедалі більше привабливою для вкладення інвестицій іноземними інвесторами.

Таблиця 8.2

Прямі іноземні інвестиції в Україну з країн світу станом на початок року, наростаючим підсумком, млн дол. США

Країни	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2004 р., у % до 2003 р.
Усього	3281,8	3875,0	4555,3	5471,8	6657,6	121,7
У т.ч. США	589,5	639,5	777,5	890,6	1074,8	120,7
КІПР	211,2	377,7	493,0	672,1	779,2	115,9
Нідерланди	302,9	362,2	374,1	396,3	463,9	117,1
Німеччина	228,5	240,9	250,5	317,7	441,4	138,9
Російська федерація	287,9	286,6	315,5	323,2	377,6	116,8
Швейцарія	133,0	163,3	224,0	272,2	319,5	117,4
Австрія	87,9	124,5	144,4	214,3	252,1	117,6
Республіка Корея	171,2	170,4	170,4	172,1	172,9	100,5
Польща	54,5	62,8	69,3	98,1	153,3	156,3
Угорщина	45,0	51,9	58,3	79,8	127,6	159,9
Швеція	64,8	77,1	89,2	90,4	116,7	129,1
Італія	69,9	72,2	81,1	86,5	95,1	109,9
Канада	57,8	57,5	52,5	62,5	80,1	128,2
Інші країни	977,7	1188,4	1455,5	1796	2203,4	122,7

Джерело інформації: Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році, с. 375.

Дані таблиці свідчать про те, що загальний обсяг прямих іноземних інвестицій зріс на початок 2004 року на 1186 млн. дол. США або на 21,7% проти 2003 року. Інвестори США збільшили обсяги інвестування в економіку України на 20,7% за рік, більш як на 28% зросли інвестиції Канади та Швеції, на 38,9% збільшила інвестування Німеччина, а такі країни як Польща та Угорщина збільшили свої інвестиції більше ніж в 1,5 разу.

Завдяки зростанню прямих іноземних інвестицій збільшилась частка підприємств з іноземним капіталом. Підприємства з іноземними інвестиціями – це підприємства, організації, у статутному фонді яких частка іноземних інвестицій складає не менше 10%. Поняття "підприємство з іноземними інвестиціями", відповідно з діючим законодавством України, ототожнюється з поняттям "спільне підприємство". Однак підприємство з іноземними інвестиціями може розглядатися і не як спільне

підприємство в тому разі, коли іноземний капітал складає 100% його статутного фонду.

Суб'єктами іноземного інвестування є:

– юридичні особи іншої держави;

– фізичні особи – іноземці, які не мають постійного місця проживання в Україні;

– іноземні держави, групи країн;

– міжнародні, урядові і неурядові організації.

Основними видами іноземних інвестицій є:

– іноземна валюта, яка визначається вільно конвертованою валютою Національного банку України;

– валюта України, яка використовується при реінвестиціях в об'єкти первісного інвестування і інші об'єкти інвестування за умови сплати податку на прибуток. Це означає, що іноземний інвестор отримує прибуток в національній валюті (гривні) (від своєї іноземної інвестиційної діяльності), може його використовувати для розширення підприємства, куди він вклав капітал, і в інші господарські об'єкти;

– рухоме і нерухоме майно включає: обладнання, машини, механізми, будівлі, споруди та інше;

– цінні папери до яких відносяться акції, облігації, векселі та інше;

– права на частку власності (пай) у статутному фонді підприємства, що знаходить свій вираз у вільно конвертованій валюті;

– грошові вимоги і права гарантовані банками, які мають вартість у вільно конвертованій валюті;

– права інтелектуальної власності включають авторські права, права на винаходи, прогресивні моделі виробництва, промислові зразки, товарні знаки, «ноу-хау», вартість яких має вираження у вільно конвертованій валюті;

– права на здійснення господарської діяльності, в тому числі права на використання інвестицій та на використання природних ресурсів, вартість яких відображається у вільно конвертованій валюті;

– інші цінності, які підтверджуються законодавством України.

Здійснення іноземних інвестицій відбувається в таких формах:

1. Часткова участь у підприємствах, які створюються спільно з українськими юридичними і фізичними особами.

2. Придбання частки діючих підприємств на території України.

3. Створення підприємств, філіалів, відокремлених відділів, які повністю належать іноземним інвесторам.

4. Придбання іноземними інвесторами в повну власність діючих підприємств.

5. Придбання рухомого і нерухомого майна (будинків, обладнання, тощо) – матеріальна форма або право власності на них через купівлю акцій, облігацій, інших паперів.

6. Придбання іноземними інвесторами самостійно або з допомогою українських фізичних чи юридичних осіб право на використання землі та природних ресурсів на території України.

7. Придбання іноземними інвесторами інших майнових прав.

У цілому іноземні інвестиції можуть вкладатися в будь-які господарські об'єкти інвестування, які не заборонені законодавством України.

При здійсненні іноземного інвестування згідно з Законом України "Про режим іноземного інвестування" проводитися оцінка іноземних інвестицій. Іноземні інвестиції та інвестиції оцінюються у вільно конвертованій валюті та валюті України (гривні), згідно з угодою сторін, на основі цін світового ринку. Перерахунок сум інвестицій з вільно конвертованої валюти у валюту України здійснюється за офіційним курсом національної валюти, який визначається НБУ.

При реінвестиціях прибутку, доходу та інших коштів у валюті України перерахування інвестиційних сум проводиться за офіційним курсом валюти України, визначеним Національним банком України (НБУ) на дату фактичного здійснення реінвестицій.

Кожна країна зацікавлена в залученні іноземних інвестицій, для цього розробляються гарантії захисту іноземного капіталу, який вкладається в цю країну. Такі гарантії розроблені в Україні та затверджені відповідними правовими актами.

Гарантіями захисту користуються ті іноземні інвестори, які зареєстровані державою. Державна реєстрація іноземних інвестицій здійснюється місцевими державними адміністраціями протягом 3-х робочих днів. Не реєструються ті іноземні інвестиції, власники яких порушують відповідне законодавство.

6. Статистико-економічний аналіз інвестицій

Аналіз інвестиційного клімату в країні – це перший етап управління інвестиціями на рівні підприємства. Він включає в себе аналіз таких прогнозів: динаміки валового внутрішнього продукту, національного доходу і обсягів виробництва промислової продукції; динаміки розподілу національного доходу (накопичення і споживання); розвитку приватизаційних процесів; державного законодавчого регулювання інвестиційної діяльності; розвитку окремих інвестиційних ринків, особливо грошового і фондового.

Наступний етап – вибір конкретних напрямів інвестиційної діяльності підприємства з врахуванням стратегії її економічного та фінансового розвитку. На цьому етапі підприємство визначає галузеву спрямованість своєї інвестиційної діяльності, а також основні форми інвестування на окремих етапах діяльності. Для цього вивчається інвестиційна привабливість окремих галузей економіки – їх кон'юнктура, динаміка і перспективи попиту на продукцію цих галузей.

У сучасних умовах виникла необхідність забезпечення в державі прискореного економічного зростання, яке б спиралося на підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, зменшення ресурсоємності та збільшення наукоємності продукції вітчизняних підприємств. Відтак, продовження економічного зростання та надання йому належної сталості вимагає мобілізації національного інвестиційного потенціалу України та суттєвої активізації на цьому підґрунті інвестиційних процесів.

Інвестиційний потенціал країни це насамперед сукупність коштів населення, підприємств, держави та нерезидентів, які потенційно можуть бути використані для здійснення інвестиційної діяльності. В сучасній економічній теорії під поняттям "інвестиції" часто розуміється вкладення коштів у будь-якій формі та будь-якого призначення. Інвестиції – це капіталовкладення в реальний сектор економіки, безпосередньо спрямовані на підвищення конкурентоспроможності товарів чи послуг, збільшення обсягів виробництва, підвищення економічної та соціальної ефективності галузей економіки України. Статистико-економічний аналіз інвестицій проводиться на основі показників нагромадження інвестиційного потенціалу, залучення його для потреб інвестиційної діяльності та ефективності вкладення інвестицій.

У забезпеченні виходу економіки з кризового стану та її стабільного розвитку вирішальну роль відіграє науково обґрунтована інвестиційно-інноваційна політика держави. Саме вона визначає реальні джерела, напрями, структуру інвестицій, здійснення раціональних і ефективних заходів щодо виконання загальнодержавних, регіональних і місцевих соціально-економічних та інноваційних програм, відтворювальних процесів на макро- і мікрорівнях.

Відомо, що реконструкція, технічне та технологічне переозброєння діючих підприємств, будівництво об'єктів соціального призначення безпосередньо залежать від обсягів інвестицій в основний капітал, що здійснюються в країні. Стійке пожвавлення інвестиційної активності є ознакою початку стабільного економічного зростання.

При аналізі даних інвестиційної діяльності широко застосовуються такі показники статистико-економічного аналізу:

– абсолютні показники, до яких відносяться обсяги інвестицій, кількість інвесторів, у цілому та за окремими галузями економіки;

– відносні показники, які включають структуру інвестицій в основний капітал залежно від джерел фінансування, та показники динаміки інвестицій;

– кореляційно-регресійний аналіз залежності інвестицій від факторів виробництва, рівня життя населення та інших факторів.

Вагомим джерелом подальшого розвитку національної економіки є інвестиційні ресурси, оскільки інвестиції – суттєвий чинник економічного зростання. Тому умови інвестиційної діяльності в цілому, а також наявні обсяги, джерела і сфери використання інвестиційних ресурсів є об'єктом постійної уваги потенційних іноземних і національних інвесторів.

Аналіз обсягів і динаміки інвестицій показали, що інвестиції щорічно зростали, хоча і різними темпами, що впливало на вироблення валового внутрішнього продукту. У 2000–2001 роках зростання реальної економіки відбувалося екстенсивним шляхом за рахунок завантаження вільних виробничих потужностей, однак на кінець 2002 року екстенсивні чинники не змогли забезпечити сталого приросту ВВП, тому в 2002 році приріст ВВП склав 5,2 %, проти 9,2 у 2001 році.

Дані статистичного аналізу за 2003 рік свідчать про економічне зростання України, пов'язане з розширенням внутрішнього ринку і

початком інтенсивного оновлення основних виробничих фондів та зростання обсягів інвестицій в основний капітал.

Таблиця 8.3

Динаміка обсягів інвестицій в основний капітал

Показники	1999р.	2000 р.	2001 р.	2002р.	2003р.*
Інвестиції в основний капітал (у фактичних цінах), млн грн	17552	23629	32573	37178	49638
Темпи зростання інвестицій, у % до 1999 р.	100	134,6	185,6	211,8	282,8
Темпи зростання інвестицій, у % до попереднього року	125,7	134,6	137,9	114,1	133,5
Темпи зростання реального ВВП, у % до попереднього року*	X	105,9	109,2	105,2	109,3

Джерела інформації: Статистичний щорічник за 2002 рік, с. 229;
* Про внутрішнє і зовнішнє становище України в 2003 році, с. 33, 35,

Так, у 2003 році відбулося значне зростання інвестицій в основний капітал, що більше на 12460 млн грн або на 33,5% до попереднього року. Відчутне зростання інвестицій в основний капітал зумовило підвищення темпів приросту реального ВВП на 9,3% проти 2002 року.

Подальший аналіз інвестицій необхідно проводити за джерелами фінансування.

Таблиця 8.4

Інвестиції в основний капітал з урахуванням джерел фінансування

Показники	1999р.	2000 р.	2001 р.	2002р.	2002 р., у % до 1999 р.
Усього	17552	23629	32573	37178	211,8
У тому числі за рахунок: коштів державного бюджету	1341	1210	1749	1863	138,9
місцевих бюджетів	686	975	1332	1365	199,0
власних коштів підприємств і організацій	12370	16198	21770	24470	197,8
коштів іноземних інвесторів	677	1400	1413	2068	305,5
коштів населення	1113	1176	1415	1573	141,3
кредитів банків та інших позик	132	391	1400	1985	1503,8
інших джерел фінансування	1233	2279	3494	3854	312,6

Джерело інформації: Статистичний щорічник України 2002, с.229.

Аналіз джерел фінансування в основний капітал показує значене збільшення інвестицій за всіма джерелами фінансування. Так, в 2002 р. обсяг інвестицій зріс більше ніж у два рази, в тому числі державні інвестиції зросли на 38,9%, інвестиції з місцевих бюд-

жетів – 99,0 %, інвестиції за рахунок власних коштів підприємств – на 97,8 %, кошти іноземних інвесторів зросли більше ніж у три рази, а інвестиції за рахунок кредитів банків та інших позик – в 15 разів проти 1999 року

Тенденція до зростання обсягів інвестицій спостерігається за всі роки дослідження. Визначення питомої ваги інвестицій свідчить, що основним джерелом фінансування інвестицій в Україні є власні кошти підприємств та організацій.

Таблиця 8.5

Структура інвестицій в основний капітал України

Показники	1999р.	2000 р.	2001 р.	2002р.
Усього	100	100	100	100
У тому числі за рахунок: коштів державного бюджету	7,6	5,1	5,4	5,0
місцевих бюджетів	3,9	4,1	4,1	3,7
власних коштів підприємств і організацій	70,5	68,6	66,8	65,8
коштів іноземних інвесторів	3,9	5,9	4,3	5,6
коштів населення	6,3	5,0	4,4	4,2
кредитів банків та інших позик	0,8	1,7	4,3	5,3
інших джерел фінансування	7,0	9,6	10,7	10,4

Джерело інформації: Статистичний щорічник України 2002, с..229.

Не дивлячись на щорічне зростання інвестицій з держаного бюджету, питома вага цього джерела фінансування в загальному обсязі інвестицій зменшилась на 2,6 %. Одним із чинників зниження питомої ваги інвестиційної діяльності держави є пріоритетне спрямування бюджетних коштів на погашення зовнішнього державного боргу та фінансування соціальних видатків.

Найбільшу питому вагу займають інвестиції за рахунок власних коштів підприємств та організацій, які складали в 1999 році 70,5 %, а в 2002 році – 65,8%. Не дивлячись на абсолютне зростання обсягів інвестицій за рахунок власних коштів, питома вага їх знизилась на 4,7 %. Водночас кошти іноземних інвесторів, кредитів банків та інші джерела фінансування зросли в 2002 році в абсолютному вираженні і підвищилась їх питома вага в загальному обсязі інвестицій порівняно з попередніми роками.

Незважаючи на зростання обсягу інвестицій, їхній загальний обсяг є недостатнім і не зможе значно поліпшити економічний стан у країні. Вплив інвестиційних чинників економічного розвитку внаслідок обмеженості фінансових ресурсів національної

економіки недостатній і збільшує фінансове та технічне зношення виробничих фондів.

Інвестиційна політика в Україні є невід'ємною складовою загальноекономічного розвитку країни і має спільні з нею риси. Недостатній рівень інвестиційної діяльності був пов'язаний з погіршенням фінансового стану держави, підприємств і населення, внаслідок чого кошти спрямовуються переважно на поточне споживання.

Таблиця 8.6

Технологічна структура інвестицій в основний капітал

Показники	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
Інвестиції в основний капітал	100	100	100	100
У т.ч. на будівельні та монтажні роботи	46	43	42	40
На обладнання, інструмент та інвентар	47	49	51	54
Інші капітальні роботи і витрати	7	8	7	6

Джерело інформації: Статистичний щорічник України 2002, с.230.

Починаючи з 1999 року, в Україні покращилася технологічна структура інвестицій в основний капітал, так як щорічно зростає частка інвестицій, використана на закупівлю обладнання, інструменту та інвентарю. Так, в 1999 році питома вага інвестицій на обладнання складала 47 %, а в 2002 році 54 % від загальної суми інвестицій в основний капітал.

Інвестиційна діяльність в Україні зростає за усіма джерелами інвестування: бюджетні асигнування також зростають, хоча їх частка в загальному обсязі поки що незначна, обсяги валових доходів підприємств, призначених до капіталізації (прибуток і амортизація) недостатні, довгострокове кредитування обмежене, іноземні інвестиції недостатні, доходи більшості населення недостатні навіть для задоволення мінімальних побутових потреб.

Не набрали інвестиційної потужності фінансові, кредитні, страхові та фондові ринки. Система біржових ринків орієнтована переважно на операції купівлі-продажу іноземної валюти, також обмежені інформаційні можливості підприємців щодо кон'юнктури ринків.

З трьох основних елементів валового продукту підприємств – оборотного капіталу, амортизаційних відрахувань і прибутку – на потреби нагромадження грошового капіталу, який є джерелом фінансування інвестицій, використовуються два останніх.

Так, амортизаційні відрахування у світовій практиці є основним джерелом фінансування інвестицій: на них припадає близько 40% обсягу поточних і капітальних витрат, які здійснюються з позабюджетних джерел, і 60–70% інвестицій в основний капітал. В кризові роки відбувалося різке ослаблення ролі амортизації в економічних процесах: її частка в капіталовкладеннях у промисловості знизилась до 30–10%. Основними причинами такого ослаблення ролі амортизації були: глибокий розрив між амортизацією та відновною вартістю засобів виробництва внаслідок зростання цін і неадекватної індексації основних фондів.

За останні роки відбулися суттєві зміни в економіці країни внаслідок індексації у 1996 р. основних фондів та амортизаційної реформи 1997 р., коли були істотно збільшені норми амортизації і змінено методологію амортизаційних відрахувань. Ця реформа, хоч і дозволила дещо збільшити джерела капіталовкладень, спричинила погіршення фінансового стану підприємств. Адже з 1 липня 1997 р. навіть збиткові підприємства змушені були нараховувати прискорену амортизацію, що штучно збільшило збитки. Внаслідок нераціональної інвестиційної політики амортизаційні відрахування підприємства використовуються переважно для підтримки поточного фінансового стану.

Зношеність виробничих фондів наблизилась до межі (80%), за якою починається фактичне знищення виробничого потенціалу країни.

Таблиця 8.7

Структура інвестицій в основний капітал видами економічної діяльності (у фактичних цінах)

Показники	2001		2002		В 2002 р., у % до 2001
	млн грн	структура, %	млн грн	структура, %	
Усього інвестицій	32573	100,0	37178	100,0	114,1
У тому числі сільське господарство, лісове господарство	1617	5,0	1930	5,2	119,4
Промисловість	13651	41,9	15112	40,6	110,7
Будівництво	1109	3,4	1823	4,9	164,4
Оптова та роздрібна торгівля	1285	3,9	2019	5,4	157,1
Готелі та ресторани	469	1,4	446	1,2	95,1
Транспорт і зв'язок	7452	22,9	7004	18,8	94,0
Фінансова діяльність	530	1,6	891	2,4	168,1
Операції з нерухомістю	4545	14,0	5549	14,9	122,1
Державне управління	328	1,0	449	1,2	136,9
Інші	1587	4,9	1955	5,3	123,2

Структура інвестицій в основний капітал показує, що найбільшу частку інвестицій вкладається в промисловість. Так у 2001 році в цю галузь було вкладено 13561 млн грн, що відповідає 41,9% від загального обсягу інвестицій, а в 2002 році обсяг інвестицій у промисловість зріс на 1461 млн грн або 10,7% і складав 15112 млн грн, але питома вага інвестицій у промисловість зменшилась на 1,3% і складала 40,6%. Незначна питома вага інвестицій у сільське господарство – 5,2%, фінансову діяльність – 2,4%, готелі та ресторани – 1,2%.

Значним і ще практично не реалізованим ресурсом інвестицій є заощадження домашніх господарств. У країнах з розвинутою ринковою економікою чверть національних заощаджень формується саме за рахунок заощаджень громадян. Участь фізичних осіб в інвестиційних процесах в Україні характеризується гранично низьким рівнем. Перша і головна причина – незначні обсяги тимчасово вільних коштів (заощаджень) населення через низький рівень доходів, який диктує незначну схильність до заощадження. Крім цього, існує значна недовіра до інститутів заощадження – банків, інвестиційних компаній, пенсійних фондів, страхових компаній тощо. Це також є чинником зменшення схильності до заощадження та до використання громадянами іноземної валюти як засобу заощадження. Низьким залишається рівень розвитку ощадних інституцій, які не здійснюють активної політики залучення заощаджень населення. Незначна частка інвестицій коштів населення пов'язана також з тим, що громадянам України поки що властивий низький рівень економічних знань, корпоративної культури, поінформованості про можливі об'єкти вкладання грошей та оптимальні методи зберігання заощаджень.

Загалом, станом на 2003 рік реальні грошові доходи населення становили більше 30% рівня 1991 року. Перевищення майже удвічі глибини спаду валового внутрішнього продукту є яскравою ілюстрацією як значного зниження споживчого попиту на внутрішньому ринку, так і руйнування заощаджень населення як складової національного інвестиційного потенціалу. В 2000 році номінальні грошові доходи населення зросли на 40,4%, у 2001 році на 76,8%, у 2002 році на 108,6%, а в реальному вимірі у 2000 на 4,1% у 2001 на 14,5%, у 2002 на 35,1 і у 2003 році на 43% порівняно з 1999 роком.

Останнім часом при незначному зростанні врахованих реальних доходів, споживання продуктів першої необхідності (включаючи виробництво продовольства в особистих господарствах) зросло, населення стало закуповувати товари довготривалого використання та заощаджувати певну частину коштів. Отже, слід відмітити деяке зростання доходів населення, які можуть виступати як інвестиційні ресурси.

В аграрних регіонах спостерігалася значна натуралізація доходів населення. Це означає, що можливості залучення інвестиційних ресурсів за рахунок мобілізації коштів населення, зайнятого в аграрному секторі, украй низькі, оскільки через значну натуралізацію доходів у сільському господарстві умов для заощадження грошових коштів практично не створюється. Між тим, саме у сільгоспвиробництві дрібні інвестиції в особисті підсобні та фермерські господарства є найбільш перспективними та необхідними.

7. Показники ефективності інвестицій

Вивчення складу і структури інвестицій є одним із завдань статистико-економічного аналізу, який показує питому вагу інвестицій за галузями національної економіки та структурні зрушення, але найважливішими завданнями аналізу інвестицій є визначення майбутніх грошових потоків, які утворюються при реалізації виробленої продукції при використанні інвестиційного проекту. Грошові потоки нарівні з прибутком здатні забезпечити окупність інвестиційного проекту, тому при аналізі інвестицій визначаються обсяги доходів та видатків підприємства у формі грошових потоків.

Інвестиції сприяють збільшенню обсягів виробництва і реалізації продукції, що призводить до зростання виробничих витрат на оплату праці, сировину, матеріали, електроенергію, тощо. Із збільшенням обсягів виробництва зростають обсяги реалізації продукції, а також сума прибутку і податків. Тому для кожного інвестиційного проекту важливо визначити очікувані грошові потоки. Наприклад, конвеєр для заводу газорозрядних ламп коштує з доставкою і монтажем 1200 тис. грн. Термін експлуатації – шість років, щорічна амортизація – 16,7% ліквідаційна вартість дорівнює витратам з демонтажу, витрати щорічно зростають на

5%, податки і платежі з прибутку складають 45,0 %. Звідси можна обчислити грошові потоки та ефективність інвестиційного проекту.

Таблиця 8.8

Грошові потоки від впровадження інвестиційного проекту (дані умовні), тис. грн

№	Показники	Роки					
		1	2	3	4	5	6
1	Обсяг реалізації	500	510	520	540	530	505
2	Поточні витрати	170	179	187	196	207	217
3	Амортизація	200	200	200	200	200	200
4	Оподаткований прибуток (4=1-2-3)	130	131	133	144	123	88
5	Податки (45 %)	58,5	58,95	59,85	64,8	55,35	39,6
6	Чистий прибуток (6=4-5)	71,5	72,05	73,15	79,2	67,65	48,4
7	Чисті грошові надходження (7= 3+6)	271,5	272,05	273,15	279,2	267,65	248,4

Розрахунок сучасної вартості потоків має велике прикладне значення так як потреба в такому розрахунку виникає при здійсненні аналізу інвестиційного проекту. Розрахунок вартості регулярних фінансових потоків використовується при виборі найкращого варіанта інвестування та повернення боргу. Регулярні фінансові потоки дають можливість фірмам проводити своєчасні розрахунки з приводу фінансово-економічної діяльності, вчасно сплачувати державні та місцеві податки, робити відрахування в цільові державні фонди та сплачувати свої фінансові зобов'язання.

Для аналізу ефективності інвестиційних проектів застосовуються такі методи:

1. Метод обчислення чистої теперішньої вартості (NPV) використовується для підвищення цінності проекту за ринковою вартістю. За цим методом інвестор встановлює певний коефіцієнт (r), виходячи з щорічного відсотка повернення коштів, який він може отримати на інвестований капітал. З початку визначається теперішня вартість за формулою:

$$PV = \sum \frac{S}{(1+r)^k},$$

де: S – доход;
r – відсоток дисконту;
k – кількість років.

Чиста теперішня вартість визначається як різниця між загальною теперішньою вартістю і вартістю інвестицій:

$$NPV = PV - IC.$$

Наприклад, проект потребує інвестиції у сумі 20 тис. грн, а плановий дохід щороку складатиме 4 тис. грн протягом 10 років. Визначити можливість прийняття проекту, якщо коефіцієнт дисконту становить 10 %.

Визначаємо теперішню вартість проекту:

$$PV = \frac{4000}{(1+0,1)^1} + \frac{4000}{(1+0,1)^2} + ... + \frac{4000}{(1+0,1)^{10}},$$

$$\text{PV} = 3636+3306+3005+2732+2484+2258+ \\ +2053+1866++1696+1542=24578.$$

Визначаємо чисту теперішню вартість проекту:

$$NPV = 24578\text{-}20000 = 4578 \quad \text{грн.}$$

Якщо NPV > 0 – проект доцільно прийняти; якщо NPV = 0 – проект не змінить фінансового стану підприємства; NPV < 0 – проект слід відхилити. В даному випадку проект доцільно прийняти, тому що він забезпечить дохід підприємства.

2. Метод розрахунку середньої ставки доходу (ARR), або коефіцієнт ефективності інвестицій, або облікова норма прибутку розраховується діленням середньорічного прибутку на середню величину інвестицій:

$$ARR = \frac{S}{0.5IC} = \frac{4000}{0,5 \times 20000} = 0,4 \quad \text{або} = 40\%$$

3. Метод розрахунку коефіцієнта рентабельності інвестицій визначається відношенням теперішньої вартості до суми інвестицій:

$$R = \frac{PV}{IC}.$$

Для наведеного прикладу коефіцієнт рентабельності становить:

$$R = \frac{24578}{20000} = 1,229.$$

Якщо $R > 1$ – проект доцільно прийняти; якщо $R = 1$ – проект не змінить фінансового стану підприємства; $R < 1$ – проект слід відхилити. В даному випадку коефіцієнт рентабельності інвестицій дорівнює 1,229, що свідчить про доцільність прийняття проекту.

Питання для самоконтролю

1. Сутність інвестицій.
2. Завдання статистики інвестицій.
3. Класифікація інвестицій за функціональним значенням (валові і чисті), за об'єктами вкладення (реальні і фінансові) та за характером участі (прямі та не прямі)
4. Класифікація інвестицій за джерелами фінансування.
5. Класифікація інвестицій за формами власності.
6. Класифікація інвестицій за часом їх надання.
7. Суб'єкти іноземного інвестування.
8. Види іноземного інвестування.
9. Форми здійснення іноземного інвестування.
10. Показники статистичного аналізу інвестицій.
11. Методи аналізу ефективності інвестиційних проектів.

Задача

Проект потребує інвестицій у сумі 300 тис. грн терміном на п'ять років при ставці 10 % річних. Плановий доход від реалізації проекту за один рік складає 65 тис. грн. Визначити можливість прийняття даного проекту.

Задача

Підприємство отримало позику під інвестиційний проект у сумі 50 тис. грн на термін з першого липня по тридцяте вересня. Визначити:

1) кількість днів користування позикою: наближену і точну;
2) суму нарахованих відсотків: звичайних, комерційних і точних;
3) кінцеву суму боргу.

Задача

Сума виданої позики для купівлі товару складає 100 тис. грн кредит наданий під 13% річних терміном на шість місяців. Визначити суму боргу і суму дисконту.

Задача

Банк інвестує підприємству, надавши йому кредит у сумі 500 тис. грн терміном на п'ять років під річну ставку 15%. Визначити суму виданої позики та суму дисконту.

Задача

Підприємство уклало з банком угоду на придбання конвеєрної лінії з виготовлення взуття на суму 45 млн грн терміном на три роки з нарахуванням таких відсотків за 1 рік – 10%, за 2 роки – 15%, за послідуючі півроку – 20% і за останні півроку – 25%. Визначити середню ставку відсотків і нарощену суму за три роки.

Тема 9. СТАТИСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Сутність виробництва продукції: (товарів та послуг)

Результатом економічної діяльності суб'єктів ринкової економіки є виробництво різноманітних видів продукції, тобто товарів та послуг для задоволення потреб споживачів.

Враховуючи, що виробництво представлено широким спектром товарів, вони не можуть обліковуватись одним показником. У зв'язку з тим, що споживач використовує конкретні товари, які відповідають його споживчим якостям, то важливим показником результатів економічної діяльності підприємств є виробництво окремих видів продукції в натуральному вираженні.

Тому обсяги виробництва окремих видів продукції обліковуються в натуральних одиницях. Для узагальнення обсягів виробництва однорідних видів продукції застосовують умовно-натуральні показники. Для характеристики обсягів виробництва окремих галузей народного господарства використовуються вартісні показники продукції та послуг. Для визначення валового випуску продукції підсумовують вартість реалізованої на сторону продукції, запаси напівфабрикатів і готової продукції, використаної на виробничі цілі, та сальдо незавершеного виробництва.

До випуску ринкових послуг відносяться послуги оптової та роздрібної торгівлі, послуги підприємств громадського харчування, послуги транспорту і зв'язку, орендні послуги, платні послуги з охорони здоров'я, народної освіти, фізичної культури, послуги юридичних установ та послуги домашньої прислуги.

Умовно розрахована продукція банків – це дохід одержаний фінансовими закладами за мінусом відсотків, виплачених кредиторам.

Основними цінами є ціни виробників і ціни споживачів. Товари та послуги виступають на ринку як готова продукція та реалізуються споживачам за ринковими цінами.

Сектор послуг сприяє стабілізації та процвітанню економіки країни, тому не випадково у проекті програми "Україна–2010", який є першим за роки незалежності стратегічним прогнозом розвитку держави на найближчі 10 років, зазначається: "Протягом усього прогнозного періоду головною структурною тенденцією виробленого ВВП буде випереджаюче зростання сфери послуг по відношенню до виробництва товарів, їх питома вага в обсязі ВВП до 2010 року може зрости до 53%". Звісно, порівнювати сфери послуг у західних та постсоціалістичних економіках досить нелегко, оскільки в кожній з країн існує, зокрема, своя специфіка попиту та пропозиції. Водночас у кожному суспільстві послуги спрямовані на повніше задоволення об'єктивних людських потреб, обумовлених способом їх життя. Існуючі відмінності у розвитку сфери послуг не виключають їх порівняння та виявлення прогресивних тенденцій. Беручи до уваги досвід становлення передових індустріальних країн та враховуючи відмінності вітчизняної економіки, ми зможемо оптимально проектувати майбутній розвиток своєї країни. Недооцінка реального значення послуг для розвитку національної економіки може стати причиною прийняття рішень, які ігноруватимуть внесок, що його може зробити сфера послуг у забезпечення стійкого розвитку в середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Сфера послуг у багатьох країнах дедалі більше стає домінуючим комплексом галузей національних економік, справляє зростаючий вплив на весь процес суспільного відтворення. Так, у середньому понад 60% валового національного продукту (ВНП) у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) створюється у галузях сфери послуг; торгівля послугами займає значне місце в системі міжнародного обміну (у 1995 році вартісний обсяг експорту комерційних послуг досяг 1,23 трлн доларів США і склав 1/4 світового товарного експорту). Таким чином, сфера послуг – одна з галузей економіки, що найбільш швидко розвиваються. За прогнозами експертів, до 2005 року обсяг торгівлі послугами перевищить обсяг торгівлі продуктами.

Сектор послуг у сучасних умовах поділу праці розглядається відповідно до стадій економічного розвитку. В найпершій інтерпретації (відомій як модель Фішера–Кларка) була запропонована трисекторна модель, що передбачала переміщення основної маси зайнятості із сільського господарства (первинного сектора)

спершу у промисловість (вторинний сектор), а згодом – у сферу послуг (третинний сектор). А.Фішер обґрунтовував свої припущення на тому факті, що з підвищенням добробуту домашніх господарств зростатиме питома вага послуг у їх загальному споживанні; інакше кажучи, послуги мають високу еластичність від доходу. Ця тенденція відома як закон Енгеля, оскільки вперше була помічена Крістіаном Енгелем, німецьким статистиком другої половини XIX ст.

Починаючи з 1980 року темпи зростання виробничих послуг були найвищими порівняно з усіма іншими секторами в західних економіках. Ці послуги відіграють вирішальну роль у сучасній економіці. Виробничі послуги стали вирішальним фактором в економіці, а в західній економічній науці та свідомості поступово стверджувався погляд, що матеріальні продукти та послуги однаковою мірою є багатством, благом, а отже – і невід'ємним елементом національного суспільного продукту.

2. Відмінність послуг від матеріальної продукції

Види послуг надзвичайно різноманітні: вони можуть бути промислового характеру чи задовольняти особисті потреби; можуть не потребувати високого рівня кваліфікації виконавця або навпаки; для надання одних послуг необхідні значні капіталовкладення, в той час як для інших –тільки невеликий початковий капітал. Надання послуги може бути, а може і не бути пов'язане з матеріальним продуктом. Відмінність послуги від матеріального продукту обумовлена такими факторами:

– природою послуги і продукту;
– складністю стандартизації і контролю якості послуги;
– відсутністю складу продукції;
– важливістю фактора часу;
– структурою каналів розподілу.

При наданні послуги професіоналізм кадрів розглядається як складова товару, але необхідно врахувати, що для різних видів послуг важливість того чи іншого фактора неоднакова.

За природою різноманітні послуги мають такі чотири основні характеристики, які впливають на розробку маркетингових програм (невідчутність, невід'ємність, мінливість, неможливість зберігання).

Невідчутність послуг означає, що їх неможливо відчути дотиком, транспортувати, зберігати, упаковувати або вивчати до одержання цих послуг. Послуги надаються і споживаються одночасно.

Невід'ємність послуги означає, що менеджери повинні управляти не тільки своїми працівниками, але значною мірою і клієнтами, так як саме споживачі є безпосередніми учасниками процесу обслуговування і впливають на кінцевий результат. Але при нерозривному взаємозв'язку виробництва і споживання послуг ступінь контакту між продавцем і покупцем може бути різним. Деякі з послуг можуть надаватись без присутності покупця (хімчистка, ремонт, прання), інші здійснюються за допомогою технічних засобів (комп'ютерні інформаційні системи, автомати з продажу квитків), але багато видів послуг невід'ємні від того, хто їх надає (лікарні, готелі, ресторани). Комплексне дослідження послуг залежить від ступеня участі споживача в процесі виробництва послуг.

Мінливість послуг обумовлена тим, що якість однотипних послуг коливається в дуже широких межах того, хто, коли і де їх надає. Найчастіше непостійність якості послуг пов'язана з кваліфікацією працівника, а також з винятковістю споживача, що обумовлює високу ступінь індивідуалізації послуги у відповідності з вимогами споживача, що ускладнює масовість виробництва для багатьох послуг. Тому для полегшення роботи працівники розробляють і намагаються дотримуватись стандартів обслуговування.

Як об'єкт стандартизації, послуга має певні ускладнення, так як не всі її характеристики можуть бути виражені кількісно. Стосовно до послуг контроль якості, в силу їх невід'ємності, повинен проводитись під час виробництва і споживання.

Послуга за своєю природою є дією, тому послуга не може зберігатись. У зв'язку з цим підприємству не потрібні склади, хоча додаткові приміщення для обслуговування клієнтів, особливо в періоди зростання попиту на послуги, необхідні.

Часто буває важко визначити попередньо, скільки часу буде потрібно на виконання послуги (купівля квитків, прийом до лікаря і т.ін.). Але підприємства повинні дати споживачу уявлення про те, скільки часу може зайняти виконання послуги. Існують часові межі того, як довго зможе чи захоче споживач очікувати.

На відміну від матеріальних продуктів, які потребують фізичних каналів розподілу для їх просування від виробника до спожи-

вача, розповсюдження послуг здійснюється або за допомогою технічних засобів (переказ грошей банками, телерадіомовлення і та ін.), або за рахунок поєднання місця виробництва послуги та її споживання (ресторани, готелі, бані, перукарні). Процес доведення послуги до споживача здійснюється за рахунок функціонування так званих систем доставки (відділення банків, системи електронних платежів і т.п.).

Відмінність послуг від продукту обумовлює специфіку ринку споживчих послуг. Споживач фактично не може порівняти пропозицію різних продавців навіть там, де послуги є ідентичні до моменту її здійснення. Порівняння можливе тільки після отримання послуги, в той час, як продукти можна порівнювати до їх придбання. На особливість ринку послуг впливає також і те, що часто надання послуг вимагає спеціальних знань і майстерності, які покупцю не видно і важко їх оцінити. Споживач може повернути бракований продукт, але не може повернути погано надану послугу (погана стрижка, неефективне лікування і т.п.).

Серед ризиків, з якими можуть зіткнутися споживачі послуг, можна виділити наступні:

– ризик виконавця (наскільки добре виконана послуга);

– фізичний ризик (чи не буде нанесена шкода споживачу);

– фінансовий ризик (окупність витрат);

– психологічний ризик (як придбання послуги вплине на самоповагу);

– соціальний ризик (як купівля послуги вплине на імідж людини в очах інших людей);

– ризик втрати часу (скільки часу та зусиль доведеться витратити на придбання послуги).

Розглядаючи послугу як товар, маркетологи розробили теорію, яка отримала назву модель пакету послуг. У відповідності з цією теорією продукт сфери послуг формує сукупний продукт із таких складових:

– основна послуга;

– допоміжна послуга, від якої неможливо відмовитись;

– підтримуюча послуга (не є необхідною, але допомагає формувати конкурентну перевагу).

При розробці товарної політики велика увага приділяється підвищенню конкурентоспроможності послуги та управлінню її якістю. Під конкурентоспроможністю послуги розуміється набір

споживчих та якісних характеристик послуги, які визначають успіх на ринку в умовах конкуренції. На конкурентоспроможність впливає багато факторів, один з яких – якість послуги. Вона включає поняття технічної та функціональної якості і залежність від іміджу фірми.

Якість послуги – це міра того, наскільки добре рівень послуг, що надаються, відповідає очікуванням споживача. Тому важливими є критерії, які використовуються споживачами для оцінки якості послуги. В своїх дослідженнях маркетологи виділяють десять таких критеріїв, п'ять з яких використовуються для оцінки кінцевого результату (технічної якості – надійність, доступність, безпека, довіра, розуміння споживача), а п'ять інших – при оцінці процесу надання послуг (функціональної якості – компетентність, відповідна реакція, матеріальне оточення, комунікації, ввічливість).

3. Групування та класифікації галузей національної економіки і підприємств з виробництва продукції

Україна перейшла на збір статистичних даних про виробництво продукції (товарів, робіт та послуг) у відповідності до класифікації видів економічної діяльності. Враховуючи, що більшість підприємств займаються різними видами діяльності для забезпечення потреб суспільства, вони виробляють як матеріальні блага, так і послуги. До матеріального виробництва відносяться такі види економічної діяльності як сільське господарство, лісове господарство, рибне господарство, добувна промисловість, обробна промисловість, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води; будівництво та інші.

Основними видами економічної діяльності, які виробляють послуги є:

- зв'язок;
- торгівля та громадське харчування;
- матеріально-технічне постачання та збут;
- заготівля;
- інформаційно-обчислювальна;
- операції з нерухомим майном;

– загальна комерційна діяльність із забезпечення функціонування ринку;

– побутове обслуговування (т.ч. виробничі види побутового обслуговування, невиробничі види побутового обслуговування);

– житлове господарство;

– охорона здоров'я, фізична культура, соціальне забезпечення;

– освіта;

– культура та мистецтво;

– наука та наукове обслуговування;

– фінанси, кредит, страхування, пенсійне забезпечення;

– управління та оборона;

– громадські організації і об'єднання.

Основними статистичними одиницями спостереження в сфері виробництва продукції, які прийняті в Європейському співтоваристві, є:

1. Підприємство відповідає найменшому поєднанню правових одиниць, яке складає організаційну одиницю виробництва продукції, що володіє певною незалежністю в прийнятті рішень, зокрема, з використання поточних засобів.

2. Група підприємств включає підприємства, пов'язані правовими і фінансовими відносинами. Вона може мати багато центрів з прийняття рішень, зокрема, що стосується політики виробництва, продажу і прибутків. Група підприємств може об'єднувати кілька аспектів фінансового управління і оподаткування. Вважається, що коли 50% капіталу належить іншому підприємству, то маємо групу підприємств, в якій обов'язково повинен бути лідер з прийняття стратегічних рішень. Але про об'єднання підприємств уже можна говорити, починаючи з того моменту, коли 20% капіталу належить або контролюється іншим підприємством. Крім фінансового контролю слід враховувати і реальний контроль.

3. Одиниця економічної діяльності об'єднує всередині підприємства сукупність частин, які беруть участь у здійсненні виду діяльності на рівні класу (чотири цифри) класифікації NACE – відповідає одному або кільком підрозділам підприємства. Підприємство повинне мати інформаційну систему, яка дозволяє за кожною ОЕД розрахувати обсяг вироблених послуг і надати цю інформацію серед інших показників для розрахунків валової доданої вартості.

Одиниця гомогенного виробництва характеризується одним видом діяльності, тобто надходженнями продукції, процесом виробництва і виходом однорідної продукції, яка, в свою чергу, характеризується складом, ступенем обробки, застосованою технікою виробництва.

5. Місцева одиниця відповідає підприємству або частині підприємства (цеху, заводу, магазину, бюро, шахті, складу), розташованому в топографічно окремому місці. У правовому відношенні місцева одиниця залежить від одного підприємства і не є фінансово, юридично або в рамках бухгалтерської звітності автономною.

6. Місцева одиниця економічної діяльності є частиною одиниці економічної діяльності місцевого рівня. Як і у випадку з ОЕД, тут необхідна інформаційна система, яка дає можливість надавати або розраховувати для кожної місцевої ОЕД хоча б вартість виробленої продукції, проміжне споживання, витрати на персонал, підприємницький дохід, а також зайнятість та інвестування.

7. Місцева одиниця гомогенного виробництва є частиною одиниці гомогенного виробництва на місцевому рівні (теоретична одиниця).

Між різними типами одиниць існують логічні зв'язки, і теоретично можливо легко перейти від одного типу до іншого, вивчаючи правові, економічні або фінансові зв'язки між ними. Однак, якщо деякі дані можуть бути безпосередньо агреговані шляхом додавання (наприклад, додана вартість), то інші не можуть (оборот), і в цьому випадку необхідно застосувати "консолідацію".

Послуги не можуть приймати форму матеріальних об'єктів, на які могли б поширюватися права власності. Реалізація послуг та їх виробництво невідокремлені одне від одного. Послуги являють собою результат різнорідної діяльності, що здійснюється виробником на замовлення споживачів і, як правило, веде до зміни стану одиниць, які споживають ці послуги. Момент завершення виробництва послуг збігається з моментом надання цих послуг виробникам.

Виробництво послуг обмежується тільки тією діяльністю, яка може виконуватись однією одиницею в інтересах іншої одиниці. В іншому випадку не розвивалась би сфера послуг й не існувало б ринків послуг. Разом із тим одиниця може виробляти послуги

для власного споживання, однак ці послуги повинні бути такі, що їх могла б виробляти інша одиниця.

Один виробничий процес надання послуг може одночасно задовольняти потреби цілої групи осіб або одиниць. Наприклад, на одному повітряному або морському судні, поїзді або іншому транспортному засобі можуть перевозитися особи або товари, які відносяться до різних інституційних одиниць. Ще один приклад – курси навчання або розважальні програми (клас, лекція або спектакль), які відвідують різноманітні групи осіб. Деякі послуги надаються на колективній основі суспільству в цілому або значним групам населення: наприклад, підтримання правопорядку та оборона.

Надання чи отримання послуг є невід'ємною частиною нашого життя та є основним доходом для багатьох верств населення.

4. Джерела інформації про виробництво продукції (товарів та послуг)

Основними джерелами інформації про виробництво продукції є форма №1-П Обстеження діяльності підприємств за рік, де відображаються обсяги виробництва продукції (товарів, робіт та послуг) по підприємству, а для державних підприємств передбачений звіт Про виконання державного (місцевого) бюджету. Дані про виробництво продукції у домашніх господарствах визначаються на основі вибіркового бюджетного обстеження домогосподарств та статистичних звітів заготівельних організацій. Крім цього дані про обсяги реалізації товарів, робіт та послуг підприємств наводяться у Звіті про фінансові результати (форма №2), а дані про запаси готової продукції у грошовій формі на кінець року відображаються у Балансі підприємства (форма №1).

Основними видами інформаційних потоків у сфері послуг внутрішнього ринку є звітність та дані вибіркових обстежень, які проводяться з метою вивчення економічного становища на підприємствах та організаціях, що надають послуги населенню, та їх якості.

Вибіркові обстеження повинні охоплювати 20–25% побутових підприємств та структурних підрозділів, які надають населенню ремонтні види побутових послуг і розташовані на території області, району (міста).

З 1992 р. проводились одноразові обстеження якості, термінів виконання замовлень та культури обслуговування населення на спеціалізованих підприємствах, які надають послуги населенню. З метою одержання цих даних проводилось анкетне опитування громадян про роботу підприємств служби побуту протягом будь-якого тижня з 1 по 15 жовтня. Потім дані зводились в таблиці і надсилалися на адресу Держкомстату України.

З 1995 року проводилися одноразові обстеження підприємств побутового обслуговування населення. Але у зв'язку з відсутністю фінансування їх обстеження з 1998 року не проводилося.

Єдиним джерелом інформації про діяльність підприємств, що надають послуги населенню, залишилась статистична звітність цих підприємств.

Державна статистична звітність щодо послуг в Україні представлена такими формами:

Форма №1-послуги (коротка) термінова – місячна "Звіт про обсяги платних послуг, наданих населенню", затверджена наказом Держкомстату України від 21.07.1999 р. №264, яку подають юридичні особи всіх форм власності, що надають населенню платні послуги. Якщо юридична особа має філії та структурні підрозділи, розташовані на іншій території, вона повинна надати додатково звіти за кожну структурну одиницю із зазначенням адреси.

Форма складається з двох розділів:

І розділ. Обсяг наданих населенню послуг (у фактичних цінах). У даному розділі окремо вказується виручка від продажу населенню товарів з оплатою через касу підприємства (заповнюється щоквартально наростаючим підсумком з початку року).

ІІ розділ. Наявність на підприємствах сфери послуг електронних контрольно-касових апаратів (заповнюється один раз станом на кінець звітного року).

Форма №1-послуги поштова – квартальна "Звіт про обсяги платних послуг, наданих населенню", затверджена наказом Держкомстату України від 21.07.1999 р. №263. У даній формі у фактичних цінах за окремими видами послуг вказується:

1) загальний обсяг наданих послуг;

2) у тому числі в сільській місцевості;

3) податок на додану вартість з загального обсягу наданих послуг;

4) усього послуг оплачено населенням;

5) із загального обсягу наданих послуг – у рахунок погашення заборгованості з заробітної плати та пенсій.

Форма №1-побут поштова – піврічна "Звіт про обсяги платних послуг, наданих населенню", затверджена наказом Держкомстату України від 21.07.1999 р. №263.

Форма №1-побут (мережа) поштова – річна "Звіт про мережу об'єктів побутового обслуговування населення на кінець року", затверджена наказом Держкомстату України від 21.07.1999 р. №263. У даній формі звітності за видами послуг, що вказані вище, вказуються такі показники:

1) кількість структурних підрозділів (ательє, майстерень), які надають населенню побутові послуги, одиниць;

2) кількість приймальних пунктів, включаючи ті, що знаходяться при ательє, майстернях, одиниць;

3) середньооблікова чисельність працюючих в ательє, майстернях, приймальних пунктах, чоловік.

Довідково вказується кількість будинків побуту та кількість комплексних приймальних пунктів.

Форма №21-послуги поштова – квартальна "Звіт про обсяги реалізації платних послуг населенню на внутрішньому ринку за квартал". У цьому звіті вказується обсяг реалізованих та оплачених послуг у вартісному вигляді за окремими видами послуг.

Форма № 22-послуги термінова – місячна "Звіт про обсяги реалізації платних послуг населенню". Звітність містить два розділи:

І розділ. Обсяг реалізації платних послуг та їх оплата. В даному розділі вказується обсяг реалізованих та оплачених послуг (за всіма формами оплати, в тому числі готівкою та у рахунок погашення заборгованості з заробітної плати, стипендій та пенсій) з початку року (наростаючим підсумком), у тому числі за звітний місяць. Крім того, довідково вказується виручка від продажу товарів з оплатою через касу підприємства (заповнюється щоквартально наростаючим підсумком з початку року) та кількість електронних контрольно-касових апаратів (заповнюється один раз на кінець року).

ІІ розділ. Продаж товарів з оплатою через касу підприємства (заповнюється станом на кінець звітного року). Цей розділ містить дані про фактичний продаж товарів за рік в кількісному (штук) та вартісному (млн. грн.) вигляді

Існують також форми статистичної звітності , що стосуються надання окремих видів послуг.

Форма № 1-готель поштова – річна "Звіт про роботу готелю", яку подають до 20 січня готелі, готельно-офісні центри, мотелі, кемпінги, молодіжні турбази та гірські притулки, клуби з проживанням, гуртожитки для приїжджих та інші об'єкти для короткотермінового проживання всіх форм власності, що перебувають на самостійному балансі; підприємства, організації (установи), на балансі яких перебувають зазначені вище об'єкти органу державної статистики району (міста) за місцезнаходженням.

Форма № 1-ЖКГ (зима) термінова, подається 2 рази на рік (станом на 1 вересня і 1 жовтня) "Звіт про підготовку об'єктів комунального господарства та житлового фонду до роботи в зимових умовах", який подають не пізніше 2 числа після звітного періоду житлово-експлуатаційні організації місцевих рад, підприємства комунального і теплоенергетичного господарства, які перебувають на самостійному балансі про підготовку до зими житлових будівель та об'єкти всіх форм власності та відомчої підпорядкованості органу державної статистики району (міста) за місцем знаходження.

Форма № 1-етр поштова – річна "Звіт про роботу трамвайного (тролейбусного) господарства за ... рік", надсилають 15 січня трамвайні, тролейбусні, трамвайно-тролейбусні управління, виробничі об'єднання "Міськелектротранс", підпорядковані органам комунального господарства, та підприємства і організації міністерств і відомств, що мають на балансі трамвайне (тролейбусне) господарство. Звіт подається управлінню статистики за місцем знаходження та своїй вищестоящій організації.

Форма № 2-етр поштова – квартальна "Звіт про роботу міського електротранспорту за квартал", подають трамвайні, тролейбусні, трамвайно-тролейбусні управління, виробничі об'єднання "Міськелектротранс", підпорядковані органам комунального господарства, що мають на балансі трамвайне (тролейбусне) господарство, виробничі управління метрополітенів. Звіт надається 15 числа після звітного періоду органу державної статистики за місцем знаходження.

Форма № 1-метро поштова – річна "Звіт про роботу метрополітену", подають 15 січня управління метрополітенів органу державної статистики за місцезнаходженням.

Як бачимо, за останні роки органами державної статистики проведено значний обсяг роботи по розробці та вдосконаленні показників, які відображають діяльність підприємств по наданню послуг, що мають велике значення для більш повного і правильного визначення обсягів виробництва і споживання сукупного продукту у вигляді товарів та послуг.

5. Сутність макроекономічних показників результатів виробництва і методика їх розрахунку

В економічній теорії використовуються різні форми вимірювання або визначення суспільного продукту. Останнім часом органами статистики прийнята система національних рахунків відповідно до міжнародних стандартів (СНР), яка є статистичною моделлю ринкової економіки. СНР дає можливість інформаційного забезпечення для комплексного та всебічного аналізу виробництва та використання національного продукту та національного доходу. Ця система дає можливість співставлення економічних показників різних країн світу.

Головне значення в системі національних рахунків має показник валового внутрішнього продукту, який визначається як сума валових доданих вартостей усіх товарів та послуг вироблених на території країни на протязі певного періоду часу. Такий метод визначення ВВП виключає подвійний рахунок при кількісному вираженні ВВП. Тобто при цьому методі враховується тільки кінцева продукція і не враховується проміжне споживання.

Валовий внутрішній продукт є загальним показником кінцевого результату економічної діяльності національної економіки і характеризує єдність взаємопов'язаних економічних процесів, таких як виробництво матеріальних благ та надання послуг, розподіл та перерозподіл доходів, а також кінцеве використання товарів та послуг. Показник валового внутрішнього продукту охоплює результати діяльності всіх інституційних одиниць зайнятих бізнесом на даній території.

Таблиця 9.1

Динаміка валового внутрішнього продукту України

	ВВП номінальний		ВВП реальний	
	млн. грн	у % до попереднього року	млн. грн	у % до попереднього року
1996р.	81519	149,5	49075	90,0
1997р.	93365	114,5	47603	97,0
1998р.	102593	109,9	46698	98,1
1999р.	130442	127,1	46605	99,8
2000р.	170070	130,4	49355	105,9
2001р.	204190	120,1	53895	109,2
2002р.	225810	110,6	56698	105,2
2003р.	263228	116,6	61971	109,3

Джерело інформації – Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році, с. 188.

Динаміка номінального валового внутрішнього продукту України свідчить про безупинне зростання його обсягів за весь період, починаючи з 1996 року по 2003 рік. Дещо інша закономірність проявляється при дослідженні реального валового продукту. Тут можна виділити два періоди: з 1996 по 1999 роки реальний ВВП зменшувався, а за послідуючі чотири роки реальний валовий внутрішній продукт зростав, так в 2000 році він зріс 5,9%, в 2001 році – 9,2%, в 2002 році – 5,2%, в 2003 році – 9,3% по відношенню до попереднього року. При співставленні обсягу ре ального ВВП за 2003 рік до такого ж показника за 1999 рік темп приросту склав 33,0%, тобто за чотири роки реальний ВВП зріс на третину.

Якщо до вартості валового внутрішнього продукту додати різницю між факторними доходами, тобто доходами, які надійшли від закордонного виробництва даної країни і доходами отриманими іншими країнами в даній країні, то отримаємо величину валового національно доходу (ВНП). ВНП – це величина доходу, отриманого як на території України так і за її межами. Валова додана вартість обчислюється як сума оплати праці, податків на виробництво та імпорт, податків змішаного доходу. Валову додану вартість можна обчислити, як різниця між валовим випуском та проміжним споживанням.

Обсяг ВВП розраховується в поточних цінах такими методами:

1) виробничий метод;

2) розподільчий метод;

3) метод кінцевого використання.

Виробничий метод є основним і передбачає розрахунок Валового внутрішнього продукту (ВВП) як суму доданих вартостей усіх одиниць резидентів в основних цінах:

$$ВВП = \sum ДВ.$$

По кожній галузі виробництва валова додана вартість резидентів обчислюється як різниця між вартістю валової продукції і матеріальними витратами або відніманням від валового випуску (ВВ) продукції проміжного споживання (ПС). При цьому обсяги доданої вартості в основних цінах не включають чисті податки на продукти.

Для розрахунку ВВП в фактичних цінах необхідно додати до доданої вартості в основних цінах суму чистих податків.

Методика розрахунку ВВП України за даними 2002 року виробничим методом.

Таблиця 9.2

Данні про валовий випуск продукції та проміжне споживання економічної діяльності України в 2002 році

	Показники	Сума, млн. грн
1	Валовий випуск	486611
2	Проміжне споживання	292928
3	Чисті податки на продукти	27249

Сума доданої вартості у основних цінах:

$$\sum ДВ = ВВ - ПС = 486611\text{-}292928 = 193683 \text{ млн грн}$$

Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах:

$$\sum ВВП = \sum ДВ + П_ч = ВВ - ПС + П_ч = 486611 - 292928 + 27249 = 220932 \text{ млн грн}$$

Розподільчий метод визначення ВВП виступає як винагорода власників робочої сили та капіталу, тобто цим методом ВВП розраховується як сума первинних доходів, що включають оплату праці з нарахуваннями, дохід від власності у вигляді ренти та позикового відсотку, прибутки корпорацій до сплати податків та

інші витрати і платежі, до яких належать амортизаційні відрахування, витати на капітальний ремонт, а також не прямі податки на бізнес.

Таблиця 9.3

Розподіл валового внутрішнього продукту в Україні у 2002 році

Показники	Сума, млн. грн
Кінцеві споживчі витрати (КС)	168904
Валове нагромадження (ВН)	44747
Чистий експорт (ЧЕ)	9891
Статистична розбіжність	-2610

Валовий внутрішній продукт розподільчим методом:

$$\sum ВВП = Оп + П_{ч} + П = 96599 + 30070 + 94263 = 220932 \text{ млн грн}$$

Метод кінцевого використання включає кінцеве споживання домашніх господарств, державних установ, громадських організацій; валове нагромадження основного капіталу і оборотних коштів, а також сальдо експорту – імпорту. За методикою статистичної комісії ООН ВВП складається із споживчих витрат населення, валових приватних інвестицій у національну економіку, державних закупок товарів та послуг, а також сальдо експортно-імпортних операцій.

Таблиця 9.4

Кінцеве використання ВВП в Україні в 2002 році

Показники	Сума, млн. грн
Оплата праці	96599
Податки чисті на виробництво та імпорт	30070
Валовий прибуток	94263

Валовий внутрішній продукт методом кінцевого використання:

$$\sum ВВП = КС + ВН + ЧЕ = 168904 + 44747 + 98901 =$$
$$= 223542 - 2610 = 220932 \text{ млн.грн.}$$

Невідповідність обсягів ВВП, розрахованих різними методами, виражаються показником "статистична розбіжність" і пов'язанні з тим що статистичні дані не дають абсолютно точного відображення кількісного змісту економічних операцій.

6. Аналіз факторів впливу на обсяги виробництва суспільного продукту

Розрізняють дві концепції виробництва. До першої відноситься концепція матеріального виробництва, а до другої розширена концепція виробництва, яка покладення в основу системи національних рахунків.

Роль окремих сфер матеріального виробництва в створенні суспільного продукту та національного доходу різна. Сукупний суспільний продукт за першою концепцією представляє собою суму матеріальних благ та послуг, вироблених в галузях матеріального виробництва.

За другою концепцією показник, який характеризує обсяг товарів та послуг, вироблених одиницями резидентами за звітний період, називається в системі національних рахунків валовим випуском товарів та послуг.

Сукупність усіх закладів, які мають однаковий вид діяльності, утворює галузь. В системі національних рахунків групування економічних видів діяльності відбувається у відповідності до міжнародних стандартних класифікацій на базі, яких створений класифікатор видів економічної діяльності (КВЕД).

Випуск сектора галузі або економіки включає вартість всіх товарів та послуг, вироблених у поточному періоді одиницями резидентами, які входять до складу відповідного сектора, галузі чи національної економіки.

Валова продукція характеризує кінцевий результат промислово-виробничої діяльності підприємства за певний період часу. Валова продукція розраховується як вартість продукції промислово-виробничих підрозділів за мінусом тієї частини, яка була використана на виробничі потреби цього підприємства.

Таблиця 9.5

Обсяг промислової продукції України, млрд грн

Показники		Базисний період	Звітний період	Індекси
1. Валова продукція	В	145	202	1,393
2. Матеріальні затрати	М	99	130	1,313
3. Середньорічна кількість працівників, млн.	S	3.4	3,6	1,059
4. Чиста продукція (1-2)	Ч	46	72	1,565
5. Продуктивність праці, грн. (1/3)	V	42647	56111	1,316
6. Питома вага чистої продукції (4/1)	d	0,317	0,356	X

Приріст валової продукції визначається як різниця обсягу валової продукції звітного і базисного періодів.

$$\Delta B = B_1 - B_0 = 202$$

Обсяг валового внутрішнього продукту знаходиться в прямопропорційній залежності від чисельності працівників і рівня продуктивності праці.

Приріст валової продукції за рахунок чисельності працівників

$$\Delta B = (S_1 - S_0)v_0 = (3,6 - 3,4) \cdot 42647 = 8,5 \text{ млрд грн}$$

Приріст валової продукції за рахунок продуктивності праці

$$\Delta B = (v_1 - v_0)S_1 = (56111 - 42647) \cdot 3,6 = 48,5 \; млрд.грн.$$

Якщо від валової продукції відняти матеріальні витрати, то одержимо чисту продукцію. Сума чистої продукції галузей економічної діяльності є національний доход.

Приріст чистої продукції визначається як різниця між показниками звітного і базисного періодів.

$$\Delta Ч = Ч_1 - Ч_0 = 72 - 46 = 26 \; млрд.грн.$$

На обсяг національного доходу впливають три фактори:

— чисельність працівників:

$$\Delta Ч = (S_1 - S_0) \cdot v_0 \cdot d_0 = (3,6 - 3,4) \cdot 42647 \cdot 0,317 = 2,7 \; млрд.грн;$$

— рівень продуктивності праці:

$$\Delta Ч = (v_1 - v_0) \cdot S_1 \cdot d_1 = (56111 - 42647) \cdot 3,6 \cdot 0,356 = 17,3 \; млрд.грн;$$

— економія матеріальних витрат:

$$\Delta Ч = (d_1 - d_0) \cdot S_1 \cdot v_0 = (0,356 - 0,317) \cdot 3,6 \cdot 42647 = 6,0 \; млрд.грн.$$

При відомому обсязі ВВП легко визначити чистий внутрішній продукт (ЧВП) як різницю ВВП і вартості спожитого основного капіталу (ЧВП може оцінюватися в тих самих цінах, що й ВВП).

Іншим показником для вимірювання обсягу виробництва є валовий національний продукт (ВНП). Це величина доходу, от-

риманого як усередині країни, так і за її межами в результаті використання факторів виробництва, які перебувають у власності резидентів. ВНП можна визначити як ВВП плюс платежі, що надходять із-за кордону резидентам. Різниця між ВВП і ВНП називається чистим факторним доходом із-за кордону і може бути додатною і від'ємною.

ВНП у ринкових цінах = ВВП у ринкових цінах + + Податки (субсидії) на виробництво та імпорт (чисті, до отримання із-за кордону) + Винагорода найманим робітникам (чисті, до отримання із-за кордону) + + Дохід від власності (чистий, до отримання із-за кордону).

Обчислення кінцевого продукту країни на основі як національного, так і внутрішнього продукту має велике аналітичне значення. Якщо ВНП перевищує ВВП, то це означає, що резидентні одиниці даної країни заробляють за кордоном більше, ніж нерезидентні одиниці заробляють на її території.

У 1993 році згідно з останньою версією СНР замість валового національного продукту вводиться поняття валовий національний дохід. Тим самим підкреслюється, що ВНД не є характеристикою доданої вартості, а характеризує дохід нації. ВНД відрізняється від ВВП на сальдо первинних доходів одержаними резидентами даної країни із сектору інших країн світу.

Розраховують і ЧНП (чистий національний продукт) як різницю між ВНП і спожитим основним капіталом. Крім цього, може бути розраховано валовий національний наявний дохід (ВННД). Тобто дохід, який може бути спрямований на кінцеве споживання і валове нагромадження.

ВННД = ВНП у ринкових цінах – поточні трансферти (без податків на виробництво і імпорт), які виплачуються одиницям-нерезидентам + поточні трансферти, які отримуються одиницями-резидентами із інших країн світу.

Відніманням із ВННД спожитого основного капіталу отримаємо чистий наявний національний дохід (ЧННД). Перелічені макроекономічні показники – лише частина тих, що існують.

Динаміку основних макроекономічних показників обчислюють за допомогою індексів. При цьому використовують зведені індекси, індекси середніх величин та інші індекси.

Індекс ВВП та інші макроекономічні показники визначають як співвідношення обсягу ВВП звітного періоду і обсягу ВВП базисного періоду. ВВП у кожному періоді розраховують у поточних, або діючих цінах певного періоду. Така оцінка необхідна для визначення обсягу і структури ВВП, для відображення процесів і взаємозв'язків, що фактично склалися в економіці, для зіставлення з іншими показниками народного господарства.

Для визначення динаміки ВВП використовується індекс змінного складу:

$$I_{ВВП} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_0},$$

де: $\sum p_1 q_1$ – це вартість ВВП в цінах звітного періоду;

$\sum p_0 q_0$ – це вартість ВВП в цінах базисного періоду;

Щоб виключити вплив цін на обсяг валового внутрішнього продукту, проводиться переоцінка ВВП в постійних цінах. У цьому випадку індекс динаміки фізичного обсягу ВВП обчислюється за допомогою індексу фізичного обсягу постійного складу:

$$I_{ВВП} = \frac{\sum p_0 q_1}{\sum p_0 q_0}.$$

Розрахунок даного індексу характеризує зміну ВВП як сукупність товарів та послуг при незмінних цінах і широко використовується при аналізі економічного розвитку країни та при міжнародних співставленнях.

Для оцінювання зміни цін за досліджуваний період використовується індекс цін, який розраховується за формулою індексу Пааше і називається індексом – дефлятором ВВП:

$$I_{дефлятор\ ВВП} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_0}$$

Цей індекс застосовується також для вивчення динаміки інфляції та її вплив на виробництво та споживання широкого кола товарів і послуг. Знаменник цього індексу характеризує обсяг ВВП звітного періоду у постійних цінах і розраховується як на стадії виробництва так і на стадії кінцевого споживання.

У статистиці існує три методи перерахунку обсягу ВВП у поточних цінах у постійні ціни. Найпоширенішим методом є пряма переоцінка виробленої та спожитої за звітний період продукції у натуральному виразі помноженій на ціну базисного періоду

$$\sum p_0 q_1 = p_0 q_1 + p_0 q_1 \; i \; т.д.$$

Другий метод переоцінки ВВП в поточних цінах полягає у використанні індексу цін:

$$I_p = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1},$$

звідси

$$\sum p_0 q_1 = \frac{\sum p_1 q_1}{I_p}.$$

Цей метод дає достовірні результати, якщо індекс цін розраховується за формулою індексу Пааше. Якщо розрахунок проводиться за допомогою індексу цін Ласпейреса, то можливі розбіжності, які можна зменшити шляхом максимальної деталізації товарів та послуг.

Третій метод переоцінки ВВП полягає у використанні індексу фізичного обсягу продукції:

$$I_q = \frac{\sum p_0 q_1}{\sum p_0 q_0}.$$

Звідси обсяг продукції звітного періоду в постійних цінах розраховується як добуток обсягу виробництва і споживання в базисному періоді та індексу фізичного обсягу продукції:

$$\sum p_0 q_1 = \sum p_0 q_0 \cdot I_q.$$

Вибір методу переоцінки ВВП для кожної галузі залежить від характеру інформації. Використаний ВВП в постійних цінах визначається як сума кінцевого споживання, валового накопичення та чистого експорту товарів та послуг перерахованих в постійні ціни. Вважається, що обсяг ВВП в постійних цінах розрахований

виробничим методом, є більш надійним порівняно з використаним ВВП в постійних цінах.

Дані про обсяги ВВП широко використовуються для міжнародних порівнянь рівня життя населення різних країн, для координації їх економічної і валютної політики та інших питань. В основі міжнародних співставлень використовується обсяг ВВП розрахований методом кінцевого використання. Для порівняння обсягів спожитих кінцевих товарів та послуг в двох країнах необхідно виразити їх в одній і тій же валюті, що дозволяє виключити вплив розбіжностей в рівнях цін. Територіальні індекси цін розраховуються співвідношенням цін товарів та послуг по кожній країні. Загальні та територіальні індекси цін називаються паритетом купівельної спроможності валют.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть види вимірників виробництва продукції та послуг.
2. Основні риси відмінності матеріальної продукції від послуг.
3. Галузі та підприємства по наданню послуг.
4. Поняття валового національного продукту, валового внутрішнього продукту, національного доходу.
5. Поняття чистого національного продукту, чистого внутрішнього продукту.
6. Поняття валового випуску, проміжного споживання, доданої вартості.
7. Сутність виробничого методу розрахунку ВВП.
8. Сутність розрахунку ВВП розподільчим методом.
9. Сутність розрахунку ВВП методом кінцевого використання.
10. Методи переоцінки ВВП в порівняльні ціни.
11. Фактори, які впливають на обсяг валової продукції.
12. Фактори, які впливають на обсяг чистої продукції.
13. Визначення товарної продукції галузі.
14. Методика розрахунку впливу факторів на обсяг валової продукції.
15. Методика розрахунку впливу факторів на обсяг чистої продукції.

Задача

Дані про виробництво валової продукції і матеріальні витрати по області, млн. грн.

Галузі	Валова продукція	Матеріальні витрати
Сільське господарство	1500	350
Промисловість	47000	2300
Будівництво	400	201
Транспорт	160	40
Зв'язок	96	32
Торгівля та інші галузі	800	280

Визначити обсяги валового внутрішнього продукту і національного доходу виробничим методом.

Задача

Дані про виробництво валової продукції і матеріальні витрати, млрд. грн.

Галузі	Валова продукція	Матеріальні витрати
Сільське господарство	13	3
Промисловість	55	24
Будівництво	5	2
Транспорт	4	1,5
Зв'язок	2	1
Торгівля та інші галузі	6	1,4

Визначити обсяги валового внутрішнього продукту і національного доходу виробничим методом.

Задача

Обсяги виробництва валової продукції промисловості області, млрд. грн.

Показники	Базисний період	Звітний період
Валова продукція	5,7	6,0
Матеріальні затрати	3,0	2,8
Середня списковачисельність працівників, тис. чол.	130	135

Визначити:

1) чисту продукцію за базисний і звітний періоди;

2) приріст чистої продукції всього, в тому числі за рахунок чисельності працівників, продуктивності праці, економії (перевитрати) матеріальних затрат.

Задача

Обсяги виробництва валової продукції промисловості області, млн. грн.

Показники	Базисний період	Звітний період
Валова продукція	4680	5200
Матеріальні затрати	2950	2830
Середня списокова чисельність працівників, тис. чол.	124	105

Визначити:

1) чисту продукцію за базисний і звітний періоди;

2) приріст чистої продукції всього, в тому числі за рахунок чисельності працівників, продуктивності праці, економії (перевитрати) матеріальних затрат.

Задача

Обсяги виробництва валової продукції, млн. грн.

Показники		Базисний період	Звітний період
Валова продукція	B	420	450
Матеріальні затрати	M	205	200
Чиста продукція	Ч	215	250
Середня списокова чисельність працівників, тис. чол.	S	33	31
Питома вага матеріальних витрат в валовій продукції	D		
Продуктивність праці	V		

Визначити:

1) приріст валової продукції всього, в тому числі за рахунок зміни чисельності працівників і продуктивності праці;

2) приріст чистої продукції всього, в тому числі за рахунок чисельності працівників, продуктивності праці, економії (перевитрати) матеріальних затрат.

Задача

Данні для розрахунків, млн. грн.

Показники	Базисний період	Звітний період
Особисте споживання	700	750
Урядове споживання	90	100
Експорт	120	150
Імпорт	110	140
Приріст запасів	+8	+13
Урядове споживання капіталу	20	30
Приватне споживання капіталу	230	240
Сальдо закордонних факторів	+7	-10

Визначити:
1) ВВП методом кінцевого споживання та його динаміку;
2) фонд нагромадження та його структуру;
3) ВНП та його динаміку;
4) норму нагромадження;

Задача

Данні для розрахунків, млн. грн.

Показники	Базисний період	Звітний період
Оплата праці	800	900
Прибуток	400	450
Споживання основного капіталу	100	110
Зміна запасів	-15	+10
Податки	280	320
Субсидії	30	25
Валове збільшення основного капіталу	310	340

Визначити:
1) ВВП і ЧВП розподільчим методом;
2) норму нагромадження ВВП і ЧВП;
3) чисте нагромадження та його динаміку.

Задача

В базисному періоді валова продукція складала 1110 млрд. грн., а чиста продукція — 600 млрд. грн. В звітному періоді валова продукція зросла на 20%, відпрацьований час збільшився на 5%, а матеріальні витрати зменшилися на 4%.

Визначити:
1) валову і чисту продукцію за звітний період;
2) приріст чистої продукції всього і за рахунок зростання відпрацьованого часу, підвищення продуктивності праці.

Задача

Виробнича діяльність галантерейної фабрики за звітний період характеризується такими показниками

Показники	Обсяг, тис грн.
Готова продукція	2000
Напівфабрикати	500
Спожито напівфабрикатів на виробничі потреби	300
Виконано робіт промислового характеру	100
Капітальний ремонт	50
Залишки незавершеного виробництва на початок року на кінець року	 80 107

Визначити обсяг валової продукції галантерейної фабрики заводським методом.

Задача

Діяльність ВАТ «Крокуль» за звітний період характеризується такими показниками

Показники	Обсяг, тис грн.
Готова продукція	5800
Напівфабрикати	3200
Спожито напівфабрикатів на виробничі потреби	1300
Виконано робіт промислового характеру на сторону	270
Капітальний ремонт	150
Електростанція виробила електроенергії	180
Залишки незавершеного виробництва на початок року на кінець року	 40 50
Реалізовано готової продукції напівфабрикатів	5100 1700

Визначити:
1) валовий оборот;
2) валову продукцію заводським методом;
3) товарну продукцію;
4) реалізовану продукцію;

Задача

Випуск електромоторів характеризується такими даними

Електромотори	Оптова ціна 1шт, грн.	Виробництво, тис шт.	
		Планове	фактичне
Модель 1	350	55	50
Модель 2	200	65	70
Модель 3	180	80	75
Модель 4	150	100	110
Модель 5	140	220	130

Визначити показник виконання плану по кожному виду продукції, по загальному обсягу продукції і по асортименту.

Задача

На бавовняному комбінаті працюють 3 цехи, які виробиляють такі обсяги продукції за звітний період

Показники	Обсяги, тис. грн.
Прядильний цех	5000
в тому числі перероблено в ткацькому цеху	4500
Ткацький цех	8000
в тому числі перероблено в фарбувальному цеху	7400
Фарбувальний цех	12000
в тому числі використано на виробничі потреби	50
Ремонтно-механічний цех	80
в тому числі промислові роботи на сторону	30
Електростанція	40
в тому числі використано на виробничі потреби	35

Визначити валовий оборот і валову продукцію комбінату.

Задача

Завод „Хімік" виготовляє фарби різної сортності

Сорт	Оптова ціна за 1 тону, грн.	Виробництво, т	
		по плану	фактично
Перший	8500	15	20
Другий	7200	30	25
Третій	5100	40	50

Визначити показник виконання плану по випуску, по сортності і втрати від зміни сортності.

Задача

Випуск господарського мила характеризується такими даними

Вміст жиру, %	Випуск, т.	
	по плану	фактично
40	30	35
50	20	21
60	10	8

Визначити показник виконання плану виробництва мила в натуральних і умовно натуральних одиницях, якщо мило з 40% жиру прийняти за 1,0.

Задача

Дані по промисловим підприємствам за звітний період

Підприємства	Вироблено продукції, млн. грн.	В т.ч. використано для потреб підприємства, млн. грн.	Сальдо залишків Незавершеного виробництва млн. грн.
1	20,5	7,3	1
2	24,8	8,2	-2
3	11,6	5,4	0,9
4	15,3	6,7	0,4

Визначити: товарну продукцію промислових підприємств в діючих цінах при умові що вся продукція була реалізована

Задача

ВВП України в поточних цінах складав в базисному році 267,3 млрд. грн., а в звітному – 344,8 млрд. грн., індекс фізичного обсягу ВВП дорівнював 1,107. Визначити індекс дефлятор ВВП.

Задача

Показники роботи тролейбусного парку області

Показники	1995р.	1998р.	2000р.
Довжина одиночної тролейбусної лінії, км	123	123	125
Кількість пасажирських тролейбусів на кінець року	220	225	230
Перевезено пасажирів, млн. чол.	75,5	93,1	96

Визначити:

1) середню чисельність перевезених пасажирів на 1 тролейбус;
2) показники динаміки роботи тролейбусного парку.

Задача

Доходи зв'язку загального користуання

Показники	1995р.	1998р.	2000р.
Доходи від реалізації послуг зв'язку, тис грн.	7500	47900	50200
в т.ч. міського телефонного зв'язку	2052	11160	12100
міжміського і міжнародного телефонного зв'язку	2400	26155	30500

Визначити:

1) питому вагу доходів міського і міжміського телефонного зв'язку в загальній сумі доходів;

2) темпи зростання доходів від реалізації послуг зв'язку в 2000 році порівняно з 1995 і 1998 роками.

Задача

Характеристика роботи автобусів

Показники	1995р.	1998р.	2000р.
Перевезено пасажирів, млн. чол.	101,8	80,5	90,0
Пробіг автобусів, млн. км.	1613	1122	1240
Пробіг з пасажирами (платний), млн. км.	43,2	41,6	41,0
Витрати на експлуатацію автобусів в поточних цінах, млн. грн.	23,8	46,4	49,0
Доходи від експлуатації автобусів, млн. грн.	10,1	20,7	23,0

Визначити:

1) показники динаміки роботи автобусів;
2) коефіцієнт використання пробігу за кожний рік;
3) сума збитку і збитковість реалізації послуг.

Тема 10. СТАТИСТИКА ЦІН І ТАРИФІВ

1. Поняття та сутність цін і тарифів

Статистика цін відіграє важливу роль при дослідженні кон'юнктури ринку, при визначенні тенденцій та складання прогнозу попиту та пропозиції, при виборі оптимальних рішень на макро- і мікрорівнях ринкової економіки. Особливого значення набуває контроль за рівнем цін та тарифів для того, щоб зупинити і попередити збіднення населення, особливо тієї частини, яка знаходиться за межею бідності, у кого рівень доходів нижчий прожиткового мінімуму, затвердженого Верховною Радою України.

Ціна – це економічна категорія, яка впливає на соціальне, економічне і політичне становище в країні, тому об'єктивна інформація про рівень цін, аналіз закономірностей і тенденцій їх змін мають велике значення для дослідження стану ринкових відносин, маркетингових служб, при визначенні привабливості товару для споживачів.

Ціна є також еквівалентом обміну товару на гроші, тому ціну можна визначити, як суму грошей, сплачених за одиницю товару.

Суть ціни, її економічна природа відображаються в функціях ціни. Ціна може виступати як індикатор кон'юнктури ринку або як маркетинговий регулятор ринку, за допомогою якого відбувається вплив на попит та пропозицію, на купівельну спроможність грошової одиниці та інше. Ціна може виступати як посередник і спільномірник при обміні товару на гроші. Ціна – це інструмент утворення прибутку та управління ефективністю. Ціна – це фактор рівня життя населення, який визначає обсяг і структуру споживання та рівень реальних доходів населення.

Підвищення загального рівня цін призводить до знецінення грошей, викликаного порушенням рівноваги між грошовою масою і товарними запасами. Таке явище в економічній теорії дістало назву – ***інфляція***.

Інфляційні процеси в Україні пов'язані, по-перше, з емісією грошей, незабезпечених товарами, а по-друге, із зростанням рівня витрат виробництва (зростання цін на сировину, нафтопродукти та інше).

На конкурентному ринку ціни встановлюються в умовах вільної конкуренції з урахуванням законів попиту та пропозиції, відповідно до середніх цін на конкретні вироби у відповідному місці та часі.

Динаміка зміни цін безпосередньо впливає і на попит і на пропозицію. Зміна ціни на один товар викликає зміну попиту на інший товар, якщо вони є взаємозамінними. Таким чином, можна сказати, що ринкове ціноутворення базується на загальних об'єктивних законах, що діють у суспільстві. Головними з них є закони вартості, попиту та пропозиції, корисності благ і товарно-грошового обігу.

Ціна є результатом витрачання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, які підприємство витрачає в процесі виробництва і реалізації товарів та послуг. Ціна обслуговує господарський обіг і є показником мінових відносин між товарами і грошима. Взаємопов'язана система цін, яка включає закупівельні, оптово-посередницькі ціни, забезпечує процес реалізації створеного в національній економіці валового внутрішнього продукту за матеріально речовим складом та вартістю.

Тарифи – це форма визначення цін на послуги виробничого та особистого споживання.

Тарифи поділяють на внутрішні та міжнародні. Міжнародні тарифи регулюються митним кодексом і поділяються:

– гнучкий тариф, який використовується для вирівнювання цін на вітчизняні та імпортні товари;

– заборонений тариф, який застосовується для обмеження ввезення певного товару;

– конвенційний тариф, який містить пільгове зниження ставки і встановлюється на основі міжнародних торговельних угод;

– пільговий тариф передбачає мінімальної ставки митного оподаткування товарів для імпортерів, яким надано режим найбільшого сприяння;

– виняткові тарифи використовуються на усіх видах транспорту і поділяються на зниження і підвищенні.

Внутрішні тарифи встановлюються на вантажні та пасажирські перевезення усіх видів транспорту, послуги зв'язку, побуту, житлово-комунальні послуги, а також на газ, електричну і теплову енергію.

Для регулювання соціальної захищеності населення держава встановлює граничну тарифну ставку оплати праці працівникам

на рівні мінімальної заробітної плати, яка відповідає ставці першого розряду. Вищі тарифні ставки визначаються множенням тарифної ставки першого розряду на відповідний тарифний коефіцієнт.

Тарифна система – комплекс нормативів, які регулюють заробітну плату працівників залежно від складності та умов праці. До тарифної системи відноситься тарифні сітки, тарифні ставки і надбавки до них, схеми посадових окладів та тарифно-кваліфікаційні довідники.

2. Завдання статистики цін

З позиції споживачів ціни застосовуються для характеристики кон'юнктури ринку, у зв'язку з цим статистика вивчає зміну цін як опосередковану реакцію на зміну економічної ситуації на ринку. Вона відображає також зміну рівня якості товару і вимог до нього з боку споживачів. Ціна використовується як інструмент управління ринком, тобто ціна визначає можливості і ступінь їх дії на виробництво, обіг, попит і обсяг податків та інше. Статистика виявляє закономірності ціноутворення, вплив цін на поведінку споживачів та на рівень життя населення.

З позиції споживачів цінової інформації, ціна виступає як засіб соціальної і економічної ефективності ринку, як фактор рівня життя населення, як фактор формування бюджету, як засіб контролю за грошовим обігом у країні, як головний чинник моделювання закономірностей ціноутворення, як інструмент маркетингу, як фактор індексації доходів населення і формування споживчого кошику та прожиткового мінімуму.

Основними завданнями статистики цін є:

– статистичне спостереження за рівнем цін;

– характеристика складу і структури ціни;

– вивчення співвідношення цін на субринках країни;

– оцінка, аналіз і моделювання варіацій циклічності та сезонності цін;

– аналіз рівня і динаміки цін на регіональному рівні;

– виявлення впливу факторів на рівень варіації та динаміку цін;

– прогнозування та моделювання рівня цін;
– система показників цін.

3. Організація статистичного спостереження за цінами і тарифами

Економічні дослідження ринкових відносин проводяться на основі їхнього інформаційного забезпечення, тому статистика цін у сучасних умовах відіграє важливу роль у вивченні економічних процесів, пов'язаних з формуванням і розвитком ринків, з соціальним і економічним станом суспільства, з проведенням ефективної економічної політики держави. В Україні розроблена методологія спостереження за рівнем та динамікою цін і тарифів у відповідності з досвідом передових країн, що мають розвинуту ринкову економіку, та міжнародних статистичних організацій.

Спостереження за цінами дуже складна і копітка робота. Ціна – це та економічна категорія, яка весь час змінюється. Ці зміни тісно пов'язані з основними макроекономічними процесами в економіці України. Тому в державі приділяється велика увага науковців і практиків розробці методології проведення статистичного спостереження за цінами на споживчі товари та послуги. Крім цього, Держкомстат України розробляє методики аналізу і прогнозування цін на товари і послуги.

На даному етапі розроблена методика відбору товарів-представників і послуг-представників у виробничому і споживчому секторах економіки, за якими проводиться вибіркове спостереження на умовах репрезентативності сукупності базових підприємств. При такому спостереженні і зіставленні цін необхідно дотримуватися таких умов:

– поточна реєстрація цін має відбуватися на товари середньої якості(товари-представники) у відібраних підприємствах;

– реєстрація цін має проводитися в різні моменти часу, але місце і вид товару мають бути зафіксовані.

Труднощі додержання цих умов полягають у тому, що важко зберегти перелік товарів-представників на довгий час, оскільки якість товару і споживчі вимоги постійно змінюються. Тому Держкомстатом України розроблена методика заміни товару-представника іншим товаром, коли перший стає нетиповим або відсутнім на ринку тривалий час.

Статистика цін передбачає традиційне отримання інформації про рівень та динаміку цін на споживчому ринку. Крім цього, проводяться дослідження структури цін на окремі види продовольчих та непродовольчих товарів. Органи статистики проводять систематичне дослідження за рівнем цін на товари споживчого ринку, а обчислення індексу споживчих цін (ІСЦ) широко використовується в економічних і соціологічних дослідженнях. Статистичне спостереження проводиться також за цінами виробника, за цінами реалізації, за цінами капіталовкладень за окремими видами (обладнання, інвентар, інструмент).

Окремо проводиться статистичне спостереження за цінами на сільськогосподарську продукцію, частина цієї продукції використовується як сировина для багатьох галузей переробної промисловості.

Розроблена методика статистичного спостереження за тарифами на вантажні перевезення і тарифами на платні послуги.

Інформаційна база цін і тарифів в Україні забезпечується статистичною звітністю, спеціально організованим спостереженням і вибірковим дослідженням.

У результаті вибіркових обстежень галузей економіки відбувається реєстрація цін. Така інформація дозволяє проводити аналіз цін і виявляти тенденції їх змін. Методика вибіркового спостереження за цінами передбачає:

– відбір базових підприємств торгівлі та сфери послуг. Базове підприємство – це репрезентативно відібраний об'єкт у регіональній і галузевій структурі промисловості та торгівлі;

– відбір товарів- і послуг-представників, які відрізняються від усієї сукупності незначними деталями, що не впливають на споживчу якість. Для визначення товару-представника використовуються специфікації, в яких всебічно характеризується та описується товар;

– реєстрація цін і тарифів проводиться за звітний місяць, за попередній місяць і за відповідний місяць минулого року;

– визначення спільномірників для розрахунку індексів цін. В споживчому секторі економіки як спільномірник використовується структура споживчих витрат населення за минулий рік на базі бюджетних обстежень сімей. У виробничому секторі вагою служить обсяг виробництва промислової продукції.

Спостереження за оптовими цінами ведеться у спеціальних бланках, які відкриваються на кожне відібране базове підприємство.

Спостереження за цінами на матеріально-технічні ресурси (ціни купівлі) ведеться за основними групами ресурсів для промислових підприємств та будівельних організацій.

Спостереження за цінами у сфері капітального будівництва ведеться за будівельно-монтажними роботами, за капітальними вкладеннями на машини та обладнання, за іншими витратами.

Спостереження за цінами на реалізовану сільськогосподарську продукцію ведеться окремо з рослинництва та тваринництва, а також за однорідними групами: м'ясо і птиця, зерно, яйця.

Тарифи на вантажне перевезення досліджуються статистикою за видами перевезень (залізничні, автомобільні, авіаційні, трубопровідні) і за видами вантажів. Тарифи реєструються на перевезення однієї тонни найбільш масового вантажу. Обстеження тарифів проводиться на середніх за розмірами відправленнях вантажів на автотранспортних підприємствах або залізничних станціях.

Окрім спостереження за рівнем цін і тарифів на внутрішньому ринку, статистика вивчає рівень цін і динаміку імпортних та експортних товарів. При цьому використовуються не конкретні ціни, а середні ціни товарних груп. Середні ціни визначаються співвідношенням вартості експортованого товару даного виду до експортованої кількості цього товару, тобто, розрахунок проводиться за формулою середньої арифметичної зваженої:

$$\overline{p} = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_1}.$$

Аналогічні розрахунки середніх цін проводяться по імпортованих товарах. Середні ціни визначаються щоквартально як у національній валюті, так і в доларах США або євро.

При дослідженні середніх цін на експортні або імпортні товари використовуються дані Держкомстату, Міністерства статистики України, дані митної служби і митної статистики.

Завдяки сучасній організації статистичного спостереження за рівнем цін і тарифів маємо детальну інформацію, яка використовується для аналізу рівня та структури цін та тарифів, для виявлення тенденцій їх зміни, визначення впливу цін на показники

економічного і соціального розвитку країни, для проведення міжнародних зіставлень.

Для реєстрації цін в Україні існує єдиний "Бланк реєстрації цін на споживчі товари (послуги)", а також додаткові таблиці спостереження за роздрібними цінами та розрахунком індексів роздрібних цін на споживчі товари. Передбачено тридцять одну таблицю для споживчих товарів. Для спостереження за цінами і тарифами на платні послуги для населення і розрахунків індексів цін використовують додатково чотирнадцять таблиць.

"Бланк реєстрації цін на споживчі товари (послуги)" заповнюється щомісячно на кожну товарну позицію, яка передбачена у фіксованому наборі споживчих товарів та платних послуг. Спочатку на цьому бланку вказується територія та її код, де проводиться спостереження за рівнем споживчих цін, потім найменування товару (послуги) та його код, а також одиниця виміру цього товару (послуги).

"Бланк реєстрації цін на споживчі товари (послуги)" має два розділи. У першому розділі наводяться ціни, що зареєстровані на підприємствах торгівлі та у сфері платних послуг, включаючи приватні та комісійно-комерційні установи. При заповненні цього розділу дотримуються такої послідовності: спочатку приводяться ціни в магазинах державної та кооперативної власності, потім у приватних, комерційних та комісійно-комерційних магазинах. Необхідно, щоб у бланку були представлені підприємства торгівлі різних форм власності, різних за розмірами та розташованих у різних районах міста.

У другому розділі подаються ціни на ринках, у тому числі і на неформальних ринках. Реєстрація цін проводиться кожного місяця на одному і тому ж підприємстві і в ті ж самі числа, що й у попередньому місяці. Реєструється фактична ціна товару, яка сплачується покупцем, тобто з урахуванням всіх податків, включених до ціни товару.

Спостереження за цінами на споживчі товари проводиться в обласних центрах з 1 по 25 число, а в райцентрах – з 1 по 20 число. Протягом означеного періоду ціни реєструються рівномірно з вівторка по четвер.

4. Показники статистики цін

Українська статистика перейшла у своїй практиці на методи збору інформації про ціни і розрахунок індексів цін, які визнані країнами Євросоюзу і відповідають світовим стандартам. Склад споживчого кошика в цих умовах повинен оновлюватись досить регулярно, з тим щоб відображати зміни в асортименті запропонованих товарів і послуг, а також у структурі споживання домогосподарств.

Тому в розроблену методологію розрахунку індексу споживчих цін повинні вноситись необхідні зміни, покликані максимально врахувати особливості в змінах економіки і потреби органів управління.

При статистичному вивченні використовується така класифікація цін:

1. За сферами товарного обслуговування розрізняють такі ціни:

– оптова ціна – це ціна, за якою реалізуються великі обсяги виробленої продукції технічного і споживчого призначення, вона включає витрати виробництва і прибуток і не включає податок на додану вартість і акциз;

– роздрібна ціна – це ціна одиниці виробу, за якою продається споживачу товар в основному за готівку. В роздрібні ціни включається податок на додану вартість та акцизний збір;

– закупівельні ціни – це ціни за якими купується сільськогосподарська продукція у фермерів, селянських господарств, відкритих та закритих акціонерних товариств;

– ціни і тарифи, що встановлюються на транспортні послуги, послуги зв'язку, житлово-комунального господарства та інші.

2. За формами продажу ціни поділяються на:

– договірні ціни – встановлюються за домовленістю сторін з урахуванням умов, що склалися на момент купівлі-продажу;

– біржові ціни – складаються на біржах у результаті біржового котирування та надбавки(знижки) за якість та віддаленість товару;

– аукціонні ціни – характеризують рівень стартових цін та цін на момент продажу.

3. За стадіями продажу ціни діляться на:

– ціна пропозиції – це ціна, за якою продавець хоче продати товар;

– ціна попиту – це ціна, за якою може купити товар покупець;

– ціна реалізації – це ціна, яка встановлюється в результаті домовленості між покупцем і продавцем.

4. За ступенем регулювання ціни поділяються на:

– фіксовані ціни – це ціни, які встановлюються державою на такі товари, як дорогоцінні метали, дорогоцінне каміння, алмазну сировину;

– регульовані ціни – це ціни, які можуть змінюватись в певних межах, встановлюються органами державної влади за регіонами і за товарами підприємств монополістів;

– вільні ціни формуються в результаті угоди між продавцем і покупцем під дією законів попиту і пропозиції. Вільна ціна на промислові товари включає ПДВ і акцизний збір.

5. За ступенем стійкості в часі визначаються:

– тверді ціни – це ціни, які встановлюються під час укладання угоди і діють на весь період цієї угоди;

– рухомі ціни – це ціни, які змінюються під впливом зміни умов на ринку;

– ковзні ціни – це ціни, які визначаються угодою, але допускається їх зміна під дією зміни вартості ціноутворюючих факторів;

6. Залежно від процесу виробництва, розподілу, перерозподілу і кінцевого споживання ВВП ціни поділяються:

– ціна виробника визначається як ціна одиниці товару чи послуги включаючи виробничі витрати та чисті податки на продукцію та імпорт;

– основна ціна – це ціна виробника, одержана за одиницю продукції чи послугу, включаючи всі податки на продукти. Ринковий випуск продукції оцінюється в основних цінах.

Ціна споживача – це ціна кінцевого споживання товарів і послуг, в яку входить ціна виробника, торговельно-транспортна націнка і чисті податки обігу. Статистичне вивчення цін проводиться на основі системи показників, які відображають ринкову економіку та різні види ринкових цін залежно від асортименту, якості товарів, від часу продажу та географічного місця продажу товарів. Ринок формує ціни гнучкими залежно від зміни окремих факторів.

Залежно від мети дослідження статистика використовує індивідуальні ціни, які встановлюються на відповідний вид і сорт товару у відповідний час; середні ціни – це ціни які встановлюються за певний період часу за окремими регіонами або населеними пунктами; узагальнюючі ціни – це вартість споживчого кошика в цілому.

5. Статистико-економічний аналіз цін і тарифів

Статистичне вивчення цін вимагає розгорнутої системи показників, яка відповідає вимогам ринкової економіки. Система показників повинна відобразити різні види диференціації ринкових цін: за асортиментом, за територіальною ознакою, за часом, за соціально-доходними групами тощо. Можливість для населення вибору товарів з відповідними поєднаннями якості і цін, що відповідають певному рівню доходу і споживчим вимогам, визначає необхідність використання в системі показників статистичних оцінок відповідності і відображення в ціні якості товару і споживчих переваг. Лібералізація ціноутворення і перспектива стабілізації економіки дозволяють визначити ціни в математичній моделі. Найважливішими залишаються показники динаміки (особливо індекси) і прогнозні оцінки (з урахуванням прогнозу умов і факторів, що впливають на ціни). Особливого значення набувають показники динаміки цін, в яких враховуються якісні зміни товарів. Система показників статистики цін повинна відображати єдність аналізу цін у статиці і динаміці, поєднання синтетичного і аналітичного підходів до вивчення вказаних проблем, включати показники державної статистики цін, статистики цін ринкових структур та наукових розрахунків.

Система показників статистики цін і ціноутворення охоплює такі види аналізу, як рівень цін, їх структура, співвідношення, варіація, динаміка, а також еластичність та відповідність цін якості товару. В свою чергу рівень цін поділяється на індивідуальні, середні та узагальнюючі.

Індивідуальний рівень – це миттєва ціна товарного виду або сорту товару на певний момент часу.

Середній рівень визначається як середня ціна товару на певну

дату або за певний період за товарними групами, територіями (у тому числу по місту і селу), в залежності від торгової мережі, за субринками та групами покупців.

Таблиця 10.1

Середні ціни на продовольчі товари у торговій мережі (у грудні відповідного року), грн за кг.

	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	Відхилення 2002 р. до 1997 р.	
							грн.	%
Яловичина	3,65	4,50	5,46	9,32	12,87	10,78	7,13	195,3
Свинина	5,37	5,93	6,48	11,80	15,92	13,10	7,73	143,9
Птиця	4,72	6,18	7,43	10,36	10,56	9,67	4,95	104,9
Ковбаса копчена	10,27	11,29	12,71	17,69	21,06	20,23	9,96	97,0
Масло вершкове	6,94	10,97	12,21	11,48	11,08	12,11	5,17	74,5
Олія соняшникова	2,10	3,29	4,61	4,30	6,02	5,83	3,73	177,6
Сир твердий	7,91	8,84	12,77	14,95	16,38	15,55	7,64	96,6
Цукор	1,21	1,31	1,79	2,82	2,68	2,86	1,65	136,4
Хліб	0,79	0,80	0,96	1,54	1,43	1,33	0,54	68,4
Пиво, л.	1,60	2,21	2,30	2,83	3,23	3,31	1,71	106,9
Коньяк, л.	15,24	20,88	22,43	29,71	33,06	33,84	18,6	122,0

Джерело інформації: Статистичний щорічник України за 2002 рік, с. 86.

Середні ціни на основні продукти харчування та деякі алкогольні напої за період з 1997 року по 2002 рік значно зросли. Так, ціни на яловичину підвищились на 7,13 грн за 1 кг або на 195,3%, ціни на свинину зросли на 7,73 грн за 1 кг або на 143,9%. Найбільшими темпами зросли ціни на олію соняшникову, абсолютний приріст середніх цін склав 3,73 грн за 1 кг, а відносна величина приросту цін склала 177,6%. Аналогічні зміни відбулися з середніми цінами на цукор, так у 2002 році абсолютне відхилення ціни склало 1,65 грн за 1 кг. цукру, а відносне відхилення склало 136,4 %. Більше ніж у двічі зросли також ціни на алкогольні напої.

Узагальнюючий рівень визначається як вартість споживчого кошика і відношення індивідуальної, середньої і узагальнюючої ціни до доходу.

Ціна складається з собівартості продукції, надбавок, знижок, податків. Структура ціни досліджується питомою вагою кожного елементу в кінцевій (роздрібній) ціні товару, або як питома

вага валового доходу (реалізованого накладення) в товарообігу, або як співвідношення оптових та роздрібних цін; співвідношення структурних елементів роздрібних цін.

Співвідношення цін характеризується коефіцієнтом співвідношення цін регіонів, субринків, товарів, співвідношенням цін товарів до базової ціни; ступінь відхилення співвідношень цін від базових.

Варіація цін характеризується показниками варіації цін у просторі (соціально-економічному і географічному) і у часі, розподіл цін у межах товарної групи (групування одноіменних товарів за рівнем цін); рівень територіальних коливань цін (групування регіонів або поселень за рівнем цін); рівень стійкості цін у динаміці (коефіцієнт апроксимації трендової моделі); рівень сезонних і циклічних коливань цін; ступінь різниці цін покупок у соціальних групах населення (групування споживачів за рівнем цін покупки).

Вивчення варіації цін може здійснюватися:

– у межах окремого товару і товарної групи з однаковими споживчими властивостями але різної сортності та інших параметрів якості (корисністю товарів, якістю оформлення, віковими та антропометричними ознаками споживача, стадіями життєвого циклу товарів та іншими);

– у часі, що обумовлює зміни ринкової ситуації, зміни співвідношення ринкової ситуації, зміни співвідношення між попитом та пропозицією, циклічністю, сезонністю, тощо;

– у просторі, тобто в розрізі регіонів, міської, сільської місцевості, розташування ринків у різних районах міста та інше.

Кожний аспект вивчення варіації цін має свою специфіку у застосуванні статистичних методів, які базуються на основних статистичних показниках і методах дослідження варіації.

Найпростішим показником коливання цін є розмах варіації, який характеризує амплітуду коливання цін і обчислюється як різниця між максимальним та мінімальним значенням цін на товар:

$$R = p_{\max} - p_{\min}.$$

Цей показник дає лише загальну уяву про коливання цін, оскільки він розраховується на основі двох крайніх значень без урахування частот у варіаційному ряді, тому результат може виявитись випадковим. Розмах варіації доповнюється узагальнюючими показниками варіації.

Середнє лінійне відхилення обчислюється за формулою:

$$\bar{l} = \frac{\sum (p_i - \bar{p}) \cdot q_i}{\sum q_i},$$

де: p_i – індивідуальна ціна i-того товару;
$\bar{p}$ – середня ціна;
q_i – обсяги продажу товару i-того періоду.

Середнє квадратичне відхилення обчислюється за формулою:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (p_i - \bar{p})^2 \cdot q_i}{\sum q_i}}$$

Симетричність розподілу цін визначається співвідношенням середнього квадратичного відхилення до середнього лінійного відхилення, чим більше значення співвідношення цих показників

($\frac{\sigma}{\bar{l}} > 1{,}25$), тим симетричніший розподіл.

Ступінь коливання цін характеризується коефіцієнтом варіації:

$$v = \frac{\sigma}{\bar{\bar{p}}} \cdot 100.$$

Коефіцієнт варіації визначає ступінь коливання лише одного товару, а не сукупності різних товарів. Тому доповнюючим показником ступеня однорідності сукупності є визначення критерію типовості конкретної ціни як співвідношення індивідуального і середнього відхилень до середнього квадратичного відхилення:

$$t = \frac{(p_i - \bar{\bar{p}})}{\sigma}.$$

Якщо $t < 3$, то сукупність за ціною однорідна, якщо $t > 3$, то ціна нетипова для даного ряду.

При дослідженні варіації цін велике значення має метод статистичних групувань за факторною ознакою. Вплив фактора на зміну ціни визначається розкладанням загальної дисперсії на міжгрупову дисперсію, яка склалась під впливом сукупності чинників на факторну ознаку, та середню з групових дисперсій:

$$\sigma^2_{заг} = \delta^2 + \overline{\sigma^2}$$

де: δ^2 – міжгрупова дисперсія;

$\overline{\sigma^2}$ – середня з групових дисперсій.

Загальна дисперсія визначається за формулою:

$$\sigma^2_{заг} = \frac{\sum (p_i - \overline{p})^2 \cdot q_i}{\sum q_i}.$$

Міжгрупова дисперсія визначається за формулою:

$$\delta^2 = \frac{\sum (p_i - \overline{p})^2 \cdot q_i}{\sum q_i}.$$

Середня з групових дисперсій визначається за формулою:

$$\overline{\sigma}^2 = \frac{\sum \sigma_1^2 q_1}{\sum q_1},$$

де: q_1 – кількість товару *i*-ої групи.

На основі цих формул обчислюється коефіцієнт детермінації:

$$\eta^2 = \frac{\delta^2}{\sigma^2_{заг}}.$$

Дослідження коливання цін у динаміці здійснюється за допомогою побудови тренду, для якого найчастіше використовується метод змінних середніх та аналітичне вирівнювання. Загальна трендова модель для окремої ціни виражається рівнянням:

$$p = f(t),$$

де: *t* – номер періоду.

У трендовій моделі відображається напрямок і характер зміни ціни та середній показник зростання чи зменшення ціни за певний період часу.

Випадкові коливання цін виникають під дією неврахованих факторів, а також під впливом випадкових змін основних факторів. Для оцінки випадкової варіації застосовується коефіцієнт апроксимації:

$$K_a = \sqrt{\frac{\sum (p_i - \bar{p}_t)^2}{\sum q_{ti}}},$$

де: p_t – середньозмінні ціни або аналітично вирівняні ціни.

На рівень цін і тарифів значно впливають пори року, тому ступінь варіації під впливом цього фактора визначається за допомогою коефіцієнта сезонності:

$$K_{сез} = \frac{\bar{\bar{I}}}{\bar{\bar{p}}}.$$

Крім цього аналізується відповідність ціни якості товару та поглядам покупців. Для цього використовуються показники впливу якості на ціну та показники динаміки якості.

Еластичність ціни характеризується показниками залежності їх від соціально-економічних факторів, залежності цін одних товарів від цін інших та емпіричним коефіцієнтом еластичності, коефіцієнтом перехресної еластичності та теоретичним коефіцієнтом еластичності.

Коефіцієнт еластичності – це відсоткова зміна певної ознаки при зміні ціни на один відсоток:

$$E = \frac{p_1 - p_0}{q_1 - q_0} : \frac{\bar{p}}{\bar{q}}.$$

При дослідженні ринку взаємозв'язаних товарів спостерігається перехресна еластичність, яка виражає відсоткову зміну ціни на один із взаємопов'язаних товарів, внаслідок зміни ціни

іншого товару на один відсоток. Коефіцієнт перехресної еластичності виражається формулою:

$$E = \frac{p_{x1} - p_{x0}}{p_{y0} - p_{y0}} : \frac{\bar{p}_{x0}}{\bar{p}_{y0}}.$$

Наприклад, ціна на пральні машини фірми "Electrolux" у базисному періоді складала 650 грн, а в звітному періоді – 950 грн, а ціна на пральні машини вітчизняного виробництва в базисному періоді складала 200 грн, а в звітному – 300 грн. Коефіцієнт перехресної еластичності складає:

$$E = \frac{950 - 550}{300 - 200} : \frac{550}{200} = \frac{400}{100} : \frac{550}{200} = 1,78.$$

Отже, ціна на пральні машини фірми "Electrolux" збільшиться на 1,78% при збільшенні ціни на пральні машини вітчизняного виробництва на 1,0%.

Еластичність цін на товари змінюється від наявності товарів замінників, від різноманітної можливості використання товару та інших факторів.

Динаміка цін характеризується показниками динаміки окремих товарів-представників, товарних груп, усіх товарів, розрахунком індивідуальних індексів цін, групових індексів цін, загальних (зведений) індексів цін, індексів середніх цін.

За наявності значної інформації про ціни різних товарів індексний метод є найбільш прийнятним методом всебічного статистичного дослідження цін. Система індексів цін складається з індивідуальних і загальних індексів.

Індивідуальні індекси характеризують динаміку ціни конкретного товару і розраховуються за формулою:

$$i = \frac{p_1}{p_0},$$

де: p_0 і p_1 – ціни за одиницю товару в базисному і звітному періодах.

На основі індивідуального індексу можна знайти його похідні:

$$p_0 = \frac{p_1}{i} \text{ та } p_1 = p_0 \times i.$$

Середня арифметична із індивідуальних індексів обчислюється за формулами середньої арифметичної простої, яка була запропонована італійським економістом Д. Карлі в 1752 році:

$$i_p = \frac{\sum \frac{p_1}{p_0}}{n}.$$

де: n – число індексів.

Індивідуальні індекси середніх цін характеризують динаміку середньої ціни товару однорідних товарних груп, або ціни товару по різних територіях і субринках. Індивідуальний індекс середніх цін обчислюється за формулою:

$$i_p = \frac{\overline{p_1}}{\overline{p_0}},$$

де: $\overline{p_0}$ і $\overline{p_1}$ це середня ціна в базисному та звітному періодах.

Порівняння рівня цін на продовольчі товари за грудень кожного року до такого ж показника за грудень попереднього року видно, що за період з 1998 року по 2000 рік спостерігалося значне підвищення цін на основні продукти. Високе зростання цін спостерігалось на м'ясо та птицю, цукор, кондитерські та хлібобулочні вироби. Так, ціни на м'ясо та птицю зросли в 1998 році на 13,6%, у 1999 році – на 10,3%, в 2000 році – на 69,3%, а в 2001 році – на 27,3% порівняно до грудня попереднього року. Ціни на м'ясо і птицю в 2002 році знизилися на 16,9% порівняно до 2001 року, але ціни зросли в 2,3 разу порівняно з 1997 роком. Аналогічна тенденція спостерігається по ковбасних виробах та копченнях. Ціни на цукор підвищувалися в 1998 році на 13,1% у 1999 році – на 40,1%, у 2000 році – на 58,8% порівнюючи з попередніми роками, а за весь

період ціни на цукор зросли в 2,6 разу, хоча в 2001 році ціни на цукор знизились на 4%, але це не могло перекрити щорічне зростання цін.

Таблиця 10.2

Індекси цін на продовольчі товари, %
(грудень до грудня попереднього року)

	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2002 р. до 1997 р.
М'ясо та птиця	113,6	110,3	169,3	129,7	83,1	228,6
Ковбасні вироби та копчення	110,1	109,7	138,3	119,0	97,0	192,8
Риба	129,0	109,5	129,5	119,5	102,9	224,9
Масло вершкове	168,2	107,3	96,5	95,6	110,0	183,1
Олія соняшникова	147,0	120,8	94,7	142,6	95,0	227,8
Молоко та молочна продукція	115,9	129,6	118,9	107,0	102,5	195,9
Яйця	123,3	116,5	121,9	98,4	93,5	161,1
Цукор	113,1	140,1	158.8	96,0	109,3	264,0
Кондитерські вироби	117,1	114,0	115,0	102,6	102,3	161,1
Борошно пшеничне	95,7	153,6	147,8	85,2	92,1	170,5
Хліб і хлібобулочні вироби	100,7	118,3	158,3	93,3	95,8	168,6
Крупи та бобові	122,1	148,6	100,7	85,6	118,6	185,5
Макаронні вироби	101,8	119,9	136,1	96,0	95,9	152,9
Картопля	77,7	114,4	39,1	67,9	58,3	13,8
Овочі	140,4	116,4	68,8	100,5	132,7	149,9
Фрукти	209,7	274,5	117,2	127,7	110,2	949,4
Горілка та лікеро-горілчані вироби	162,2	95,1	132,7	104,1	101,2	215,6
Тютюнові вироби	183,9	125,6	105,6	98,8	99,6	240,0

Джерело інформації: Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2003 році, с. 282.

Починаючи з 2001 року ціни на основні види продовольчих товарів у грудні почали знижуватись порівняно з відповідним місяцем попереднього року, так, ціни на борошно знизились на 14,8%, крупи та бобові – на 14,4%, макаронні вироби – на 4%, на картоплю – на 32,1% порівнюючи з рівнем цін за грудень попереднього року.

Індекси цін на фрукти свідчать про їх найбільше зростання, так у 1998 році фрукти подорожчали більше ніж у два рази, в 1999 році – в 2,7 разу, в 2000 році – на 17,2%, у 2001 році – на 27,7%, у 2002 році – на 10,2% порівняно з попередніми роками, а за весь період ціни на фрукти зросли в 9,5 разу. Ціни на овочі за роками змінювалися по-різному, але за період 1998–2002 роки ціни на

овочі зросли в 1,5 разу, лише ціни на картоплю весь час знижувались і на кінець періоду знизились на 82,2% проти рівня цін за грудень 1997 року.

Індекси цін на продовольчі товари показують, що для певної частини населення деякі продукти харчування є недоступними за цінами, серед яких є і фрукти.

Таблиця 10.3

Індекси цін на непродовольчі товари, %
(грудень до грудня попереднього року)

	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2002 р. до 1997 р.
Тканина	116,5	106,2	108,3	101,3	101,7	138,0
Одяг і білизна	118,2	106,9	105,6	101,9	100,6	136,8
Трикотажні вироби	114,7	106,8	106,2	102,0	100,9	133,9
Взуття	116,9	107,3	106,2	101,4	100,0	135,1
Галантерея	118,6	105,7	104,7	101,3	100,3	133,4
Телерадіотовари	144,8	114,7	104,3	100,0	99,8	172,9
Меблі	129,0	108,6	105,3	101,1	100,5	149,9
Будівельні матеріали	114,3	107,9	114,6	102,5	100,9	146,2
Медикаменти	134,3	113,0	114,1	101,0	100,0	174,9

Джерело інформації: Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2003 році, с. 283.

Індекси на непродовольчі товари також підвищувались, але значно меншими темпами. Так, наприклад, ціни на одяг і білизну в грудні 1998 року зросли на 18,2%, у 1999 році – на 6,9%, у 2000 році – на 5,6 %, у 2001 році – на 1,9%, а в 2002 лише на 0,6% порівняно до грудня попереднього року. Порівнюючи ціни на одяг і білизну в грудні 2002 року з груднем 1997 року, видно, що ціни зросли на 36,8%. Аналогічна ситуація спостерігається за всіма представленими групами непродовольчих товарів. Серед непродовольчих товарів за період з 1997 року по 2002 рік ціни на медикаменти, нажаль, зросли найбільшими темпами і склали 74,9%.

В економічних дослідженнях цін застосування індивідуального індексу обмежене, тому що при вивченні динаміки цін частіше застосовуються середні ціни. В теорії і на практиці обчислення індексів цін найгострішою є проблема визначення ваги або спільномірника при побудові агрегатної форми індексу. Залежно від прийнятої ваги були розроблені індекси Ласпейреса та Пааше.

Так у формулі індексу цін Ласпейреса вагою є кількість продукції базисного періоду (q_0)

$$Ip = \frac{\sum p_1 q_0}{\sum p_0 q_0}.$$

Індекс цін Пааше зважений за кількістю продукції звітного періоду (q_i):

$$Ip = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1}.$$

Кожний з цих індексів має свій економічний зміст. Індекс Пааше характеризує вплив зміни цін на вартість товарів у звітному періоді, а індекс Ласпейреса визначає ефект від зміни цін за умови продажу такої кількості товарів, як у базисному періоді, тому індекс Ласпейреса застосовується при складанні прогнозів товарообігу і цін на перспективу.

Статистикою доведено, що при розрахунках формула індексу Пааше занижує показник зміни цін, а формула Ласпейреса завищує цей показник. Це пов'язано з тим, що при підвищенні цін на товари питома вага обсягів реалізації зменшується. Чим далі віддалений базисний рік, тим більша варіація цін і кількості товарів, тим більша різниця між індексами $Iл \succ In$. Систематичне зростання індексу Ласпейреса у порівнянні з індексом Пааше називається ефектом Гершен Кроне.

Індекс Ласпейреса був надзвичайно популярний у капіталістичних країнах більше ста років і застосовувався для розрахунку індексу споживчих цін (ІСЦ). Але для визначення переплати грошей населенням у зв'язку з підвищенням цін на товари і послуги за звітний період правильніше користуватися індексом Пааше. Різниця між чисельником і знаменником цього індексу покаже розмір переплати при зростанні цін:

$$\Delta = \sum p_1 q_1 - \sum p_0 q_1$$

Індекс середніх цін розраховується за допомогою такої формули:

$$I_p = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum q_1} : \frac{\sum p_0 q_0}{\sum q_0} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_0} : \frac{\sum q_1}{\sum q_0} = \frac{\overline{p_1}}{\overline{p_0}},$$

де: $\sum p_0 q_0$ і $\sum p_1 q_1$ вартість вироблених товарів у базисному і

звітному періодах, $\sum q_0$ і $\sum q_1$ – обсяг вироблених товарів у базисному і звітному періодах.

Індекси цін за секторами економіки розраховуються на основі зіставлення середньорічних цін.

Таблиця 10.4

Індекси цін за секторами економіки України, %
(до попереднього року)

	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Індекс споживчих цін	110,6	122,7	128,2	112,0	100,8	105,2
Індекс цін виробників промислової продукції	113,0	131,1	120,8	108,7	103,0	107,6
Індекс цін реалізації продукції сільського господарства	110,0	129,2	155,8	105,0	87,4	120,6
у тому числі: продукції рослинництва	97,7	137,0	168,2	92,4	87,8	133,7
продукції тваринництва	128,3	120,4	138,5	136,8	86,6	104,8
Індекс цін інвестицій в основний капітал	106,1	125,2	117,7	114,1	103,5	105,9
Індекс цін на будівельно-монтажні роботи	100,8	123,6	118,0	116,0	105,8	103,9

Джерело інформації: Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2003 році, с. 279.

Індекси цін за секторами економіки свідчать про те, що ціни виробників промислової продукції за період з 1998 року по 2003 рік щорічно зростали, спостерігалось зростання цін на будівельно-монтажні роботи, на закупівлю сільськогосподарської продукції. Але в 2002 році ціни на сільськогосподарську продукцію знизились на 12,6 % проти попереднього року. Всі ці зміни призвели до зростання споживчих цін, так у 1998 році індекс споживчих цін складав 110,6%, у 1999 році – 122,7%, у 2000 році – 128,2%, у 2001 році – 112,0%, у 2002 році – 100,8%, а в 2003 році – 105,2 %.

Якщо спільномірність в індексі цін служитиме питома вага товару в товарообігу або частка населення в загальній його чисельності, то індекс середніх цін можна розрахувати за формулою:

$$I_p = \frac{\overline{p_1}}{\overline{p_0}} = \frac{\sum p_1 d_1}{\sum p_0 d_1},$$

де: p_0 і p_1 – ціни окремого товару в базисному і звітному періодах в окремих населених пунктах регіону;
d_i – питома вага товару в загальному обороті.

На зміну середнього рівня ціни впливає два фактори:
– зміна ціни окремих видів продукції;
– зміна структури реалізованої продукції.

Щоб визначити вплив кожного фактора окремо необхідно розрахувати відповідні індекси. Якщо спільномірником використати питому вагу обсягів реалізації, то вплив цих факторів можна розрахувати за допомогою індексів, наведених у таблиці.

Таблиця 10.5

Побудова індексів залежно від виду ваги

Назва індексів	Індекси Пааше	Індекси Ласпейреса
Індекс середньої ціни	$I_{\bar{p}} = \frac{\sum p_1 d_1}{\sum p_0 d_0}$	$I_{\bar{p}} = \frac{\sum p_1 d_1}{\sum p_0 d_0}$
Індекс цін фіксованого складу	$I_p = \frac{\sum p_1 d_1}{\sum p_0 d_1}$	$I_p = \frac{\sum p_1 d_0}{\sum p_0 d_0}$
Індекс структури	$I_{стр} = \frac{\sum p_0 d_1}{\sum p_0 d_0}$	$I_{стр} = \frac{\sum p_1 d_1}{\sum p_1 d_0}$

Мультиплікативна індексна модель залежності середньої ціни виражається рівнянням:

$$I_{\bar{p}} = I_p \cdot I_{стр}.$$

При розв'язанні даного рівняння слід використовувати відповідні індекси.

Індекс Ласпейреса широко використовується для аналізу динаміки споживчих цін, де спільномірником є кількість товарів базисного періоду:

$$Ip = \frac{\sum p_1 q_0}{\sum p_0 q_0},$$

Індекс Ласпейреса можна визначити як середня арифметична індексів цін зважених за вартістю товарів базисного періоду:

$$Ip = \frac{\sum i_p p_0 q_0}{\sum p_0 q_0},$$

де: i_p – індивідуальні індекси цін, а $\sum p_0 q_0$ – вартість товарів базисного періоду.

Індекс Пааше характеризує зміну цін, зважених за обсягом товарів звітного періоду:

$$Ip = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1}.$$

Індекс Пааше можна розрахувати як середня гармонічна індексів цін, зважених за вартістю товарів звітного періоду:

$$Ip = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum \frac{1}{i_p} p_0 q_1}$$

де: i_p – індивідуальні індекси цін, а $\sum p_1 q_1$ – вартість товарів звітного періоду.

Індекс цін Пааше може бути розрахований як середньоарифметична індексів зважених за умовною вартістю товарів звітного періоду за цінами базисного періоду:

$$Ip = \frac{\sum i_p p_0 q_1}{\sum p_0 q_1},$$

де: i_p – індивідуальні індекси цін, а $\sum p_0 q_1$ – вартість товарів звітного періоду в цінах базисного.

Значно пізніше (1822) для визначення індексу цін англійський економіст Джозеф Лоу запропонував формулу, де ціни зважуються за середньою величиною кількості товарів. Цей індекс розраховується при аналізі цін протягом великих періодів часу (5, 10, 15 і т. д. років):

$$Ил = \frac{\sum p_1 \bar{q}}{\sum p_0 \bar{q}},$$

де: $\bar{q} = \frac{q_0 + q_1}{2}$ – середня кількість товару за два періоди.

Середній індекс цін на основі індивідуальних індексів за формулою середньої геометричної запропонував англійський економіст Стенлі Джевонс (1863):

$$Ip = \sqrt[n]{i_1 \cdot i_2 \cdot \ldots \cdot i_n},$$

де: i_1, i_2, i_n – індивідуальні індекси цін різних товарів, а n число товарів.

Формула середньої геометричної із добутку індексу Ласпейреса і Пааше була застосована американським економістом Фішером у 1927 році, формула має такий вигляд:

$$I_p = \sqrt{I_Л \cdot I_П} = \sqrt{\frac{\sum p_1 q_0}{\sum p_0 q_0} \times \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1}}.$$

У загальних територіальних індексах цін спільномірниками може виступати кількість проданих товарів по регіонах або їх сума. Вибір бази порівняння і вибір спільномірників визначається метою дослідження:

$$Ip = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_2 q_1} \text{ або } Ip = \frac{\sum p_2 q_2}{\sum p_1 q_2},$$

де: p_1 і p_2 – ціни товарів у першому та другому регіонах,
q_1 і q_2 – кількість товарів за двома регіонами.

Індивідуальні і загальні індекси залежно від бази порівняння можуть бути базисними або ланцюговими індексами цін.

При визначенні просторових територіальних індексів використовується також формула індексу цін фіксованого складу, яку інколи називають індексом Едворта-Маршалла. Вагою є середня величина обсягу продаж двох територій:

$$I_p = \frac{\sum P_б \left(\frac{q_a + q_b}{2} \right)}{\sum P_a \left(\frac{q_a + q_b}{2} \right)}.$$

На формування рівня цін впливає багато факторів, передусім, це купівельний попит та товарна пропозиція. У свою чергу, рівень цін впливає на пропозицію та попит товару, а також визначає їх співвідношення. Конкретний рівень цін у певний момент часу залежить від ступеня розвитку виробничих сил, розвитку ринку, від структури проміжного і кінцевого споживання, від того, скільки і яких агентів функціонує на ринку. Рівень цін залежить і від швидкості обертання грошей, попиту на гроші (М), який дорівнює вартості товарообігу *(P*x *T)*, поділеного на швидкість обертання грошей, тобто, $M = P \cdot T / V$; таким чином отримуємо: $P = M \cdot V / T$, тобто ціни товарів (Р) виявляються рівними сумі грошей в обігу, поділеній на кількість товарів і помноженій на швидкість обертання грошей. Рівень цін конкретного товару залежить і від зовнішньоекономічних факторів, наприклад, від державної політики стосовно того чи іншого товару, що частіше проявляється в системі дотації його виробництва та оподаткування і залежить від обмінного курсу валют. При цьому вирішальне значення у визначенні ціни має структура витрат виробництва.

Питання для самоконтролю

1. Ціна як економічна категорія.
2. Традиційні методи спостереження за цінами.
3. Специфіка вибіркового спостереження за цінами.
4. Індекс споживчих цін та його особливості.
5. Диференціація цін.
6. Завдання статистики цін.
7. Методи аналізу варіації цін.
8. Показники сезонності цін.
9. Показники еластичності цін.
10. Індекси середніх цін.
11. Вплив факторів на зміну індексу середніх цін.

Задача

Дані про ціни та обсяги реалізації круп у системі “Агросервіс”

Назва крупи	Базисний період		Звітний період		Індивідуальні індекси цін
	ціна 1 кг, грн	кількість, т	ціна 1 кг, грн	кількість, т	
	p_0	q_0	p_1	q_1	
Манна	1,5	2	1,7	3	
Пшенична	1,2	5	1,6	6	
Ячмінна	0,8	4	1,1	7	
Гречана	2,0	12	2,9	11	
Рисова	2,2	10	3,0	9	
Разом	X		X		

Визначити індивідуальні індекси цін, структуру продукції, загальний індекс середньої ціни та вплив факторів на його зміну. Розрахунок провести за індексами Пааше, визначити абсолютну зміну середньої ціни залежно від рівня цін на окремі крупи та від структурних змін.

Задача

Дані про обсяги продаж товарів довготривалого користування в одному з районів регіону

Назва	Базисний період		Звітний період		Індивідуальні індекси цін
	ціна, тис. грн	кількість, шт.	ціна, тис. грн.	кількість, шт.	
	p_0	q_0	p_1	q_1	
Холодильники	1,6	50	1,8	45	
Пральні машини	1,0	30	1,4	24	
Телевізори	1,2	85	1,3	98	
Комп’ютери	2,5	60	3,4	73	
Разом	X		X		

Визначити індивідуальні індекси цін, загальний індекс цін Пааше і Ласпейреса та індекс Фішера.

Задача

Дані про обсяги продаж товарів довготривалого користування в одному з районів регіону

Назва	Базисний період		Звітний період		Індивідуальні індекси цін
	ціна, тис. грн	кількість, шт.	товарообіг, тис. грн	зміна ціни, %	
	p_0	q_0	p_1	q_1	
Холодильники	1,6	50	99,0	12,5	
Пральні машини	1,0	30	30,8	40,0	
Телевізори	1,2	85	130	8,3	
Комп’ютери	2,5	60	67,7	36,0	
Разом	X		X		

Визначити індивідуальні індекси цін, загальний індекс цін Пааше і Ласпейреса та індекс Фішера.

Задача

Дані про модальні ціни на олію соняшникову на міських ринках України

	Ціна за 1 л., грн	Чисельність населення, тис. осіб
Київ	6,70	2622
Харків	6,33	1466
Херсон	5,40	326
Полтава	5,90	315

Визначити показники варіації цін, типовість середньої ціни.

Задача

Ціна продажу телефонів Panasonic за попередній місяць складала 80 грн, а обсяг продаж становив 76 штук. За звітний місяць ціна підвищилася на 30 грн, а обсяг продаж знизився на 20 штук. Визначити цінову еластичність попиту на телефони.

Задача

Дані про обсяги реалізації і рівень цін за двома районами області

Види продукції	I район		II район		Індивідуальні індекси цін
	ціна, грн	кількість, т	ціна, грн	кількість, т	
	p_0	q_0	p_1	q_1	
Молоко	1,45	420	1,50	505	
Сир твердий	15,88	208	15,20	289	
Цукор	2,53	35	2,79	40	
Олія	6,33	60	5,90	48	
Разом	X		X		

Визначити територіальні індивідуальні індекси цін, а також загальний індекс цін Едворта-Маршалла.

Задача

Дані про індекси цін на тютюнові і горілчані вироби (грудень до грудня попереднього року), %

	1998р.	1999р.	2000р.	2001р.	2002	2003
тютюнові вироби	183,9	125,6	105,6	98,8	99,6	104,3
горілчані вироби	162,2	95,1	132,7	104,1	101,2	104,8

Визначити базисні індекси цін на тютюнові та горілчані вироби.

Задача

Дані про виробництво цукерок на кондитерські фабриці “Доменік” за місяць

Цехи	Базисний період		Звітний період		Індивідуальні індекси цін
	ціна 1 кг, грн	кількість, т	ціна 1 кг, грн	кількість, т	
	p_0	q_0	p_1	q_1	
Карамельний	6	20	5	22	
Шоколадний	12	11	13	10	
Вищих сортів	20	4	23	3,5	
Разом	X	35,0	X	35,5	

Визначити індивідуальні індекси цін, структуру продукції, загальний індекс середньої ціни та вплив факторів на його зміну. Розрахунок провести за індексами Пааше.

Задача

Використовуючи дані попередньої задачі, розрахувати загальний індекс середньої ціни та вплив факторів на його зміну, використовуючи індекси Ласпейреса.

Тема 11. СТАТИСТИКА ДОХОДІВ СУБ'ЄКТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Сутність і значення доходів

Рівень і динаміка доходів країни залежить від ефективності суспільного виробництва та правильного його розподілу для стимулювання розвитку виробництва і зростання національного багатства.

Статистична, податкова та фінансова звітність про доходи усіх інституційних одиниць дозволяє визначити обсяги доходів та напрямки його розподілу в цілому по країні та по окремих регіонах.

З економічної теорії відомо, що в процесі виробництва кожний із факторів виробництва приносить дохід. Так, земля приносить ренту, капітал приносить прибуток або відсоток, праця – матеріальну винагороду, підприємницькі здібності – підприємницький дохід. При цьому величина доходу кожного фактора дорівнює граничному вкладу кожного з них в одержаний фірмою дохід після реалізації продукції або послуги, вироблених фірмою.

Такий розподіл доходів для всіх учасників виробництва та реалізації продукції можна було б вважати справедливим, але нерівномірність розподілу самих ресурсів призводить до нерівності розподілу доходів. Тому державна політика доходів спрямована на нівелювання глибоких розбіжностей у доходах.

Економічний механізм розподілу доходів у ринковій системі визначається ціною ресурсів, яка в умовах досконалої конкуренції залежить від попиту та пропозиції. Але рівень попиту на фактори виробництва та рівень цін є похідним від споживчого попиту внаслідок того, що праця, капітал, земля та підприємницькі здібності необхідні для виробництва предметів споживання.

Усі виробничі ресурси використовуються одночасно і взаємопов'язані не тільки технологічно а й економічно, бо рівновага фірми настає за умови рівноваги доходів від граничного продукту і цін на відповідні ресурси.

У процесі розподілу доходів виникають зв'язки між підприємством та державою, між громадянином та підприємством, між громадянином і державою та зворотні зв'язки. Рівень і динаміка доходів у суспільстві залежить від ефективності суспільного виробництва тому, що тільки ефективна економіка може забезпечити розширене виробництво і сформувати досить високі індивідуальні доходи.

Головним у формуванні доходів є створення такого механізму розподілу, який би формував зростання суспільного багатства. Утворення доходів у ринковій системі визначається в основному відносинами власності. Кожний власник капіталу прагне, щоб цей капітал приносив йому дохід, який називається прибутком.

2. Види доходів

Економічне зростання країни залежить від обсягів доходів та рівня їх розподілу. Рівень розподілу доходів залежить від ефективності виробництва, темпів зростання валового внутрішнього продукту, використання трудових ресурсів та інших чинників. В умовах розвитку ринкової економіки існує багато форм власності, що створюють різноманітні форми розподілу доходів у відповідності з трудовою та підприємницькою діяльністю, доходів від власності, створення суспільних та благодійних фондів, які використовуються для здійснення соціальної справедливості членів суспільства.

Інституційні одиниці, які займаються підприємницькою діяльністю, визначають доходи відповідно до Положення бухгалтерського обліку № 15 "Дохід". Обсяг доходу визнається під час збільшення активу або зменшення зобов'язання, що зумовлює зміну власного капіталу. Визнані доходи класифікуються в бухгалтерському обліку за такими групами:

– дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);
– інші операційні доходи;
– фінансові доходи;
– інші доходи.

Дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) відображає загальний дохід (виручка від реалізації продукції, товарів,

робіт або послуг), тобто без вирахування наданих знижок, повернення проданих товарів та непрямих податків (ПДВ, акциз).

Інші операційні доходи відображають дохід від операційної оренди активів, дохід від операційних курсових різниць, відшкодування раніше списаних активів, а також інші витрати, які виникли в результаті іншої операційної діяльності.

До фінансових доходів відносяться доходи у вигляді дивідендів, відсотків та інших доходів, отриманих від фінансових інвестицій.

В інші доходи включаються доходи від реалізації фінансових інвестицій; необоротних активів і майнових комплексів; доход від операційних курсових різниць та інші доходи, які не виникають у процесі звичайної діяльності, але не пов'язані з операційною діяльністю підприємства.

Чистий доход (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) визначається шляхом вирахування з доходу (виручки) від реалізації продукції відповідних податків, зборів, знижок.

Валовий прибуток розраховується як різниця між чистим доходом від реалізації продукції і собівартістю реалізованої продукції. Прибуток від операційної діяльності визначається як алгебраїчна сума валового прибутку (збитку) та іншого операційного доходу, за мінусом адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат.

Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування визначається як сума прибутку від операційної діяльності, фінансових та інших доходів (прибутків), фінансових витрат (збитків).

Прибуток від звичайної діяльності визначається як різниця між прибутком від звичайної діяльності до оподаткування та сумою податків на прибутки.

Чистий прибуток (збиток) розраховується як сума прибутку (збитку) від звичайної діяльності та надзвичайного прибутку, надзвичайного збитку та податків з надзвичайного прибутку.

Як бачимо, стандартами бухгалтерського обліку визначена не тільки сума доходів (виручки) від реалізації продукції, а також суми валового та чистого прибутку.

Для підприємства, яке виробляє продукцію, важливо максимізувати прибуток. В економічній теорії розрізняють такі види прибутків: бухгалтерський, нормальний, економічний.

Бухгалтерський прибуток визначається як різниця між доходами (виручкою) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) та фактичними затратами на їх виробництво та реалізацію. Бухгалтерський прибуток отримуємо коли загальна сума доходу (виручки) більша за суму бухгалтерських витрат:

$$П_б = TR - TC,$$

де: TR – сукупний дохід;
TC – сукупні витрати.

Нормальний прибуток визначається, як сума мінімальних потенційних доходів або витрати втрачених можливостей. Нормальний прибуток розраховується множенням інвестиційного капіталу (К) на середню прибутковість. Наприклад, якщо інвестований капітал у сумі 25 тис. гривень має прибутковість 10% річних, то нормальний прибуток за рік становитиме:

$$П_н = i \cdot K = 0,1 \cdot 25 = 2,5 \text{ тис. грн.}$$

Нормальний прибуток – це винагорода підприємця за виконання ним підприємницьких функцій.

Економічний прибуток – це чистий прибуток, який залишається після вирахування з загальних доходів загальних витрат (явних і неявних):

$$П_е = П_б - П_н,$$

де: $П_е$ – прибуток економічний;
$П_б$ – прибуток бухгалтерський;
$П_н$ – прибуток нормальний.

Таким чином, величина економічного прибутку свідчить про те, наскільки бухгалтерський прибуток більший за нормальний прибуток.

Залежно від сфери діяльності прибуток поділяється на промисловий, торговий і позичковий відсоток. Промисловий прибуток одержується в сфері виробництва і характеризує фінансовий результат на функціонуючий капітал.

Торговий прибуток відображає фінансовий результат діяльності торгової фірми і становить частину прибутку, яку виробник віддає продавцю своїх товарів.

Позичковий відсоток – це частина прибутку, яку підприємець виплачує кредитору за тимчасове користування його грошовим капіталом.

Прибуток, вироблений власним основним капіталом, присвоюється власником капіталу.

Нормальний прибуток на позичений основний капітал присвоюється власником цього капіталу, а економічний прибуток – керівництвом фірми, яка позичила цей капітал.

Особливим різновидом доходу підприємців є підприємницький дохід, який виражається частиною прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати відсотка на позичений капітал.

При визначенні ставки відсотка враховується річний дохід від позичкового капіталу та сума наданого кредиту. Розрізняють номінальну та реальну ставку відсотка. Номінальна ставка відсотка визначається у відповідній валюті за поточним курсом без поправок на інфляцію. Реальна ставка відсотка визначається різницею між номінальною ставкою і рівнем інфляції. Реальна ставка відсотка має важливе значення при розподілі наявного грошового капіталу за видами економічної діяльності. Рівень відсоткових ставок залежить від суми кредиту, від строку надання кредиту, від платоспроможності підприємства, від ступеня ризику та від інших чинників.

Відповідно до економічних функцій і джерел формування доходів сектори економіки згідно з системою національних рахунків, розподіляються за такими групами:

– нефінансові корпорації, до яких входять інституційні одиниці, що займаються виробництвом товарів та ринкових нефінансових послуг, а основним доходом є виручка від їх реалізації;

– фінансові корпорації здійснюють фінансові операції на комерційній основі, включаючи страхування, а доходи утримують у вигляді надходжень від кредитно-депозитних операцій, відсотків, страхових внесків;

– органи державного управління надають неринкові послуги для колективного споживання та перерозподілу національного доходу і багатства, а доходи отримують у вигляді податків з інституційних одиниць;

– домашні господарства виступають як споживачі та підприємці, які виробляють товари та послуги, а доходи отриму-

ють у вигляді оплати праці, трансфертів з інших секторів, доходу від власності та доходів від реалізації товарів та послуг.

– некомерційні організації, які обслуговують домашні господарства у вигляді надання неринкових послуг, а доходи формуються за рахунок добровільних та благодійних внесків, а також доходів від власності.

Отже, якщо розглянути складові частини ВВП за доходами (оплата праці, валовий прибуток і чисті податки), то можна побачити, що фонд оплати праці виникає як первинний дохід лише в секторі домашніх господарств, чисті податки лише в загальнодержавному секторі, а валовий прибуток складається з валових прибутків та змішаних доходів всіх секторів економіки.

3. Статистика доходів сектору нефінансових корпорацій

Сектор "нефінансові корпорації" за методологією СНР охоплює підприємства усіх галузей і форм власності, що виробляють товари і послуги для реалізації на ринку.

Первинні доходи нефінансових корпорацій формує валовий прибуток, що складається з прибутку та обсягів споживання основного капіталу. Прибуток нефінансового сектора економіки включає не лише прибуток від реалізації продукції (послуг), але прибуток, що є елементом готової, але не реалізованої продукції. Споживання основного капіталу складається з амортизаційних відрахувань та витрат на капітальний ремонт.

Валовий прибуток нефінансових корпорацій визначається окремо за його елементами і незалежно від валових прибутків інших секторів економіки. Амортизаційна величина валового прибутку нефінансових корпорацій визначається як залишок після проведення розрахунків валових прибутків інших секторів економіки.

Врахування зміни середньої норми амортизаційних відрахувань є важливі за умов суттєвих змін в амортизаційній політиці держави. Витрати на капітальний ремонт у порівнянних цінах визначаються як функція від середньорічної вартості основних фондів з урахуванням коефіцієнта їх зношення, але в обсязі, що

не перевищує 5% основних виробничих фондів, оскільки, згідно з останньою версією закону про податок на прибуток, витрати на капітальний ремонт призводять до збільшення балансової вартості основних виробничих фондів і амортизуються в їх складі. Лише 5% їх вартості можуть бути віднесені до валових витрат.

Прибуток нефінансового сектору економіки розраховується як різниця між загальним обсягом валового прибутку сектора і споживанням основного капіталу.

Доходи від власності отримують підприємства, які займаються виробничою діяльністю. До цих доходів належать доходи від власності на землю, капітал або майно.

Власник землі отримує ренту. Рента – це дохід земельного власника, що не здійснює підприємницьких функцій. Земельна рента – це ціна, яку сплачує землевласнику товаровиробник за надання в користування йому на правах оренди сільськогосподарських земель. Земельна рента як економічна категорія виражає відносини привласнення частини доходу власником землі у формі орендної плати за користування землею.

Земельна рента входить у вартість, а відповідно і в ціну товару. Додатковий дохід створюється при використанні землі та інших природних ресурсів і належить власнику цих ресурсів.

У сільському господарстві додатковий дохід за кращих умов землекористування присвоюється власником землі і складається із двох диференціальних рент. Перша диференціальна рента є додатковим чистим доходом, який одержують на родючіших землях при кращому місцезнаходженню цих земель та в результаті високопродуктивної праці. Друга диференціальна рента утворюється в результаті підвищення продуктивності землі на основі додаткових капіталовкладень у кращі землі. Господарства, які роблять капіталовкладення на гірших землях, одержують раціоналізаторський дохід.

Диференціальна рента утворюється незалежно від форм власності і причиною її є монополія на землю як на об'єкт господарювання. Диференціальна рента відображає відмінності в природній родючості землі, а також у місцезнаходженні земельних ділянок відносно ринку. Тому господарства, розміщені на кращих землях, мають додатковий дохід, якого не мають господарства, розміщені на гірших землях. Крім цього, земля обмежена в просторі, зокрема, територія родючих земель, тому для задоволення потреб

суспільства включаються відносно гірші за родючістю ділянки землі. Економічним джерелом отримання диференціальної ренти є праця

Доходи від власності дістали поширення в Україні, до них відносяться: дивіденди за акціями, відсотки за вкладами працівників у приріст майна підприємства, а також відсотки за ощадними вкладами та доходи від облігацій.

Головним завданням розподілу доходів від власності є усунення відчуження працівників від засобів виробництва. Однак доходи від власності повинні бути додатковим джерелом доходів, а основна частина доходів населення повинна складатись з доходів від суспільно корисної праці.

Значного поширення в Україні набули доходи від акцій. Згідно з чинним законодавством, акції трудового колективу, а також акціонерних товариств громадян купуються за рахунок власних коштів. Акції також можна придбати за рахунок приватизаційних паперів, які засвідчують право власності на безоплатне одержання частки майна державних підприємств, державного житлового і земельного фондів. Акції випускаються іменні, на пред'явника, привілейовані, тому нарахування дивідендів за кожним видом акцій проводиться по-різному. Найкраще здійснюється контроль з боку держави за доходами на іменні акції.

Суб'єкти економічної діяльності одержують доходи від нарахування відсотків за облігаціями, які є різновидом цінних паперів, що дають право одержувати фіксований дохід протягом певного часу, по закінченню якого вартість облігацій повністю погашається.

Крім перерахованих видів доходів при товарно-грошових відносинах виникають доходи, які пов'язанні з утворенням ренти.

4. Статистика доходів сектору фінансових корпорацій

Сектор фінансових корпорацій охоплює інституційні одиниці, які займаються фінансовим посередництвом або допоміжною фінансовою діяльністю, тобто ті організації, що здійснюють банківську та страхову діяльність або займаються недержавним пенсійним забезпеченням.

Фінансові посередники беруть зобов'язання за своїми власними рахунками на фінансових ринках шляхом запозичення коштів, які вони потім надають у вигляді кредитів з різними термінами та умовами іншим інституційним одиницям. Спрямовуючі кошти, вони виступають посередниками між кредиторами та позичальниками. До цих організацій належать передусім банки, а також організації типу довірчих товариств.

Страхова діяльність, функцією якої є забезпечення фінансового захисту інституційних одиниць від певного ризику або від непередбачених обставин, також є однією з форм фінансового посередництва, за яким з володарів полісів збираються кошти з метою їх інвестування у фінансові або інші активи. Ці кошти утримуються у вигляді технічних резервів на випадок виникнення подій, указаних у страховому полісі. Кошти, зібрані з володарів полісів, врешті повертаються до них, проте від інвестування цих коштів можуть бути одержані значні суми доходів від власності.

Згідно з діючим сьогодні законодавством, діяльність ряду позабюджетних фондів, у тому числі і благодійних, також віднесено до діяльності фінансово-кредитних установ. До категорії фінансових посередників належать нині також і недержавні пенсійні фонди.

Валовий прибуток фінансових корпорацій як первинний дохід формується із декількох компонентів. Перший із них – прибуток, що виникає як результат реалізації специфічних послуг сектору за касове обслуговування підприємств, проведення операцій з коштами клієнтів тощо. Його обсяги залежать від кількості клієнтів банку, їх ділової активності, загального економічного розвитку, розвитку безготівкового обслуговування (включаючи картки) та швидкості грошового обігу. Іншим складовим елементом валового прибутку нефінансових корпорацій є споживання основного капіталу, обсяги якого розраховуються виходячи із базового показника і ймовірних його змін внаслідок зміни середньої норми амортизаційних нарахувань і введення в дію основних фондів.

5. Статистика доходів сектору державного управління

Після визначення однієї з найважливіших складових ВВП – оплати праці найманих працівників (ОП) розраховується обсяг

чистих податків (ЧП), що формують одну із складових первинних доходів сектору загальнодержавного управління.

Сектор загальнодержавного управління включає органи державного управління центрального, регіонального та місцевого рівнів, які здійснюють законодавчу і виконавчу владу, збирають податки і фінансують державні витрати. Цей сектор включає також некомерційні бюджетні організації, що виробляють і надають:

– безкоштовні або пільгові неринкові послуги населенню індивідуального характеру у сфері освіти, охорони здоров'я, культури та спорту, відпочинку, соціального забезпечення тощо;

– послуги колективного характеру у галузі державного управління, підтримання порядку та безпеки, оборони, науки, дорожнього та лісового господарства, сільськогосподарського обслуговування. Організації дорожнього господарства формально не є бюджетними, проте подібні до них, оскільки утримуються за рахунок відрахувань податкового характеру.

До цього ж сектору належать фонди соціального страхування, Державний Пенсійний Фонд та інші позабюджетні фонди, які утворюються з обов'язкових внесків.

Первинні доходи сектору державного управління включають:

– валовий прибуток, який відповідає величині споживання основного капіталу різноманітних лісових, сільськогосподарських та інших дослідних організацій і станцій, що не належать до сектору нефінансових корпорацій;

– непрямі податки на виробництво та імпорт, що включають податки на продукти (серед яких вирішальну роль відіграють податок на додану вартість, акцизний збір, імпортні та експортні мита, надбавки до цін), а також інші податки, пов'язані з виробництвом, – платежі підприємств та організацій у державний бюджет та позабюджетні фонди у зв'язку з використанням ресурсів. До останньої категорії належать: місцеві податки та збори, плата за патенти, внески до фонду розвитку дорожнього господарства та інші позабюджетні фонди тощо;

– субсидії на продукти і виробництво, які включають відшкодування із державного бюджету в порядку державного регулювання цін на сільськогосподарську та іншу продукцію; для покриття поточних збитків підприємств, поліпшення їх фінансового становища шляхом поповнення оборотних коштів або компенсації окремих витрат.

Валовий прибуток держави розраховується як залишок після виключення з ВВП фонду оплати праці і чистих податків. Тобто у даній методиці вихідним моментом є те, що пропорція між валовим прибутком і оплатою праці залежатиме від усіх чинників, закладених у розрахунках оплати праці, а саме: державна політика щодо заробітної плати працівників бюджетних установ, включаючи індексацію їх доходів відносно ІСЦ; адміністративна реформа з відповідним скороченням чисельності найманих працівників у бюджетній сфері; політика нарахувань на заробітну плату (яка відповідно збільшує або зменшує її обсяг), поведінка адміністрації підприємств щодо індексації доходів найманих працівників тощо.

За сектором державне управління валовий прибуток визначається з урахуванням обсягу споживання основного капіталу, зміни середньої ставки амортизаційних нарахувань для бюджетних установ (якщо це передбачено законодавством) та зміни обсягів основних фондів бюджетних організацій. Зміна обсягів основних фондів визначається на підставі даних про бюджетні інвестиційні витрати в бюджетну сферу.

За даними показниками можна також побудувати економетричну залежність між валовим прибутком сектору державного управління та показниками динаміки середньої ставки амортизаційних нарахувань, динаміки введення в дію основних фондів у бюджетній сфері, інвестицій у бюджетну сферу, зарубіжних капітальних трансфертів у бюджетну сферу.

Сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, охоплює інституційні одиниці, які створені окремими групами домашніх господарств для забезпечення їх політичних, релігійних і професійних інтересів, а також надання соціально-культурних послуг. Ресурси некомерційних організацій в основному складаються з добровільних внесків, а діяльність, не пов'язана з отриманням прибутку, є безприбутковою.

6. Статистика доходів сектору домашніх господарств

Сектор домогосподарств займає значну частку при розподілі суспільних доходів і відіграє важливу роль в економіці країни.

Сектор домашніх господарств охоплює діяльність сукупності сімей та одинаків зі споживання продукції і послуг та виробництва, яке економічно та юридично неможливо відокремити від домашнього господарства.

До виробництва в рамках домашніх господарств належать: виробництво продукції особистого підсобного сільського господарства та її переробка, спорудження індивідуальних житлових будинків, надання платних послуг, заготівля продуктів лісу, продукти мисливства і рибальства, виготовлення ремісничих виробів, виробництво товарів і послуг (включаючи торговельні) у некорпоративних підприємствах, що є специфічним для даного сектору економіки і має враховуватися методикою прогнозування.

До складу первинних доходів домашніх господарств входять:

– оплата праці найманих працівників з нарахуваннями на заробітну плату;

– доходи від власного підсобного господарства та індивідуальної діяльності.

Оплата праці найманих працівників включає всі грошові виплати, а також вартість безплатних та пільгових натуральних видач особам, що працюють за наймом, як винагороди за працю. Оплата праці складається з трьох компонентів:

– заробітна плата (нарахована до утримання різних відрахувань і податків), добові за час відряджень, культурно-освітні витрати підприємств в інтересах працівників;

– фактичні внески на соціальне страхування (відрахування підприємств і організацій у фонди соціального страхування, зайнятості та пенсійного забезпечення);

– умовно обчислені внески на соціальне страхування (допомоги з соціального забезпечення, які виплачені безпосередньо підприємствами і організаціями своїм працівникам та іншим особам, які мають на це право).

Важливим завданням макроекономічної політики є визначення впливу держави на розподілення доходів між секторами економіки шляхом регулювання ставок податків та ставок нарахувань на заробітну плату.

Існує два взаємозв'язаних підходи до вивчення проблеми розподілу доходів: функціональний і особистий.

Функціональний розподіл доходу пов'язаний з поділом суспільних доходів на заробітну плату, ренту, відсоток і прибуток. При цьому способі сукупний дохід розподіляється залежно

від функцій, які виконує одержувач доходу. Заробітна плата виплачується за роботу, рента і відсоток за ресурс, що знаходяться в іншій власності. Прибуток одержується в результаті підприємницької діяльності.

Таблиця 11.1

Структура доходів домогосподарств у середньому за місяць

	2000 р.	2001 р.	2002 р.
Усього грошових доходів, грн.	288,0	394,7	486,6
Відсотків			
Оплата праці	54,6	53,9	53,4
Доходи від підприємницької діяльності	3,5	4,1	4,0
Доходи від продажу с/г продукції	7,8	7,2	6,2
Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії	23,3	23,7	25,6
Грошова допомога від родичів, інших осіб, та інші грошові доходи	10,8	11,1	10,8

У більшості домогосподарств найбільшу питому вагу в зальганій сумі доходів займає заробітна плата – 53,4 % та підприємницький дохід – 4,0 %, а в структурі грошових доходів частка заробітної плати зменшується, а частка доходів від пенсій зростає з 23,3 % в 2000 році до 25,6 % у 2002 році. Це свідчить про зміну ролі праці, як стимулюючого фактора збільшення суспільного виробництва доходу і характеризує негативні тенденції суспільного розвитку. Значна частка доходів від інших джерел (10,8%-11,1%), що свідчить про значний рівень тіньової економіки.

Особистий розподіл доходів дає уяву про те, як сукупний дохід розподіляється між домогосподарствами, які мають однакову чисельність. Розрізняють децильний розподіл, при якому в кожну групу включається 10 % проранжируваних за рівнем доходів; квінтильний розподіл, при якому в кожну групу включається 20 % домогосподарств; квартильний розподіл, при якому в кожну групу включається 25 % домогосподарств. У кожному розподілі порівнюється перша і остання групи і визначаються співвідношення їх доходів. Найбагатша група населення в країнах з розвинутою ринковою економікою має дохід у декілька разів більший, від доходів найбіднішої групи, що свідчить про значну нерівність у розподілі доходів. В Україні це співвідношення сягає декілька десятків разів, це свідчить про те, що Україна знаходиться на етапі

формування ринкової економіки і має несправедливий розподіл доходів.

Слід зазначити, що зарплатомісткість ВВП (частка оплати праці у ВВП) впливає на формування не лише всіх інших первинних доходів в інших секторах економіки, але й на міжсекторні перетоки доходів від власності і податкових надходжень у сектор державного управління, структуру використання ВВП. Наприклад, якщо імітувати значне збільшення частки оплати праці у ВВП, то це призведе й до зростання доходів у секторі державного управління (від збільшення прямого прибуткового податку та нарахувань у пенсійний та інші соціальні фонди); скорочення валового прибутку нефінансових корпорацій, зростання (за умов дорогих кредитів) доходів від власності у фінансовому секторі економіки та залежно від відсоткових ставок – розширення попиту на ринку споживчих товарів або зростання заощаджень населення. Залежно від рівня довіри населення до Уряду і фінансових організацій заощаджені кошти можуть більшою чи меншою мірою повернутися до фінансової системи і виступити (або не виступити) у вигляді ресурсів для інвестування економіки.

І навпаки, значне скорочення зарплатомісткості може призвести до відносного зростання валового прибутку нефінансового сектору економіки та оздоровлення його фінансів лише на короткий період часу, оскільки значне звуження попиту населення стане фактором скорочення інвестиційних та споживчих процесів, скорочення ВВП і всіх його складових.

Тобто, відтворювальні пропорції мають бути оптимальними відносно кожного сектору економіки, щоб забезпечити їх належне функціонування і розвиток. Моделювання впливу державних регуляторів на формування первинних доходів у секторах економіки закладає основу формування всіх інших пропорцій у ВВП.

Інші первинні доходи домашніх господарств включають змішані доходи, що утворюються при роботі у підсобному господарстві та від індивідуальних форм діяльності (не корпоративної). Доходи від підсобного господарства визначаються на базі залежності цього показника від таких чинників: рівня оплати праці на одного зайнятого, розвитку індивідуального підприємництва, рівня безробіття.

Так, за значного зниження у кризові роки рівня реальної оплати праці на одного зайнятого відбулося суттєве зростання обсягів доходів (натуральних та грошових) від підсобного господарства, тобто населення намагалося компенсувати втрати грошових доходів збільшенням натуральних доходів. Зворотна тенденція впливатиме на відносне скорочення натуралізації доходів населення і на частку відповідних змішаних доходів.

Слід зазначити, що галузеві розрахунки щодо сільського господарства включають розрахунки виробництва окремих продуктів рослинництва та тваринництва в підсобних домашніх та фермерських господарствах. На етапі обговорення попередніх результатів модельних розрахунків ці показники уточнюються.

Інша складова змішаних первинних доходів – доходи від індивідуальної діяльності разом із зростанням підприємницької діяльності, розширенням попиту на ряд послуг – зростатиме. При визначенні доходів від індивідуальної діяльності у прогнозному періоді враховуються тенденції, що формуються в перехідних економіках щодо зростання індивідуальних та сімейних форм виробництва, розширення сфери приватних послуг (нотаріальних, стоматологічних тощо), та розвиток відповідних галузей економіки.

7. Особливості визначення доходів від тіньової економіки

Важливою проблемою розподілу суспільних доходів є визначення обсягів тіньової економіки, масштаби якої зростають в Україні з року в рік. Це пов'язано з неврегульованістю Української економіки, недосконалістю правової бази, розширенням приватного сектору, недостатністю належного контролю, недосконалістю обліку, низьким рівнем життя значної частини населення.

За масштабами тіньової економіки Україна займає одне з перших місць серед Європейських країн. Методологічним центром вивчення тіньової економіки є міжнародна організація праці (МОП). Досвід визначення обсягів тіньової економіки в світі досить великий. У деяких країнах Європи тіньова економіка складає від 7% до 15% ВВП.

Тіньова економіка визначається як діяльність з виробництва, використання та обміну забороненим законодавством товарів та послуг або дозволена, але навмисно прихована діяльність з метою несплати податків. Крім цього, до тіньової економіки відноситься також прихована економічна діяльність, пов'язана не тільки з виробництвом товарів та послуг, а й з незаконним перерозподілом доходів та активів.

Межі тіньової економіки важко визначити за допомогою традиційних методів збору і обробки статистичних даних.

Кожний метод статистики придатний лише для окремої сфери тіньової економіки, тому доводиться використовувати багато альтернативних оцінок для одержання відносно ймовірних даних. У цілому до тіньової економіки слід віднести всю економічну діяльність, яка не включена до складу валового внутрішнього продукту країни.

Таблиця 11.2

Класифікація тіньової економіки

Характер економічних одиниць. Види доходів від тіньової економіки	Зареєстровані економічні одиниці, в т. ч. невеликі фермерські господарства	Незареєстровані економічні одиниці	Економічні одиниці, що займаються протизаконними операціями
Тіньова діяльність, яка включається до офіційних звітів з ВВП	1. Будівництво нових житлових будинків та дач 2. Дрібнотоварне с/г виробництво, у т. ч. с/г продуктів для особистого споживання (особисті підсобні господарства населення).	1. Будівництво нових житлових будинків і дач особистим коштом власників. 2. Оплата за роботу в дрібних фермерських господарствах.	1. Розкрадання матеріалів, призначених для будівництва нових житлових будинків і дач 2. Неоплачене використання товарів та послуг колективного призначення в особистих господарствах членів колективних господарств.
Товари та послуги, дані про які не включаються до офіційних звітів з ВВП	1. Недекларована зарплата, що виплачується робітникам. 2. Дохід від недекларованої підприємницької діяльності. 3. Кінцеве споживання, що враховується як проміжне (купівля продовольчих товарів, одежі і т. д. для службовців підприємств). 4. Кінцеве споживання, що враховується як матеріальні витрати приватних фірм (автомобілі, телевізори тощо). 5. Бартерні угоди (торгівля, виробництво товарів та послуг).	1. Винагородження від інших сімей за ремонт будинків та обладнання (газосантехніки), а також предметів довготривалого використання. 2. Виробництво продукції офіційно незареєстрованими фірмами. 3. Недекларованe здавання квартир і кімнат у найм. 4. Оплачувані роботи в домашніх господарствах. 5. Догляд за дітьми, людьми похилого віку і т. п. 6. Викладання мов, музики і т. п. (репетиторство). 7. Друкарські та оформлювальні роботи.	1. Виробництво алкогольних напоїв і наркотиків. 2. Проституція, аборти 3. Крадіжка виробів з підприємств. 4. Неоплачене використання телефонного та поштового зв'язків на робочих місцях. 5. Неоплачене користування телевізорами, електроенергією, водою, транспортом та ін.

Доходи з різниці цін на товари та послуги	1. Чайові та цінні подарунки, які одержують службовці державних, кооперативних і приватних підприємств. 2. Додаткове грошове винагородження за одержання дефіцитних товарів та послуг.	1. Націнка від вуличної торгівлі товарами. 2. Підробка фірмових товарів.	1. Крадіжки. 2. Торгівля краденим. 3. Скупка та продаж іноземної валюти без офіційного дозволу. 4. Приватне лихварство.
Приховані доходи від перерозподілу товарів і послуг	1. Скупка основного капіталу, акцій державних підприємств за надзвичайно низькими цінами (корупція натурою). 2. Надприбуток унаслідок приватизації. 3. Акції, які одержують службовці безкоштовно.		1. Крадіжка автомобілів, товарів довготривалого використання та ін. цінних предметів. 2. Намагання обманом одержати премії за страховими полісами. 3. Корупція, підкуп, здирництво, рекет. 4. Обвішування та обрахунок покупців у крамницях, ресторанах і т. п.

Джерело інформації: [19 – С.182–183].

Як видно з таблиці, тіньовою економікою охоплені зареєстровані і незареєстровані економічні одиниці, які отримують невраховані доходи від виробництва товарів і послуг, робіт, з різниці цін на товари та послуги, а також приховані доходи від перерозподілу товарів та послуг. Значну частку доходів становлять крадіжки виробів підприємств та протизаконне виробництво алкогольних напоїв та інших товарів.

Приховане виробництво товарів та послуг має оцінюватись та додаватись до вартості випуску розрахованого на основі офіційного статистичного обліку, що може відображатись в системі національних рахунків шляхом корегування таких показників, як валовий випуск, проміжне споживання, валова додана вартість, валовий внутрішній продукт, оплата праці найманих працівників, прибуток, змішані доходи, розподілений доход та кінцеве використання товарів та послуг.

Згідно з методологією системи національних рахунків (версія СНР-93) тіньова економіка розподіляється на такі групи:

– прихована діяльність;
– неформальна діяльність;
– нелегальна діяльність.

Однак на основі зазначеної методології важко визначити межі тієї чи іншої групи. Тому переважна більшість країн світу поки що не включає обсяги незаконного виробництва продукції до офіційної оцінки ВВП у зв'язку з відсутністю достовірної інформації.

Підприємства, які займаються прихованою діяльністю, отримають доходи в результаті незаконного і прихованого виробництва, ухилення від податків та інше.

Сукупність неформальних підприємств становить підсектор у секторі домашніх господарств. Цей сектор неформальних підприємств отримує доходи від дрібної торгівлі, надання дрібних послуг з ремонту, пошиття, туристичних послуг, виготовлення сувенірів та інше. Сектор неформальних підприємств існує в усіх країнах світу, але в розвинутих країнах він не належить до тіньової економіки, як в Україні.

Нелегальні виробничі одиниці отримують доходи шляхом виробництва або збуту заборонених продуктів і послуг.

Оцінка доходів, одержаних від тіньової економіки, проводиться на основі обстеження домашніх господарств та змішаних обстежень домашніх господарств та некорпоративних підприємств, а також порівняльного аналізу відношення витрат та вартості продукції, визначення чисельності зайнятих у професіях з регулярним додатковим доходом, спеціальних опитувань домашніх господарств про подарунки, чайові, купівлю товарів на неорганізованих ринках, тощо.

Більш-менш достовірну інформацію про доходи підприємств домогосподарств чи окремих осіб можна отримувати на основі даних про величину витрат. Опитувані, як правило, не приховують інформації про витрати. Водночас більшість опитуваних укривають доходи, що призводить до збільшення витрат над доходами. Ця розбіжність використовується статистикою як достовірний індикатор доходів тіньової економіки за умови відсутності заощаджень і використовується в Англії та США.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризувати види доходів.
2. Охарактеризувати види прибутку.
3. Назвіть основні групи формування доходів за секторами економіки.
4. Назвіть форми розподілу доходів.
5. Що таке позичковий відсоток?
6. Назвіть і охарактеризуйте доходи від власності.
7. Види рентних доходів.
8. Основні види доходів нефінансових корпорацій.
9. Основні види доходів фінансових корпорацій.

10. Основні види доходів державного управління.
11. Назвіть склад доходів домогосподарств.
12. Поясніть шляхи отримання доходів від тіньової економіки.

Задача

Фінансові результати діяльності промислового підприємства, тис. грн.

	Показники	Базисний рік	Звітний рік
1	Доход від реалізації (виручка)	52540	55129
2	ПДВ і акцизний збір	4680	4302
3	Чистий дохід (виручка) (1-2)		
4	Собівартість реалізованої продукції	38758	37847
5	Валовий прибуток (3-4)		
6	Адміністративні витрати	4963	5192
7	Витрати на збут та інші операційні витрати	5200	5000
8	Фінансовий результат (прибуток до оподаткування) (5-6-7)		
9	Податок на прибуток		
10	Чистий прибуток (8-9)		

Визначити:

1. Валовий прибуток, прибуток до оподаткування і чистий прибуток за кожний рік.
2. Визначити рівень рентабельності реалізованої продукції та чисту рентабельність.
3. Визначити індекси динаміки наведених та розрахункових показників.

Задача

Фінансові результати діяльності промислового підприємства, тис. грн.

	Показники	Базисний рік	Звітний рік
1	Доход від реалізації (виручка)	38203	51978
2	ПДВ і акцизний збір	6337	8663
3	Чистий дохід (виручка) (1-2)		
4	Собівартість реалізованої продукції	25005	32743
5	Валовий прибуток (3-4)		
6	Адміністративні витрати	2340	3636
7	Витрати на збут та інші операційні витрати	2600	3100
8	Фінансовий результат (прибуток до оподаткування) (5-6-7)		
9	Податок на прибуток		
10	Чистий прибуток (8-9)		

Визначити:

1. Валовий прибуток, прибуток до оподаткування і чистий прибуток за кожний рік.
2. Визначити рівень рентабельності реалізованої продукції та чисту рентабельність.
3. Визначити індекси динаміки наведених та розрахункових показників.

Задача

Фінансові результати діяльності промислового підприємства, тис. грн.

	Показники	Базисний рік	Звітний рік
1	Доход від реалізації (виручка)	20180	25320
2	ПДВ	3363	4220
3	Чистий дохід (виручка) (1-2)		
4	Собівартість реалізованої продукції	15321	18360
5	Валовий прибуток (3-4)		
6	Інші операційні доходи	2100	2300
7	Адміністративні витрати	800	1200
8	Витрати на збут та інші операційні витрати	940	1146
9	Фінансовий результат (прибуток до оподаткування) (5+6-7-8)		
10	Податок на прибуток		
11	Чистий прибуток (8-9)		

Визначити:

1. Валовий прибуток, прибуток до оподаткування і чистий прибуток за кожний рік.
2. Визначити рівень рентабельності реалізованої продукції та чисту рентабельність.
3. Визначити індекси динаміки наведених та розрахункових показників.

Задача

Фінансові результати діяльності промислового підприємства, тис. грн.

	Показники	Базисний рік	Звітний рік
1	Доход від реалізації (виручка)	15380	21156
2	ПДВ	2563	3526
3	Чистий дохід (виручка) (1-2)		
4	Собівартість реалізованої продукції	9540	11350
5	Валовий прибуток (3-4)		
6	Інші операційні доходи	1300	2500
7	Адміністративні витрати	1170	1250
8	Витрати на збут та інші операційні витрати	2100	2320

9	Фінансовий результат (прибуток до оподаткування) (5+6-7-8)		
10	Податок на прибуток		
11	Чистий прибуток (8-9)		
12	Середньорічна вартість основних засобів	15142	17237

Визначити:

1. Валовий прибуток, прибуток до оподаткування і чистий прибуток за кожний рік.
2. Визначити рівень рентабельності реалізованої продукції та чисту рентабельність основних засобів.
3. Визначити індекси динаміки наведених та розрахункових показників.

Задача

Дані про обсяг, ціну та собівартість реалізованої продукції на м'ясокомбінаті

Види продукції	обсяг реалізації, кг		ціна за 1 кг, грн.		собівартість 1 кг, грн.	
	базисний	звітний	базисний	звітний	базисний	звітний
	q_0	q_1	p_0	p_1	z_0	z_1
Ковбаси сирокопчені	3500	3100	36	52	21	27
Ковбаси варені	11300	12360	17	21	16	17
Рулет м'ясний	4700	5420	28	36	19	24

Скласти розрахункову таблицю та визначити:

1. Абсолютну суму прибутку в базисному і звітному періодах.
2. Абсолютний приріст прибутку, в тому числі за рахунок зміни:

– середніх цін реалізації;
– собівартості продукції;
– обсягу реалізації.

Тема 12. СТАТИСТИКА СПОЖИВАННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ БЛАГ ТА ПОСЛУГ

1. Завдання статистики споживання матеріальних благ та послуг

Одним із важливих показників споживання матеріальних благ та послуг населення є набір споживчих продуктів та послуг, які входять до споживчого кошика і визначають прожитковий мінімум у розрахунку на одну особу. Він характеризує в грошовому виразі мінімальний набір споживчих благ, які необхідні для задоволення основних потреб людини. Якщо доходи населення менше прожиткового мінімуму, то таке населення знаходиться за межею бідності. В європейських країнах до найбіднішого населення відносяться ті особи, середньодушовий доход яких не перевищує 2/3 середньодушового доходу по країні. По кожній країні обчислюють співвідношення доходів 10 та 25% найбільш і найменш забезпеченого населення країни. Таке співвідношення в багатих країнах складає до 10 разів.

Матеріальні блага населення складаються з продуктів харчування, споживання непродовольчих товарів, включаючи предмети тривалого користування, з предметів культури і побуту та споживання житла.

Споживання продукції в натуральній формі має особливе значення, тому що задовольняє основні потреби населення. Залежно від властивостей продукту виділяють такі групи натуральних показників споживання:

– споживання в натуральних одиницях вимірювання застосовується для продуктів харчування, текстилю та взуття і обчислюється на основі матеріальних балансів;

– вміст поживних речовин у продуктах харчування визначає середнє споживання білків, жирів, вуглеводів і калорій на добу ;

– споживання товарів тривалого використання включає облік придбаних телевізорів, магнітофонів, радіоприймачів, велосипедів, мотоциклів, легкових автомобілів та інше;

– споживання послуг включає послуги охорони здоров'я, освіти, культури, спорту, послуги транспорту і зв'язку та інші послуги

Придбані в роздрібній торгівлі товари для споживання оцінюються роздрібними цінами, а на ринку – ринковими. Натуральні надходження з приватного господарства оцінюються за державними роздрібними цінами або за цінами виробництва, загальний обсяг споживання у вартісному вираженні визначається в поточних і незмінних цінах.

Основними завданнями статистики споживання є:

– збір та обробка даних про споживання матеріальних благ і послуг населенням;

– удосконалення методики статистичного спостереження, обробки і аналізу даних про рівні доходів і витрат на споживання матеріальних благ і послуг;

– аналіз споживання основних продуктів харчування в цілому, а також у домогосподарствах з різним середнім доходом;

– характеристика споживання населенням матеріальних благ;

– аналіз динаміки та структури платних послуг населення;

– забезпеченість населення товарами тривалого користування;

– визначення вартості прожиткового мінімуму витрат на продовольчі та непродовольчі товари;

– визначення соціальних нормативів рівнів доходів та споживання населенням основних продуктів харчування.

2. Показники споживання продукції населенням

Споживання населенням характеризується обсягом споживання матеріальних благ, матеріальних послуг та нематеріальних послуг. Споживання матеріальних благ включає в себе споживання продуктів харчування та непродовольчих товарів, таких як одяг, взуття, товари тривалого використання.

До матеріальних послуг населенню відноситься ремонт та виготовлення одягу, взуття, домашніх речей тощо. До матеріального споживання в закладах невиробничої сфери відносяться друковані видання, водо- і теплопостачання та інше. Вартість спожитих населенням послуг нематеріального характеру включає в себе освітні послуги, охорону здоров'я, громадський порядок.

При аналізі обсягів споживання широко застосовується метод групування.

1. За матеріальним складом загальне споживання населенням поділяється на:

– матеріальні продукти, які включають в себе продовольчі товари, непродовольчі товари, водо-, газо-, теплопостачання;

– матеріальні послуги включають витрати, пов'язані з виготовленням і монтажем споживчих товарів, поточний ремонт квартир, обслуговування в галузях транспорту, зв'язку та інше;

– нематеріальні послуги;

– знос житла.

2. За призначенням матеріальні блага та послуги поділяються на:

– продовольчі товари;

– напої і тютюнові вироби;

– взуття та одяг;

– паливо, електроенергія, вода, газ;

– послуги транспорту та зв'язку;

– послуги охорони здоров'я;

– послуги освіти, культури і спорту;

– інше споживання матеріальних благ та послуг.

3. За джерелами фінансування загальне споживання поділяється на:

– споживання за рахунок особистих доходів;

– споживання за рахунок суспільних фондів, яке включає безоплатне медичне обслуговування, освіту, безкоштовне харчування та дотації і субсидії, пов'язані із купівлею медикаментів, користування житлом та інше;

4. За каналами надходження споживання поділяється таким чином:

– роздрібна торгівля;

– міські та сільські ринки;

– підприємства, які забезпечують населення матеріальними та нематеріальними послугами;

– бюджетні установи;

– амортизація житла;

– споживання продукції власного виробництва.

Показники споживання поділяються на натуральні, які характеризують споживання продуктів харчування та непродовольчих товарів у натуральних одиницях виміру; умовні, які характе-

ризують калорійність та вміст поживних речовин у продуктах харчування; вартісні показники характеризують обсяги та рівні загального споживання в поточних та порівняльних цінах.

Споживання матеріальних благ та послуг статистика вивчає за допомогою таких показників:

– споживання продуктів харчування в розрахунку на душу населення за рік;

– рівень витрат на продукти харчування, розрахований залежно від вартості прожиткового мінімуму;

– забезпеченість населення товарами тривалого користування в розрахунку на 100 домогосподарств та на 1000 осіб населення;

– забезпеченість населення приватними легковими автомобілями;

– забезпеченість населення житлом визначається кількістю квадратних метрів житлової площі в розрахунку на одного жителя.

Таблиця 12.1

Динаміка споживання продуктів харчування на одну особу в Україні за рік, кг

Споживання продуктів харчування на одну особу за рік за досліджуваний період значно змінилося, так у 2002 році проти

	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
М'ясо та м'ясопродукти	68	39	33	31	33
Молоко та молочні продукти	373	244	199	205	225
Яйця, шт.	272	171	166	180	209
Риба і рибопродукти	18	4	8	11	12
Цукор	50	32	37	40	36
Олія	12	8	9	10	11
Картопля	131	124	135	140	133
Овочі та баштанні	102	97	102	105	108
Плоди, ягоди, виноград	47	33	29	26	29
Хлібні продукти	141	128	125	130	131

1990 року споживання м'яса і м'ясопродуктів зменшилось більше ніж у два рази, споживання молока зменшилося на 148 кг, знизилось споживання яєць. Водночас, починаючи з 2000 року намітилась тенденція до збільшення продуктів харчування на одну особу. Так, у 2002 році проти 2000 року споживання молока і молочних продуктів зросло на 26 кг, яєць на 43 шт., риби і рибопродуктів в 1,5 раза, підвищилось також споживання овочів та хлібних продуктів.

Недивлячись на те, що за останній час споживання продуктів харчування в середньому на одну особу збільшується, в домогосподарствах, які мають дітей, споживання на одну особу зменшується при зростанні кількості дітей.

Таблиця 12.2

Споживання продуктів харчування у домогосподарствах України залежно від кількості дітей у їх складі (у середньому за місяць на одну особу, кг)

	Усі домогосподарства з дітьми	Кількість дітей			
		1	2	3	4 і більше
М'ясо та м'ясопродукти	2,8	3,1	2,5	1,9	1,2
Молоко та молочні продукти	16,1	16,7	15,6	14,4	14,1
Яйця, шт.	16,0	17,0	15	13	10,0
Риба і рибопродукти	1,1	1,2	1	0,9	0,5
Цукор	2,5	2,7	2,4	2,1	1,8
Олія	1,6	1,7	1,5	1,5	1,2
Картопля	9,0	8,8	8,9	11,3	10,5
Овочі та баштанні	7,8	8,4	7,3	7,1	5,8
Плоди, ягоди, виноград	2,1	2,3	1,9	1,6	0,9
Хлібні продукти	8,9	9,1	8,6	8,9	9

З таблиці видно, що при збільшенні дітей у домогосподарстві до чотирьох і більше значно зменшується споживання основних продуктів харчування. Так, кількість спожитого м'яса та рибних продуктів на одну особу в таких сім'ях зменшується в 2,5 разу, в півтора рази зменшується споживання овочів та в 2,2 разу зменшується споживання фруктів. Поряд з цим зростає споживання картоплі та хлібних продуктів. Така структура споживання в багатодітних сім'ях не є повноцінною і може негативно вплинути на розвиток підростаючого покоління, тому держава повинна виділяти додаткові кошти для забезпечення необхідного раціону дітям у таких сім'ях.

Крім споживання продуктів харчування населення споживає також товари тривалого користування, такі як: холодильники, пральні машини, телевізори, та інші.

Розрахунки забезпеченості домогосподарств товарами тривалого користування проводяться на основі вибіркового опитування населення, при цьому враховується фактична наявність цих товарів незалежно від терміну експлуатації, від джерел надходження та від їх стану.

Таблиця 12.3

Наявність у домогосподарствах товарів тривалого користування (в середньому на 100 домогосподарств, шт.)

Види товарів	2000	2001	2002	2003
Холодильники, морозильники	94	93	94	95
Пральні машини	74	74	74	74
Електропилососи	56	55	54	54
Телевізори кольорові	69	71	74	75
Фотоапарати	22	23	25	26
Комп'ютери	1	2	3	4
Швейні машини	48	46	43	41
Мопеди, велосипеди	43	43	42	42
Автомобілі	17	16	16	17

Наявність товарів тривалого користування у домогосподарствах свідчить про досить високу забезпеченість населення, але більшість із цих товарів фізично і морально зношені і потребують заміни. Це наочно видно на прикладі автомобілів, коли застарілі моделі імпортних і вітчизняних автомобілів населення почало замінювати на нові моделі, тому в 2001 та 2002 роках кількість автомобілів на 100 домогосподарств дещо зменшилась, а починаючи з 2003 року чисельність автомобілів почала збільшуватись.

Споживання товарів та послуг визначається доходами і витратами населення.

Рівень життя населення є складна економічна категорія, яка характеризує рівень виробництва національного доходу на душу населення і розмір споживання продукції і послуг.

Рівень життя населення характеризується як досягнутий рівень споживання матеріальних благ та послуг у відповідності з рівнем та структурою доходів. Рівень життя населення характеризується також комплексом умов життя, які потребують споживання не тільки матеріальних благ, а й послуг, пов'язаних з соціальними гарантіями, до яких відносяться розподіл населення на соціальні класи, розподіл та використання житлового фонду, розподіл часу та використання дозвілля, забезпечення освітніх послуг, послуг охорони здоров'я та медичного обслуговування, забезпечення громадського порядку та безпеки життя.

Для оцінки задоволення життєво-побутових потреб необхідно досліджувати житловий фонд країни та його регіонів, обсяг

нового будівництва, реконструкцію будівель та знесення зношеного житла. Крім цього необхідно вивчати житлові умови проживання населення та обслуговування та фінансування житлового фонду. Джерелами статистичної інформації щодо вивчення житлового фонду є звіти житлових організацій, а також інвентаризації, переписи та обліки житлового фонду з його диференціацією залежно від:

– форм власності (місцевих адміністрацій, місцевих кооперативів, особистої власності);

– поверховості будівель (малоповерхові – 1-2 поверхи, середньоповерхові – 3-5 поверхів, багатоповерхові – 6-15, високоповерхові – вище 15-ти поверхів);

– типу будови залежно від матеріалу стін та перекрить;

– виду благоустрою залежно від забезпечення електрикою, газом, водопостачанням, каналізацією, наявністю сміттєпроводу;

– рівня зношеності – нові будівлі, зношені, після капітального ремонту.

Вивчення житлових умов має важливе значення для визначення розмірів, розміщення та структури житлового будівництва, типів будинків та типів квартир. При цьому статистика досліджує не тільки кількісні та якісні показники житлових умов, а й економічні показники користування житлом.

До кількісної характеристики житлових умов відноситься рівень забезпеченості житлом у розрахунку на одну особу населення, а також показник ізольованості житла, який розраховується співвідношенням квартир, що заселені однією сім'єю, до загальної кількості заселених квартир.

Таблиця 12.4

Динаміка забезпеченості населення житлом (у середньому на одну особу кв. м. загальної площі)

	1990р.	1995р.	2000р.	2001р.	2002р.
Україна	17,8	19,2	20,7	21,0	21,3
У міських поселеннях	16,5	17,8	19,3	19,9	20,2
У сільській місцевості	20,6	21,9	23,5	23,3	23,7

У середньому в Україні на одну особу загальна площа житла з року в рік зростає, це пояснюється зменшенням чисельності населення за рахунок природного та міграційного зниження, а також зростанням житлового будівництва з підвищеною комфортністю для забезпечених громадян.

Особливо великими темпами зростає забезпеченість житлом у сільській місцевості, що пов'язано з відтоком населення у міста.

Для характеристики житлових умов населення використовуються також економічні показники користуванням житлом. До них відноситься абсолютний показник грошових витрат населення на оплату та ремонт житла, відносний показник питомих житлових витрат у загальних доходах домогосподарства та відносний показник житлових витрат на одну особу.

Крім перелічених показників, до умов життя відносяться також показники забезпеченості населення місцями для відпочинку та дозвілля.

Споживання освітянських послуг населенням України характеризується дослідженням статистичної інформації про кількість навчальних закладів, чисельність учнів та викладачів згідно з освітніми рівнями.

До загальноосвітніх закладів належать школи, ліцеї, гімназії, колегіуми та інші школи.

Професійно-технічні навчальні заклади готують кваліфікованих робітників з набутої професії відповідного розряду або категорії.

У вищих навчальних закладах встановлено 4 рівні акредитації:

I рівень – технікуми, училища.

II рівень – коледжі та інші прирівняні до них заклади.

III та IV рівні – університети, академії, інститути, консерваторії.

До відносних показників споживання послуг освіти включаються:

– коефіцієнт грамотності населення визначається відношенням осіб, які вміють читати та писати, до загальної чисельності населення у віці від 9-ти років;

– коефіцієнт охоплення освітою визначається відношенням чисельності осіб, які навчаються, до чисельності осіб, що могли б бути зараховані на навчання певного ступеня.

Важливим показником, який характеризує рівень життя населення, є споживчий кошик, до якого входять повний набір матеріальних і духовних благ, необхідний для задоволення нормальних потреб середньостатистичної сім'ї та забезпечення нормальної її життєдіяльності.

Споживчий кошик складається з трьох частин:
– продовольчого кошика;
– кошика непродовольчих товарів та послуг;
– податків та обов'язкових платежів.

Для нормального споживання витрати на харчування повинні складати третину сукупних доходів. За системою, розробленою органами охорони здоров'я США, межа бідності визначається як потроєна величина витрат на харчування і становила в 2000 році 19,5 тис. доларів на сім'ю з чотирьох осіб.

Споживчий кошик є основою для визначення прожиткового мінімуму. Прожитковий мінімум включає набір товарів та послуг, розрахованих на основі нормативів споживання і забезпечення населення першочерговими засобами життя. Цей показник застосовується і для визначення мінімальних розмірів заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат, а також для визначення мінімального рівня доходів домогосподарств.

Прожитковий мінімум встановлюється на основі фізіологічного і соціального мінімумів. Фізіологічний мінімум включає витрати на задоволення найбільш суттєвих фізіологічних та фізичних потреб, а також на оплату основних послуг. Соціальний мінімум включає витрати на задоволення мінімальних духовних і соціальних потреб, які необхідні для збереження прийнятного рівня життя.

Вартість споживчого кошика в Україні складала в 1998 році 73,7 грн, 1999 році 90,7 грн, а в 2003 році – 365 грн. Зростання вартості споживчого кошика пояснюється підвищенням обсягу валового внутрішнього продукту, а також зростанням рівня цін на споживчі товари.

3. Показники структури доходів і витрат населення

Грошові доходи визначають рівень споживання населення і складаються з оплати праці всіх категорій працюючих, пенсій, стипендій, доходів від власності, субсидій, надходжень від реалізації сільськогосподарської продукції та ін.

Таблиця 12.5

Структура доходів населення (у % до підсумку)

Роки	Зарплата	Прибуток та змішаний дохід	Доходи від власності одержані	Соціальні допомоги та одержані трансферти	
				усього	з них соціальної допомоги
1990	60,2	10,6	2,7	26,5	13,1
1995	41,3	15,4	1,2	42,1	14,4
1996	43,8	15,7	0,8	39,7	15,8
1997	44,2	15,3	0,9	39,6	16,0
1998	43,4	16,4	2,6	37,6	15,1
1999	42,9	17,6	2,5	37,0	15,3
2000	43,4	19,2	2,6	34,8	14,7
2001	42,7	18,7	2,7	35,9	15,2
2002	42,7	18,1	2,8	36,4	17,1
2003	42,7	16,3	2,4	38,6	17,3

Джерело інформації: Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році, с. 407.

Дослідження структури доходів населення свідчить про те, що найбільшу питому вагу в загальному обсязі доходів займає заробітна плата (60,2% у 1990 році і 42,7% у 2003 році). За цей же період соціальні виплати у вигляді допомоги та трансфертів значно зросли і склали 26,5% в 1990 році і 38,6% у 2003 році, таким чином питома вага соціальних допомог зросла на 12,1%в.п.

Таблиця 12.5

Склад і структура грошових доходів населення, млн грн

Види доходів	1999 р.		2000 р.		2001 р.	
	сума, млн грн	структура, %	сума, млн грн	структура, %	сума, млн грн	структура, %
Оплата праці	30657	49,6	42334	48,7	56452	51,6
Надходження виручки від продажу сільськогосподарської продукції	2845	4,6	4506	5,2	7513	6,9
Пенсії, допомоги та стипендії	14737	23,8	18199	20,9	22447	20,5
Доходи від продажу іноземної валюти	3635	5,9	4157	4,8	4340	4,0
Інші грошові доходи	9991	16,1	17715	20,4	18639	17,0
Усього грошових доходів	61865	100,0	86911	100,0	109391	100,0

Джерело інформації: Статистичний щорічник за 2002 рік, с.451.

У структурі грошових доходів населення найбільшу питому вагу займає оплата праці, яка в 2001 році складала 51,6 % у загальній сумі грошових доходів. Значну частку займають пенсії, допомоги та стипендії (20,5 %).

Доходи окремих фізичних осіб населення значною мірою різняться між собою. Основним доходом громадян є заробітна плата. Номінальна заробітна плата – це сума грошей, що нарахована за виконану роботу протягом певного періоду.

Сукупні доходи населення складаються з грошових доходів населення, натуральних виплат та надходжень у грошовій оцінці, одержаних населенням за виконану роботу на підприємствах та організаціях усіх форм власності, включаючи доходи фермерських господарств та доходи від особистих підсобних домогосподарств.

Одним з основних завдань статистики рівня життя населення є вивчення тенденцій і закономірностей споживання матеріальних і духовних благ. Рівень споживання залежить від доходів населення.

У статистиці розраховують такі показники доходів:

1. Первинний дохід – це дохід від прямої участі у виробництві працюючих членів домогосподарств.

2. Наявний факторний дохід — це дохід з урахуванням сплат податків та надходження з бюджету у вигляді субсидій і пільгових послуг.

3. Сукупний дохід – це сума всіх доходів, одержаних членами домогосподарств.

Рівень доходів залежить від його грошового вираження та рівня цін, які визначають купівельну спроможність населення. У результаті знецінення грошей знижується купівельна спроможність населення. Індекс купівельної спроможності – це обернена величина індексу інфляції.

За темпами розвитку інфляція поділяється на повзучу (темпи зростання 10–20% на рік), галопуючу (від 20–300% на рік), гіперінфляцію (понад 1000% на рік).

Одним із показників характеристики доходів населення є індекс реальних доходів:

$$I_{рд} = I_{нд} \times I_{кс},$$

де: $I_{нд}$ – індекс номінальних доходів; $I_{кс}$ – індекс купівельної спроможності.

Грошові витрати характеризуються витратами на купівлю товарів та оплату послуг, обов'язковими платежами та добровільними внесками в суспільні фонди, заощадженнями, придбанням цінних паперів та іноземної валюти тощо. Нагромадження населення складається із приросту наявних грошей, вкладами населення в установи банку, приростом поголів'я худоби та птиці, приростом продуктів особистого підсобного господарства.

Заощадження населення визначається як різниця між доходами і поточними витратами. Заощадження мають грошову та натуральну форму. Натуральні (нефінансові) заощадження складаються з приросту вартості землі, основного капіталу та матеріальних запасів. Грошові (фінансові) заощадження складаються з приросту грошей у населення, приросту вкладень у цінні папери, приросту вкладень у фінансові організації.

Таблиця 12.7

Структура витрат населення України (у % до підсумку)

Роки	Придбання товарів та послуг	Доходи від власності сплачені	Поточні податки на доходи	Нагромадження нефінансових активів	Приріст фінансових активів
1990	81,6	0,0	6,4	2,5	9,5
1995	92,8	0,1	5,2	1,5	0,4
1996	93,2	0,1	5,7	0,6	0,4
1997	91,5	0,1	5,9	2,1	0,4
1998	92,5	0,1	6,0	1,1	0,3
1999	92,8	0,1	6,0	0,2	0,9
2000	90,0	0,1	6,6	2,4	0,9
2001	88,6	0,1	7,0	2,2	2,1
2002	83,0	0,2	7,6	1,3	7,9
2003	86,0	0,4	7,9	1,3	4,4

Джерело інформації: Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році, с. 408.

Структура витрат населення свідчить, що найбільшу частку займають витрати, пов'язані з придбанням товарів та послуг. Якщо в 1990 році придбання товарів та послуг складало 80,6 %, а приріст фінансових активів 9,5 %, то в 2000 році придбання товарів і послуг складало 90 %, а заощадження 0,9 % від загального обсягу витрат. У 2001 році відбулись певні зміни в структурі витрат, так питома вага витрат, пов'язаних із купівлею товарів та послуг, зменшилась до 88,6 %, а заощадження зросли до 2,1%. Це свідчить про покращення рівня життя населення, бо з'явилась можливість підвищення реальних доходів, що дозволяє зменшувати частку

витрат на купівлю товарів і збільшувати частку витрат, пов'язаних з заощадженням.

Особливо сприятливим був 2002 рік, коли частка витрат на купівлю товарів та послуг знизилась до 83,0 %, а заощадження збільшились в 3,5 разу. Дані зміни пояснюються підвищенням рівня оплати праці та зростанням доходів від реалізації сільськогосподарської продукції виробленої в приватних підсобних господарствах.

Структура споживання має суттєві відмінності за соціальними групами населення з різним рівнем доходів. Населення, яке має рівень доходу нижче прожиткового мінімуму, практично всі доходи витрачає на продукти харчування.

При збільшенні доходів абсолютні витрати на продукти харчування збільшуються, але відносні показники починають зменшуватись. При подальшому зростанні доходів починає збільшуватись частка споживання послуг. Ця закономірність дістала назву Закону Енгеля.

Розвиток ринкових відносин сприяє розподілу населення за рівнем доходів і витрат. Для характеристики розбіжностей у споживанні товарів та послуг зіставляють коефіцієнти доходів крайніх груп населення. Розрізняють децільні (10%), квантильні (20%), квартильні (25%) коефіцієнти диференціації доходів.

При дослідженні децільних коефіцієнтів доходів зіставляється дохід 10% населення з найнижчими доходами, з 10 % населення, яке має найвищі доходи.

4. Узагальнюючі показники споживання населенням

До узагальнюючих показників споживання населенням відносяться показники, які розроблені та прийняті Статистичним комітетом ООН та Статистичною комісією ООН і включають показники обсягів і рівнів споживання матеріальних благ та послуг.

Динаміку обсягів споживання продукції і послуг статистика вивчає за допомогою індивідуального індексу фізичного обсягу продукції, який обчислюється за кожним окремим видом продукції співвідношенням показника звітного періоду до базисного:

$$i = \frac{q_1}{q_0},$$

де: q_1 і q_0 – фонд споживання в звітному і базисному періодах.

Динаміка обсягу споживання визначається за допомогою загального індексу фізичного обсягу продукції фіксованого складу, тобто, в незмінних цінах:

$$I = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0},$$

де: p_0 — незмінні ціни за одиницю продукції.

Динаміка рівня споживання визначається за допомогою індексу змінного складу:

$$I = \frac{\sum q_1 p_0}{S_1} : \frac{\sum q_0 p_0}{S_0},$$

де: S_1 і S_0 – чисельність населення у звітному і базисному періодах.

На зміну індексу середнього рівня споживання впливає два фактори:

– зміна чисельності населення;

– зміна обсягу споживання.

Щоб визначити вплив кожного фактора окремо, необхідно побудувати мультиплікативну індексну модель. Індекс середнього рівня споживання дорівнює добутку індексу чисельності населення та індексу фізичного обсягу споживання:

$$I_{p.c.} = I_S \cdot I_q.$$

Динаміка чисельності населення визначається за формулою:

$$I = \frac{S_1}{S_0}.$$

Динаміка обсягу споживання населенням визначається за формулою:

$$I = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0}.$$

Одним із загальних показників рівня життя населення, що рекомендовані Статистичним комітетом ООН, є показник, який називається "Індексом Джині" і визначається відношенням доходів окремих груп населення до середнього доходу по країні. "Індекс Джині" характеризує ступінь відхилень фактичних об-

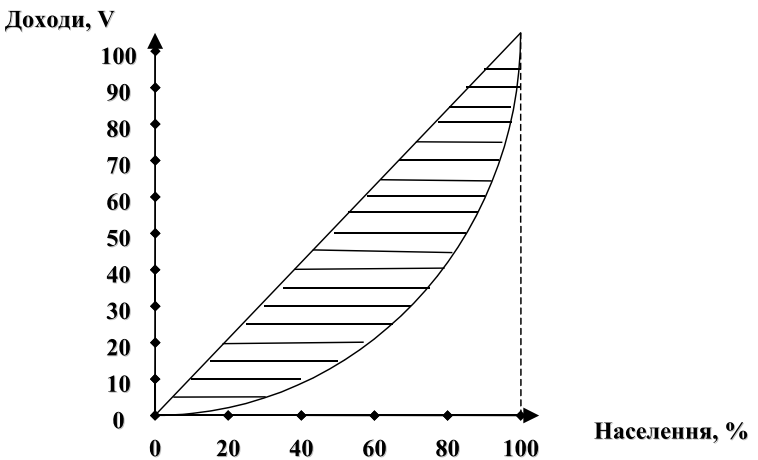

Рис. **Крива Лоренца**

сягів розподілу доходів населення від лінії їх рівномірного розподілу. Графічно такий вид розподілу зображується кривою Лоренца.

Основним фактором впливу на споживання населенням товарів та послуг, як зазначалося раніше, є доходи населення. При підвищенні доходу споживання зростає, але з меншою швидкістю. Тому для визначення впливу обсягу доходу на рівень споживання визначається коефіцієнт еластичності споживання, який характеризує на скільки відсотків зміниться рівень споживання при збільшенні доходу на 1%.

При лінійній формі взаємозв'язку залежність споживання від доходу визначається за формулою:

$$E = a_1 \cdot \frac{\overline{x}}{\overline{y}},$$

де: a_1 – параметр, який показує приріст споживання на 1 доходу; x – середній рівень доходу, y – середній рівень споживання.

Емпіричний коефіцієнт споживання залежно від доходів населення найчастіше розраховується за формулою А. Маршалла:

$$E = \frac{\Delta y}{y} : \frac{\Delta x}{x},$$

де: x та y – початкові значення доходу та споживання; Δx та Δy – прирости доходу та споживання за певний період.

5. Джерела інформації про споживання населенням

Інформація про споживання населенням матеріальних благ та послуг в основному отримується за допомогою статистичного обстеження бюджетів домогосподарств, яке проводиться постійно протягом року і охоплює всі категорії населення, до яких відносяться робітники, службовці, селяни, фермери, підприємці, студенти, пенсіонери, військовослужбовці.

Починаючи з 1999 року, обстеження проводиться на основі міжнародних стандартів і відповідно до сучасної соціально-демографічної ситуації в Україні. Домогосподарства обстежуються протягом року щоквартально в усіх регіонах країни. Вибірка репрезентує все населення. У 2002 році було обстежено 9422 домогосподарства, а результати вибіркового обстеження поширюються методом статистичного зважування на генеральну сукупність, тобто на все населення.

В основу дослідження домогосподарств і розподілу їх за рівнем матеріальної забезпеченості покладені показники витрат, тому що вони є більш надійними за доходи, які респонденти схильні занижувати.

Грошові доходи домогосподарств включають грошові та натуральні виплати у формі оплати праці, доходів від підприємницької діяльності та само зайнятості, доходів від власності, продажу акцій та інших цінних паперів, надходжень від продажу нерухомості та іншого майна, худоби, продукції особистого

підсобного господарства, соціальних допомог, субсидій готівкою та інших грошових доходів.

Потенційні ресурси домогосподарств характеризуються сукупними ресурсами, до складу яких входять грошові доходи, вартість спожитої продукції, отриманої в підсобному господарстві, вартість грошової допомоги, сума пільг та субсидій, сума використаних заощаджень, позик, кредитів, боргів узятих та повернутих.

На основі даних обстеження домогосподарств визначається рівень доходів і витрат населення на споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг залежно від рівня доходів, кількісного складу домогосподарств та наявності дітей віком до 16-ти років.

Обстеження домогосподарств має велике значення при розрахунку макроекономічних показників розвитку України та її регіонів, при визначенні життєвого рівня населення, при складанні соціально-економічних програм захисту населення через надання субсидій і допомоги, при розробці соціальних нормативів і визначенні обсягу прожиткового мінімуму.

Прожитковий мінімум – це вартісна оцінка набору продуктів харчування, які повинні забезпечити нормальне функціонування організму людини і збереження його здоров'я, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Крім бюджетних обстежень домогосподарств, дані про грошові доходи населення отримуються із форм статистичної звітності.

Основними джерелами даних про грошові доходи населення є дані про номінальну заробітну плату (статистична звітність за формами: 1-ПВ та 2-ПВ – "Звіт з праці"; 7-ПВ – "Звіт з праці малих підприємств"; 8-ПВ – "Звіт з праці спільних підприємств").

За допомогою статистичних обстежень домогосподарств та статистичної звітності отримується інформація про доходи населення, яка дозволяє досить детально проаналізувати рівень життя населення залежно від рівня доходів. За період з 2000 року по 2003 рік намітилась тенденція до зростання номінальних та реальних доходів населення. За цей же час стабілізувалися індекси Джині, які характеризують розподіл сукупних витрат за де-

цильними групами населення. Дані статистичного спостереження підтверджують позитивні зміни в рівнях номінальної та реальної заробітної плати працівників.

Питання для самоконтролю

1. Завдання статистики бюджетів населення.
2. Види доходів населення.
3. Номінальна і реальна зарплата.
4. Склад і структура споживання.
5. Споживання за джерелами фінансування.
6. Аналіз динаміки рівня споживання матеріальних благ та послуг.
7. Прожитковий мінімум, споживчий кошик.
8. Статистика задоволення житлових і комунальних потреб.
9. Статистика споживання послуг освіти.
10. Статистика споживання послуг культури.
11. Статистика споживання послуг з охорони здоров'я.
12. Статистика громадського порядку і безпеки.
13. Джерела інформації про рівень споживання матеріальних благ населенням.

Задача

Споживання продуктів харчування на душу населення, кг

	Базисний період	Звітний період
Хліб	170	181
Цукор	50	49
М'ясо і м'ясопродукти	60	67
Молоко і молокопродукти	280	310
Чисельність населення, тис. чол.	317	315

Визначити індекси рівня і обсягів споживання продуктів харчування по місту.

Задача

Споживання продуктів харчування на душу населення, кг

	Базисний період	Звітний період
Хліб	170	181
Цукор	50	49
М'ясо і м'ясопродукти	60	67
Молоко і молокопродукти	280	310
Чисельність населення, тис. чол.	1765	1689

Визначити індекси рівня і обсягів споживання продуктів харчування по області.

Задача

Рівень споживання товарів і послуг на душу населення, грн

Показники	Базисний період	Звітний період
Споживання продовольчих і непродовольчих товарів	358	367
Зведений індекс цін на товари	—	1,098
Споживання платних послуг	184	193
Зведений індекс цін на платні послуги	—	1,083

Визначити індекси обсягів і рівня споживання товарів і послуг за фактичними і порівняльними цінами.

Задача

Рівень споживання товарів і послуг на душу населення, грн

Показники	Базисний період	Звітний період
Споживання продовольчих і непродовольчих товарів	358	367
Зведений індекс цін на товари	—	1,098
Споживання платних послуг	184	193
Зведений індекс цін на платні послуги	—	1,083
Чисельність населення по місту, тис. чол.	317	313

Визначити індекси обсягів і рівня споживання товарів і послуг за фактичними і порівняльними цінами.

Задача

Рівень споживання товарів і послуг на душу населення, грн

Показники	Базисний період	Звітний період
Споживання продовольчих і непродовольчих товарів	358	367
Зведений індекс цін на товари	—	1,098
Споживання платних послуг	184	193
Зведений індекс цін на платні послуги	—	1,083
Чисельність населення по області, тис. чол.	1735	1688

Визначити рівень споживання товарів і послуг за фактичними і порівняльними цінами.

Задача

Дані для розрахунків

Показники	Базисний період	Звітний період
Фонд зарплати, млн грн	22	28,6
Чисельність працівників, тис. чол.	10	10,3
Покупна спроможність, %	—	+3

Визначити, як змінилася реальна середньорічна зарплата працівників.

Задача

Дані для розрахунків

Показники	Базисний період	Звітний період
Валова додана вартість, млн. грн.	3300	3500
Частка фонду споживання	68	72
Середня чисельність населення	1704	1600

Визначити:

1) виробництво ВДВ на душу населення і його індекс;

2) індекс фонду споживання на душу населення.

Задача

Дані для розрахунків

Показники	Базисний період	Звітний період
Номінальна зарплата за місяць, грн.	190	220
Виплати із суспільних фондів на 1 працівника за рік, грн.	150	170
Індекс цін на товари і послуги	—	1,19

Визначити рівень реальної середньомісячної зарплати без виплат із суспільних фондів і з урахуванням цих виплат.

Задача

Грошові витрати населення, млн грн

Показники	Базисний період	Звітний період	Зростання цін, %
Покупка товарів	699	822	9,5
Оплата послуг	301	322	25,0
Інші витрати	535	540	7,5

Визначити:

1) структуру грошових витрат населення у фактичних цінах;

2) індекси обсягів споживання товарів і послуг у порівняльних цінах;

3) економію (перевитрату) населення за рахунок зміни цін.

Задача

У звітному періоді проти базисного періоду фонд доходів у поточних цінах зріс на 20%, ціни на товари підвищились на 10%, тривалість робочого дня знизилась на 7%, а чисельність працівників зросла на 3%.

Визначити індекс реальних доходів на одного працівника з урахуванням скорочення робочого дня і без урахування цього.

Тема 13. СТАТИСТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Предмет, метод і завдання статистики зовнішньоекономічної діяльності

З кожним роком суб'єкти господарської діяльності України дедалі активніше виходять на зовнішній ринок. Це пов'язано з тим, що в країні створена сприятлива економічна політика для забезпечення розвитку зовнішньоекономічних відносин. Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" надає право господарюючим суб'єктам здійснювати зовнішньоекономічну діяльність через укладання контракту (договору), який заключається в письмовій формі. Таке правове забезпечення створено також Конвенцією Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, яка підписана і ратифікована Україною з застереженням про те, що всі угоди та зміни до них повинні здійснюватись у письмовій формі.

Статистика враховує лише ті товарні маси і послуги, які пересікають митні кордони. Товари, що не пересікають митні кордони, відносяться до непрямого експорту, при цьому одні країни купують товар у інших країн для продажу третім країнам без завозу на територію своєї країни.

Показники, що характеризують зовнішньоекономічну діяльність, відображаються в системі національних рахунків та в платіжному балансі. Дані платіжного балансу відіграють важливу роль у створенні зовнішньої та внутрішньої економічної політики. У зв'язку із зростанням взаємозалежності економік різних країн такі моменти зовнішньоекономічної діяльності, як надходження іноземних капіталовкладень та незбалансованість платіжних потоків, значною мірою впливають на прийняття важливих економічних рішень. Тому статистичне вивчення зовнішньоекономічної діяльності є одним із провідних

напрямків визначення і прийняття ефективних управлінських рішень.

Метою статистики зовнішньоекономічної діяльності є забезпечення державних органів влади, юридичних і фізичних осіб необхідною достовірною інформацією про стан, структуру, динаміку обсягів зовнішньоекономічної діяльності в Україні, а також вивчення законів, закономірностей, категорій, особливостей та тенденцій розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

Предметом статистики зовнішньоекономічної діяльності є дослідження масових явищ, які відбуваються в зовнішньоекономічній діяльності, та взаємозв'язку і взаємовідносин суб'єктів господарювання.

Об'єктом статистики зовнішньоекономічної діяльності є процеси розвитку зовнішньоекономічної діяльності на основі науково обґрунтованих закономірностей і тенденцій. Метод статистики зовнішньоекономічної діяльності складається з статистичного спостереження, зведення і групування даних та економічного аналізу ефективності зовнішньоекономічної діяльності.

Статистична інформація про зовнішньоекономічну діяльність представлена матеріалами Державної митної служби України з дорахуванням обсягів електроенергії, газу, риби, виловленої в нейтральних водах.

Експорт товарів представлений за країнами призначення, а імпорт товарів – за країнами походження.

Основними завданнями статистики зовнішньоекономічної діяльності є:

– визначення обсягів структури і динаміки експорту та імпорту товарів і послуг;

– визначення параметрів зовнішньоекономічної діяльності;

– вивчення особливостей здійснення зовнішньоекономічної діяльності в Україні в період ринкової трансформації національної економіки;

– виявлення та аналіз взаємозв'язків зовнішньоекономічної діяльності з рівнем економічного розвитку та інфляції в Україні;

– складання прогнозів розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності поділяються на такі види:

– державні суб'єкти включають законодавчу та виконавчу влади які розробляють, приймають та впроваджують у життя основні рішення щодо зовнішньоекономічної діяльності;

– юридичні особи – це підприємства, організації і відомства, які займаються зовнішньоекономічною діяльністю на основі різних форм власності;

– фізичні особи – це громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність і зареєстровані місцевими органами влади;

– об'єднання фізичних та юридичних осіб, а також спільні підприємства і представництва іноземних фірм в Україні;

– іноземні підприємства, які діють на території України і повністю забезпечені власним капіталом;

– місцеві органи влади;

– інші держави, які діють через своїх представників в Україні.

Основними методами аналізу зовнішньоекономічної діяльності є:

– метод економіко-математичного аналізу широко використовує математичні інструменти при аналізі зовнішньоекономічної діяльності;

– статистичний метод аналізу передбачає аналіз масових статистичних даних, що характеризують розвиток зовнішньоекономічної діяльності, при цьому використовується факторний аналіз;

– метод економічного аналізу передбачає аналіз законів і закономірностей розвитку зовнішньоекономічної діяльності та принципів, методів, інструментів механізму їх дій та використання;

– системний метод передбачає аналіз зовнішньоекономічної діяльності як цілісної системної структури;

– метод економічного моделювання пов'язаний з використанням електронно-обчислювальної техніки для розробки програм моделювання та складання прогнозів.

Усі ці методи потребують комплексного використання для одержання всебічних системних знань про розвиток зовнішньоекономічної діяльності країн та суб'єктів.

Основними принципами зовнішньоекономічної діяльності України є:

- принцип суверенітету – передбачає право народу України на здійснення та обов'язкове виконання договорів та угод зовнішньоекономічної діяльності;

– принцип свободи – означає добровільність та свободу у виборі форм зовнішньоекономічної діяльності та підпорядкованість законам України;

– принцип рівності – передбачає, що всі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності рівні перед законами, які регламентують її;

– принцип верховенства закону – полягає в тому, що всі процеси підпорядковуються і регламентуються чинним законодавством України стосовно зовнішньоекономічної діяльності.

2. Класифікації і групування зовнішньоекономічної діяльності

Зовнішньоекономічна діяльність поділяється на такі групи:

– експорт–імпорт товарів, капіталів та робочої сили;

– експорт–імпорт послуг. Послуги, в свою чергу, поділяються на основні види послуг, що здійснюються вітчизняними суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. Загальні види послуг включають: виробничі, транспортні, експедиторські послуги; консалтингові, маркетингові, агентські послуги; брокерські, дилерські, дистриб'юторські послуги; облікові, аудиторські, юридичні, управлінські, та страхові послуги, а також туристичні послуги;

– кооперація включає виробничу, наукову, технічну та навчальну кооперацію;

– фінансові операції, пов'язані з міжнародними розрахунками, платежами, кредитами та з міжнародними страховими операціями, а також з відкриттям за кордоном відділень та філіалів фінансових установ;

– науково-технічні напрямки діяльності, пов'язані з продажем – обміном ліцензій, патентів, підготовки кадрів та надання ноу-хау;

– спільне підприємництво;

– зустрічна торгівля на основі давальницької сировини, торгівля на компенсаційній основі та бартерні операції;

– валютні операції, пов'язані з участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в роботі міжнародних валютних бірж та аукціонів, а також у роботі Української міжбанківської валютної біржі;

– організація та участь у ярмарках, виставках, тендерах, конференціях та симпозіумах;

– робота на контрактних засадах громадянами України за її межами та іноземними громадянами на території України;

– міжнародні орендні відносини, пов'язанні з орендою машин та обладнання терміном до одного року (рентінг), терміном до п'яти років (хайрінг) і терміном більше п'яти років (лізінг).

Забороняється фірмам проводити експорт–імпорт зброї, дорогоцінних металів та каміння, історичних та культурних цінностей, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, наркотиків, органів для трансплантації.

Зовнішньоекономічні операції на 80 % складаються з торговельних операцій, які здійснюються з різними цілями, пов'язаними з перерозподілом результатів людської праці, а також з передачею готових продуктів від виробників до споживачів. Тому торговельні операції поділяються за територіальною ознакою на зовнішні та внутрішні, а за товарним потоком на експортні та імпортні.

Зовнішня торгівля поділяється:

– торгівля готовою продукцією та послугами;

– торгівля устаткуванням;

– торгівля товарами в розібраному вигляді;

– торгівля машинами, які використовувались раніше;

– торгівля сировиною.

Торгівля готовою продукцією та послугами займає близько половини загального світового товарообігу.

Торгівля устаткуванням передбачає продаж машин та механізмів, які забезпечують технологічний цикл виробництва. Цей вид торгівлі забезпечує 30 % загального обсягу товарообігу.

За останні роки широкою популярністю користується торгівля товарами у розібраному вигляді для складання їх на тери-

торії покупця, при цьому експортер зменшує транспортні витрати і знижує митні збори, оскільки митні збори на товари в розібраному вигляді на 10%–20% нижчі.

Торгівля машинами, які використовувалися раніше, включає літаки, автомобілі, верстати та інше устаткування, яке можна застосовувати певний час у країнах, що розвиваються.

Торгівля сировиною організовується спеціалізованими торговельними компаніями, які досліджують попит та пропозицію на сировинному ринку за умови, що продавці сировини та її покупці не можуть організувати власну мережу постачання.

За характером утворення торговельних напрямків розрізняють прямий продаж та зустрічну торгівлю.

При прямому продажі встановлюються безпосередні зв'язки між виробником і покупцем. Такі зв'язки відбуваються на стадії проектування і розробки техніко-економічних параметрів товару відповідно до побажань і вимог покупців.

Зустрічна торгівля передбачає продаж товарів чи послуг взамін інших товарів або послуг. Зустрічна торгівля використовується у тих випадках, коли у виробників виникають проблеми збуту товарів на зовнішньому ринку, а у покупців проблеми наявності валюти. До зустрічної торгівлі відносяться бартерні операції, операції з давальницькою сировиною, операції, які проводяться на основі компенсаційних угод, які передбачають погашення фінансового або товарного кредиту поставками, зробленими іншими підприємствами, та інші.

Значне місце в зовнішньоекономічній діяльності займає реалізація послуг, серед яких найбільшою популярністю користуються туристичні послуги, послуги зв'язку, трнаспортного обслуговування та інші.

За характером організації туризм поділяється на індивідуальний та груповий, організований та самодіяльний, тимчасовий та стаціонарний. За часом туризм поділяється на короткостроковий та тривалий. За змістом туризм поділяється на пізнавальний, науковий, діловий та рекреаційний.

В Україні експорт послуг за 2002 рік склав 4055,3 мільйона доларів США.

3. Вартісний та кількісний облік товарів зовнішньоекономічної діяльності

Облік експортних та імпортних товарів проводиться на митницях. Основою може виступати митна декларація, рахунки, угоди та інші товарно-супровідні документи. Частина товарів не підлягає під зовнішньоторговий облік. До таких товарів належить багаж дипломатичних місій та приватних осіб, монетарне золото, цінні папери, банкноти, які знаходяться в обігу, а також товари, що тимчасово ввозяться та вивозяться (театральні декорації, спортивний інвентар, машини тощо), а також виловлена в нейтральних водах риба.

Кількісний облік товарів, які переміщаються в зовнішній торгівлі проводиться трьома методами:

– за специфічними одиницями вимірювання, тобто, за натуральними одиницями вимірювання, характерними для кожного виду товару;

– за вагою: вага брутто характеризує вагу товару разом з упаковкою, в якій товар переходить до споживача; вага нетто визначається як різниця між вагою брутто і знижками на тару та упаковку у відповідності з довідниками "Таро-тарифи";

– за вартістю фінансових витрат.

У міжнародній торговій практиці застосовується більше десяти видів цін, які використовуються на один і той же вид товару залежно від умов угоди. Ці умови визначаються Міжнародними правилами торгівлі, які мають назву "ІНКОТЕРМС".

При формуванні ціни на товар певної угоди використовують базисні або прейскурантні ціни на ідентичні товари за минулі періоди. Спочатку в міжнародній практиці за основу беруть ціни CAF (cost and freight), які складаються з ціни товару і витрат на транспортування.

Відповідно до стандартів вартість експортованих товарів оцінюється за вартістю FOB (free on board – вільно на борту), FOB порт відправлення або FOB – франко – сухопутний кордон.

Вартість FOB складається з контрактної вартості товару плюс усі витрати, пов'язані з доставкою товару на борт судна плюс навантаження вільно на борт і плюс експортне мито.

Вартість FOB фіксується в підсумки зовнішньої торгівлі і визначає вартість, яку експортер одержить від партнера.

Вартість імпортованих товарів оцінюється шляхом приведення до вартості CIF, CIF порт відправлення або CIF – франко – сухопутний кордон. Імпортна вартість CIF визначається на кордоні країни імпортера.

При поставці товарів на умовах CIF у ціну реалізації включається ціна самого товару плюс витрати на транспортування товару до порту призначення (фрахт) плюс витрати на страхування товару.

Таким чином, ціна CIF визначається як вартість FOB плюс фрахт і плюс страхування від кордону країни експортера до кордону країни імпортера.

При поставках товарів на умовах CIF продавець повинен зафрахтувати судно, оплати фрахт, доставити товар у порт відправлення і навантажити його на транспорт. Усе це продавець оплачує за свій рахунок і вручає покупцеві платіжні документи разом із страховим полісом. Покупець несе витрати з розвантаження товару, його складування та зберігання.

У міжнародній практиці вартість світового експорту та імпорту не збігаються у зв'язку з тим, що експорт обчислюється в цінах FOB, а імпорт – в цінах CIF. У статистиці США при розрахунку платіжного балансу експорт та імпорт оцінюються в цінах FOB.

Оцінка вартості товарів зовнішньоекономічної діяльності України проводиться в гривнях, а перерахунок у долари США здійснюється на дату оформлення вантажної митної декларації за офіційним курсом Національного банку України у цей день. За звітами підприємств перерахунок у долари проводиться на основі середньомісячного та середньоквартального курсів валют.

Облік послуг проводиться у вартісному виразі у валюті контракту. Перерахунок вартості послуг у доларах США та національній валюті України проводиться за середньоквартальним курсом, розрахованим на основі щоденних офіційних курсів валют, встановлених Національним банком України.

Таблиця 13.1

Динаміка зовнішньої торгівлі товарами (млн доларів США)

	1996 р.		2000 р.		2001 р.		2002 р.		2003 р.*	
	сума	%	сума	%	сума	%	сума	%	сума	%
Експорт										
Усього	14401	100,0	14573	100,0	16265	100,0	17957	100,0	23725	100,0
Країни СНД	7405	51,4	4498	30,9	4675	28,7	4377	24,4	6543	27,6
Інші країни світу	6996	48,6	10075	69,1	11589	71,3	13580	75,6	17182	72,4
З них: Європа	3457	24,0	4680	32,1	5723	35,2	6516	36,3	9156	38,6
Азія	2712	18,8	3438	23,6	3970	24,4	5068	28,2	5401	22,8
Африка	210	1,5	732	5,0	877	5,4	1055	5,9	1250	5,3
Америка	598	4,2	1218	8,4	1012	6,2	937	5,2	1219	5,1
Австралія	19	0,1	7	0,0	7	0,0	4	0,0	5	0,0
Імпорт										
Усього	17603	100,0	13956	100,0	15775	100,0	16977	100,0	24014	100,0
Країни СНД	11176	63,5	8040	57,6	8832	56,0	8968	52,8	11939	49,7
Інші країни світу	6427	36,5	5916	42,4	6943	44,0	8009	47,2	12075	50,3
З них: Європа	4661	26,5	4312	30,9	4982	31,6	5751	33,9	8166	34,0
Азія	669	3,8	832	6,0	971	6,2	1172	6,9	1971	8,2
Африка	142	0,8	136	1,0	198	1,3	177	1,0	249	1,0
Америка	931	5,3	581	4,2	741	4,7	857	5,0	1072	4,5
Австралія	24	0,1	55	0,4	51	0,3	52	0,3	53	0,2

Джерело інформації: Статистичний щорічник України за 2002 рік, с 277–281.
*- Джерело інформації: Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2003 році, с. 279.

Загальний обсяг експорту України в іноземні держави з року в рік зростав і в 2002 році збільшився на 3,5 млрд доларів США або на 24,7%. Протягом останніх років значно змінилась географічна структура зовнішньої торгівлі товарами.

За період з 1996 року по 2003 рік значно змінилась структура експорту. Так, експорт у країни СНД у 1996 році складав більше половини (51,4%) загального експорту, а частка експорту в інші країни світу складала 48,6%, у тому числі експорт в Європу – 24,0% . У 2000 році експорт в країни СНД складав менше третини (30,9%), експорт в європейські країни – 32,1%, в азіатські країни – 23,6 %. У подальші роки експорт у країни СНД продовжував знижуватись і становив 24,4% у 2002 році, а в 2003 році складав лише п'яту частину загального експорту. Обсяги експорту в європейські країни за 2002 – 2003 роки значно зросли, частка експорту в 2002 році становила 36,3%, а в 2003 році – 37,5%.

Експорт в азіатські країни також зростав, але дещо меншими темпами. Питома вага експорту в азіатські країни в 2002 році становила 28,2 %, а в 2003 році – 29,6%.

Аналогічна ситуація склалася і з імпортними товарами. Так, у 1996 році країни СНД імпортували в Україну 63,5%, а інші країни світу – 36,5%, з них на долю Європи припадало 26,5%, а частка азіатського імпорту складала 3,8 %. У 2002 році частка імпортованого товару в Україну з країн СНД зменшилась до 52,8%, частка імпорту з європейських країн зросла до 33,9%.

Таблиця 13.2

Товарна структура зовнішньої торгівлі в 2002 році, млн доларів США

Показники	Експорт		Імпорт	
	сума	%	сума	%
Всього	17957	100	16977	100
У т.ч. за товарними групами				
Продукти тваринного та рослинного походження	1842,6	10,2	473,2	2,8
Готові харчові продукти	546,4	3,1	640,6	3,8
Мінеральні продукти	2244,9	12,5	7047,3	41,5
Продукція хімічної промисловості	1397,0	7,8	1375,0	8,1
Полімерні матеріали, пластмаси та каучук	262,7	1,5	736,2	4,3
Деревина та вироби з неї	568,3	3,2	767,0	4,5
Текстиль та вироби з текстилю	654,6	3,7	673,0	4,0
Недорогоцінні метали та вироби з них	7125,6	39,7	810,9	4,8
Механічне обладнання, машини та механізми	1758,6	9,8	2502,0	14,7
Транспортні засоби та шляхове обладнання	689,3	3,8	1021,5	6,0
Різне	867	4,7	930,3	5,5

Джерело інформації: Статистичний щорічник України за 2002 рік, с. 283.

Як бачимо, обсяги експорту в 2002 році зросли, але зростання обсягів експорту не поліпшує економічних показників країни. Для Українського експорту характерним залишається висока частка сировинної продукції з низьким рівнем доданої вартості. Це призводить до виснаження ресурсів України, зменшує її національне багатство, робить економіку чуттєвою до змін цінової кон'юнктури.

У структурі українського експорту значну частку займає продукція металургійного виробництва. Вартісні обсяги чорних металів зросли в основному за рахунок підвищення цін.

Динаміка обсягів імпорту товарів формувалася під впливом зрушень у структурі внутрішнього попиту та в зв'язку з приватизацією українських нафтопереробних заводів.

Структура імпорту свідчить про те, що 41,5% імпорту припадає на мінеральні продукти та продукцію хімічної промисловості 8,1%. Усе це відображає високу залежність української економіки від зовнішніх джерел постачань енергоносіїв.

За останні роки спостерігається тенденція до збільшення обсягів експорту нафти для переробки на нафтоперегонних заводах та скорочення імпорту нафтопродуктів.

Таблиця 13.3

Динаміка показників розвитку зовнішнього сектора економіки України

	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Експорт товарів та послуг, % до ВВП	61,6	55,4	56,3	57,6
Імпорт товарів та послуг, % до ВВП	57,4	53,8	51,8	55,8
Темпи зростання, % до попереднього року експорту товарів та послуг	112,8	109,5	110,7	124,0
імпорту товарів та послуг	117,8	114,2	105,0	128,3
Коефіцієнт обслуговування довгострокового зовнішнього боргу, %, у т.ч.:	14,5	14,6	12,0	11,4
відсотки за довгостроковим зовнішнім боргом	4,4	3,3	2,5	2,2
Валові міжнародні резерви, млрд дол. США	1,5	3,1	4,4	6.9

Джерело інформації: Про внутрішнє та зовнішнє становище в 2003 році, с. 65.

За даний період темпи зростання експорту товарів та послуг до попереднього року щорічно підвищувались. Так, у 2000 році цей показник складав 112,8 %, у 2001році – 109,5 %, у 2002 році – 109,7 %, а в 2003 році – 124%.

Швидшими темпами зростав імпорт товарів та послуг. Так, у 2000 році темпи приросту імпорту складали 17,8 %, у 2001 – 14,2 %, у 2002 – 5,0 %, а в 2003 році – 28,3%.

4. Показники ефективності зовнішньоекономічної діяльності

Ефективність зовнішньоекономічної діяльності визначається через співвідношення прибутку до витрат, пов'язаних з цим видом діяльності.

До загальних показників зовнішньоекономічної діяльності відносяться:

– зростання національного доходу України;
– підвищення продуктивності праці;
– зниження собівартості продукції;
– економія сировини, матеріалів, енергії тощо.

До часткових показників ефективності зовнішньоекономічної діяльності відносяться:

– підвищення рівня автоматизації та механізації виробничих процесів;
– збільшення питомої ваги іноземного інвестування;
– збільшення питомої ваги в експертному виробництві тих видів продукції, яку виготовляють на базі угод про міждержавну спеціалізацію і кооперування виробництва.

Найчастіше економічна ефективність зовнішньоекономічної діяльності визначається за окремими видами зовнішньоекономічних операцій:

– ефективність експорту визначається відношенням прибутку, отриманим від експорту до загальних витрат, пов'язаних з експортом:

$$E_e = \frac{П}{B} \times 100;$$

– ефективність імпорту визначається аналогічно:

$$E_i = \frac{П}{B} \times 100;$$

– ефективність зовнішньо торговельного обороту визначається сумою прибутку від експорту та імпорту до загальних витрат зовнішньоторгівельного обороту:

$$E_з = \frac{П_з}{B_з} \times 100 \text{ або } E_з = E_e + E_i;$$

– ефективність спільних підприємств визначається відношенням прибутку національного виробництва до витрат, пов'язаних з національним виробництвом:

$$E_{сп} = \frac{П_{сп}}{B_{сп}} \times 100.$$

Для визначення ефективності виробничо-господарської діяльності окремих фірм зовнішньоекономічної діяльності застосовуються абсолютні та відносні показники:

– приріст прибутку фірми в звітному році в порівнянні з минулим роком визначається як різниця між масою прибутку в звітному і базисному році

$$\Delta П = П_1 - П_0;$$

– приріст обсягу продаж фірми визначається як різниця між обсягом продаж звітного і базисного періодів:

$$\Delta Q = Q_1 - Q_0,$$

де Q_0 і Q_1 – обсяг продаж фірми в базисному і звітному періодах;

– показники рентабельності фірми:

а) рентабельність фірми визначається відношенням прибутку до вартості обсягів продаж:

$$R = \frac{П}{Q} \times 100;$$

б) рентабельність активів фірми визначається відношенням прибутку до суми основного і оборотного капіталу:

$$R = \frac{П}{К_{оо}} \times 100;$$

в) рентабельність основного капіталу фірми визначається відношенням прибутку до вартості основних фондів:

$$R = \frac{П}{К_{ос}} \times 100.$$

г) рентабельність власного капіталу обчислюється відношенням прибутку до вартості власного капіталу фірми:

$$R = \frac{П}{К_{в}} \times 100$$

Показники обертання:

– показник обертання активів фірми визначається відношенням вартості обсягу продаж до основного і оборотного капіталу фірми:

$$\nu = \frac{Q}{K_{oo}};$$

– показник обертання оборотних активів обчислюється відношенням обсягу продаж до вартості оборотних активів (A_o):

$$\nu = \frac{Q}{A_0};$$

– показник обертання матеріальних виробничих запасів розраховується діленням обсягу продаж на середні виробничі запаси:

$$\nu = \frac{Q}{\overline{З}}.$$

Показники фінансового стану фірми:

– показник капіталізації прибутку визначається відношенням частини прибутку, що йде на нагромадження до обсягу акціонерного капіталу фірми ($K_{ак}$) :

$$i = \frac{П}{K_{ак}};$$

– показник фінансового стану фірми визначається відношенням вартості власного капіталу фірми до суми заборгованості фірми ($к$):

$$i = \frac{K_в}{к},$$

стандарт > 0,5.

Показник фінансового стану фірми може бути визначений також діленням загальної суми заборгованості (*КЗ*) фірми до власного капіталу фірми:

$$i = \frac{КЗ}{K_в},$$

стандарт < 1;

– показник самофінансування капіталовкладень визначається відношенням прибутку, що йде на накопичення, до основного капіталу фірми:

$$i = \frac{П_н}{К_{ос}};$$

– коефіцієнт платоспроможності фірми обчислюється діленням оборотних активів фірми на короткострокову заборгованість:

$$i = \frac{А_0}{З_1};$$

– коефіцієнт ліквідності оборотних засобів визначається діленням високоліквідних активів на оборотні активи фірми:

$$i = \frac{А_в}{А_о}.$$

Питання для самоконтролю

1. Основні поняття статистики зовнішньоекономічної діяльності.
2. Предмет статистики зовнішньоекономічної діяльності.
3. Метод статистики зовнішньоекономічної діяльності.
4. Завдання статистики зовнішньоекономічної діяльності.
5. Кількісний облік товарів у статистиці зовнішньоекономічної діяльності.
6. Вартісний облік товарів у статистиці зовнішньоекономічної діяльності.
7. Експорт товарів та його статистичне відображення.
8. Імпорт товарів та його статистичне відображення.
9. Основні показники статистики зовнішньої торгівлі.
10. Індексний метод у статистиці зовнішньоекономічної діяльності (індекс фізичного обсягу зовнішньоторговельного обороту, індекс середніх зовнішньоторговельних цін).

Задача

Дані про обсяг ВВП і експорт по Україні, млн грн

Рік	ВВП номінальний	Експорт товарів та послуг, млн доларів США	Середній курс долара за рік, грн	Рік	ВВП номінальний	Експорт товарів та послуг, млн доларів США	Середній курс долара за рік, грн
1995	54516	–	1,473	2000	170070	18059	5,4402
1996	81519	19147	1,8295	2001	204190	19809	5,3721
1997	93365	18970	1,8617	2002	225810	22012	5,3266
1998	102593	16457	2,4495	2003	263228	27328	5,332
1999	130442	15196	4,1304				

Джерело інформації: Про внутрішнє та зовнішнє становище в 2003 році.– К., Держкомстат2004. – 472 с.

Визначити: обсяги експорту товарів та послуг у гривнях, питому вагу експорту в загальній вартості ВВП; параметри прямолінійного зв'язку між ВВП і обсягом експорту, коефіцієнт кореляції та скласти прогноз експорту на майбутні роки.

Задача

Порівняно з базисним періодом у звітному періоді обсяг експорту зріс на 15%, обсяг зовнішньоторговельного обороту збільшився на 10%, а частка імпорту знизилась на 5,3%. Визначити коефіцієнти покриття імпорту експортом.

Задача

Дані про експорт та імпорт товарів України, млрд. дол. США

Країни	Експорт		Імпорт	
	2000р.	2002р.	2000р.	2002р.
Весь світ	14,6	18,0	14,0	17,0
У т. ч. Країни СНД	4,5	4,4	8,0	9,0
Європа	4,7	6,5	4,3	5,8
Азія	3,4	5,1	0,8	1,2
Африка	0,7	1,1	0,1	0,2
США	0,7	0,5	0,4	0,5

Визначити абсолютні і відносні показники динаміки імпорту та експорту, середні показники за весь період, сальдо зовнішньоторговельного балансу за кожний рік та коефіцієнт покриття імпорту експортом.

Задача

Дані про обсяги зовнішньоторговельного обороту та імпорту товарів,

11	Базисний період	Звітний період	Індекси
Зовнішньоторгівельний оборот	28529	34934	
Імпорт	13956	16977	

Визначити обсяги експорту та його питому вагу в загальному обсязі зовнішньоторгівельного обороту за кожний період та індекси.

Задача

Дані про зовнішню торгівлю товарами і послугами України, млрд. дол. США

Роки	Експорт	Імпорт
1996	19,1	18,8
1997	19,0	18,6
1998	16,5	16,1
1999	15,2	13,0
2000	18,1	15,1
2001	19,8	16,9
2002	22,0	18,2
2003	27,3	24,4

Визначити за кожний рік зовнішньоторговельний оборот, сальдо зовнішньоторговельного балансу і коефіцієнт покриття імпорту експортом.

Задача

Дані про експорт - імпорт послуг в Україні за звітний період

	Експорт		Імпорт	
	сума, млн дол. США	структура, %	сума, млн дол. США	структура, %
Усього	4055		1192	
У т.ч. транспортні послуги	3386		266	
з них трубопровідний	1934		–	
Подорожі	102		50	
Послуги зв'язку	89		99	
Страхові та фінансові послуги	24		98	
Різні ділові, професійні послуги	230		179	
Державні послуги	2,0		419	
Інші послуги	222		81	

Визначити структуру експорту та імпорту послуг, сальдо зовнішньоторговельного балансу послуг та коефіцієнт покриття імпорту експортом за видами послуг.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" від 16.04.91 р. № 959-XII, зі змінами і доповненнями.

2. Закон України "Про державну статистику" від 17.09.92 р.

3. Закон України "Про систему оподаткування" від 25.06.91 р. №1251-XII у редакції Закону України, 18.02.97 р. № 77/97-ВР, зі змінами і доповненнями.

4. Закон України "Про інвестиційну діяльність" від 18.09.91 р. №1560-XII, зі змінами і доповненнями.

5. Закон України "Про режим іноземного інвестування" від 19.03.96 р. № 93/96-ВР.

6. Закон України "Про податок на додану вартість" від 03.04.97 р. №168/97-ВР, зі змінами і доповненнями.

7. П(С)БО(3) Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 "Звіт про фінансові результати", затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.99 р. № 87, зі змінами і доповнен-нями.

8. Типова програма дисципліни "Статистика" / Уклад.: А.М. Єріна, Н.М. Атаманчук, Л.Г. Рождєственська. – К., 2002.

9. *Багрова І.В., Редіна Н.І., Власюк В.Є., Гетьман О.О.* Зовнішньоекономічна діяльність підприємств: Підручник для вузів. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 580 с.

10. Банківська статистика: Опорний конспект лекцій / А. В. Головач, В. Б. Захожай, Н. А. Головач. – К.: МАУП, 1999.

11. Герасименко С.С.та ін. Статистика – К.: КНЕУ, 1998. – 468 с.

12. *Головач А.В. Єріна А.М., Козирев О.В.* Статистика: Підручник. – К.: Вища шк., 1993. – 623 с.

13. *Головач А.В., Захожай В.Б., Базилевич К.С.* Статистика банківської діяльності: Навч. посіб. – К.: МАУП, 1999.

14. *Громыко Г.Л.* Общая теория статистики: Практикум. – М.: ИНФРА-М, 2000.

15. *Голуб Л.А.* Социально-экономическая статистика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001.– 272 с.

16. *Денисюк В.А.* Щодо вдосконалення системи індикаторів для управління інноваційним розвитком // Економіст. – 2004 – №6. – С. 55–59.

17. *Долженкова В.Г.* Статистика цен: Учебное пособие. – М.: Информационно-издательский дом "Филинъ", Рилант, 2000. – 256 с.

18. Економічна енциклопедія. – К.: Академія, 2000.– С.656..

19. *Моторин Р.М., Моторина Т.М.* Система національних рахунків: Навч. посібник – К.: КНЕУ 2001. – 336 с.

20. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / відп. ред. Г.Н. Климко – К.: Знання-Прес, 2002. – 615с.

21. *Парфьонцева Н.* Міжнародні статистичні класифікації в Україні. Впровадження і використання. – К.: Основи, 2000.

22. *Пашута М.* Мале підприємництво та інновації як фактори зростання економіки // Економіст. – 2004. – №6. – С. 50–55.

23. Про внутрішнє і зовнішнє становище України в 2003 році.–К.: інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2004. – 472 с.

24. *Салин В.Н., Шпаковская Е.П.* Социально-экономическая статистика: Учебник. – М.: Юрист, 2003. – 461 с.

25. *Салин В.Н., Медведев В-Г., Кудряшова С.И., Шпаковская Е.П.* Макроэкономическая статистика: Учеб. пособие. – М.: Дело, 2000. – 336 с.

26. *Сиденко А.В.* и др. Статистика: Учебник /Сиденко А.В., Попов Г.Ю., Матвеева В.М. – М.: Издательство "Дело и Сервис", 2000. – 464 с.

27. Система национальных счетов – инструмент макроэкономического анализа: Учеб. пособие /Ю.Н.Иванов, Л.А.Карасева, С.Е.Казаринова и др.; Под ред. Ю.Н.Иванова. – М.: "Финастатинформ", 1996. – 285 с.

28. Социальная статистика: Учебник /Под ред. И.И.Елисеевой. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 416 с.

29. Статистика: Учебник/ Под ред.проф. И.И.Елисеевой.— М.: ТК Велби, Изд-во "Проспект", 2004.– 448 с.

30. Статистика: Підручник / С. С. Герасименко, А. В. Головач, А. М. Єріна та ін. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вид-во КНЕУ, 2000.

31. Статистика підприємництва: Навч. посіб. / За ред. П.Г. Валікова, В.П. Сторожука. – К.: Слобожанщина, 1999.

32. Статистичний збірник. Наукова та інноваційна діяльність в Україні.– К.: Держкомстат, 2002.– С. 314.

33. Статистичний щорічник України за 2001 рік. – К.: Тех-ніка, 2002.– 631 с.

34. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К.: Консультант, 2003.– С. 631.

35. Статистика финансов: Учебник /Под ред. проф. В. Н. Салина. – М.: Финансы и статистика, 2000. – С. 816.

36. Уманець Т.В., Пігарєв Ю.Б. Статистика. К.: Вікар, 2003.– 623 с.

37. Теория статистики: Учебник / Под ред. проф. Р.А. Шмойловой. – М.: Финансы и статистика, 2000.

38. Экономическая статистика: Учебник /Под ред. Ю.Н.Иванова. – М.: ИНФРА-М, 1998.– 480 с.

Навчальне видання

Борух Віра Онисимівна
Алямкін Роман Володимирович

ЕКОНОМІЧНА СТАТИСТИКА

Навчальний посібник

Редактор: *Білокурський Сергій Петрович*
Коректор: *Наслєдова Тетяна Анатоліївна*
Комп'ютерна верстка: *Василенко Людмила Геннадіївна*
Дизайн обкладинки: *Сидоренко Марія Олексіївна*

Підписано до друку 10.10.2005 р. Формат 84х108/32
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура NewtonC
Умов. друк. аркушів 16,8; Обл.–вид, ар.– 10,0
Наклад 1000 прим.
Зам. №

Видавництво «Ліра-К»
Свідоцтво ДК № 1156 від 17.12.2002 р.
03057, м.Київ, вул. Прилужна, 12, кв.42.
тел./факс:(044) 450-91-96, 240-95-48.